

Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878

av

SIGURD ÅSTRAND

5/77
Institutionen för Pedagogik
Uppsala Universitet

SIGURD ÅSTRAND REALLINJENS UPPKOMST OCH UTVECKLING FRAM TILL 1878

Föreningen för svensk undervisningshistoria
Box 2023, 750 02 Uppsala 2

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

001165124

ngbergs Boktryckeri AB

137

Em-c:
(p)

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

UPPSALA UNIVERSITET
PEDAGOGISKA INSTITUTIONEN
Biblioteket
Box 2109, 750 02 UPPSALA

REALLINJENS UPPKOMST OCH UTVECKLING
FRAM TILL 1878

5/77

Institutionen för Pedagogik
Uppsala Universitet

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LVI 1976
VOLYM 137 UNDER REDAKTION AV STIG G. NORDSTRÖM

Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878

av
SIGURD ÅSTRAND

UPPSALA UNIVERSITET
Pedagogiska Institutionen
Bibliotek
Signum Em. C:K(P) Ex 1

STOCKHOLM 1976

Förord

I Wennås avhandling "Striden om latinväldet" har många av reallinjens väsentliga problem behandlats. Särskilt gäller detta den negativa sidan d v s hur det skulle kunna beredas plats för realundervisningen inom svenskt skolväsen och hur latinväldet inom detsamma skulle kunna brytas. Det sociala kraftspel som så småningom åstadkom förändringarna har där fått sin skildring och jag bygger i viss utsträckning på denna. I föreliggande arbete är det därför i första hand fråga om hur reallinjen skulle organiseras och hur den skulle fungera.

För vänligt intresse och värdefulla påpekanden tackar jag professor W Sjöstrand. Likaså tackar jag fil dr G Kaleen, som läst mitt manuskript. Till tjänstemännen vid Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek och vid Riksdagsbiblioteket samt till redaktören för Årsböcker i svensk undervisningshistoria, docent Stig G Nordström, riktar jag ett varmt tack för tillmötesgående och hjälp.

Slutligen vill jag uttala min tacksamhet till Magn. Bergvalls stiftelse för det stora anslag till tryckning av detta arbete som den givit mig.

Innehållsförteckning

Inledning	9
1820 års skolordning	12
En skola för präster	19
Den stora uppfostringskommittén	23
Nya bestämmelser för studentexamen	30
Dispenslinjen vid Nya elementarskolan	32
En högre borgarskola: Athenaeum i Gävle	34
Den högre apologistskolan	37
Ur den offentliga debatten	43
1844—45 års riksdag	59
Riksdagen 1847—48 och 1849 års cirkulär	61
1856 och 1859 års skolstadgor	73
Reallinjens två första decennier i sifferbelysning	86
Om reallinjens anseende	94
Diskussion kring reallinjens problem	98
Statsmakterna och reallinjen under 1860- och 70-talen	104
Undervisningen i matematik och naturvetenskap	122
Sammanfattning	128
Noter	135
Litteratur	140
Personregister	143

Inledning

Med anledning av att Norra Real i Stockholm år 1926 funnits till i 50 år utgav följande år rektor Carl Svedelius — han var skolan rektor 1906—26 — en minnesskrift "Norra Real 1976—1926". Då skolan nu skall fira sitt hundraårsjubileum ligger det nära till hands att föra fram historiken till dags dato. När jag av denna anledning började att fördjupa mig i Norra Reals historia fann jag, att Svedelius endast helt kort berört "den reala bildningens förhistoria i vårt land". Som jag gärna ville ha litet bredare bakgrund för mitt arbete började jag leta efter vad som förut fanns skrivet om detta ämne. Naturligtvis hittade jag i många olika sammanhang allehanda uppgifter och resonemang om hithörande problem, men någon framställning, där reallinjens särskilda problem behandlades i ett sammanhang, kunde jag inte finna. Jag måste därför själv försöka göra en sådan.

Det första problem som mötte mig var att avgöra vid vilken tidpunkt jag skulle börja. Redan under 1700-talet talas det i den pedagogiska diskussionen mycket om realkunskaper och någon gång också om realskolor. Men som realkunskaper på den tiden inte alls innebar detsamma som i dag hade jag ingen anledning att börja så långt tillbaka i tiden. Det är först på 1800-talet som den utveckling börjar på allvar, som skulle leda fram till reallinjen inom de allmänna läroverken. Jag har därför tagit 1820 års skolordning till utgångspunkt, även om jag vid några enstaka tillfällen måste kasta en blick även bortom denna.

1820 års skolordning försöker slå vakt om det som man då ansåg vara det viktiga och väsentliga i den lärda skolan. Önskemålet att de offentliga läroanstalterna också skulle ta hand om den s k borgerliga bildningen sökte man tillfredsställa genom att bryta ut den gamla apologistklassen och göra om den till en särskild skola, apologistskolan. Genom denna åtgärd hade man knäsat principen om olika skolor för lärd och borgerlig bildning. Kring denna princip kom mycket av diskussionen under de följande årtiondena att röra sig.

Innan jag närmare redogör för 1820 års skolordning vill jag göra ett påpekande. När man sysslar med svensk skola under förra delen av 1800-talet möter man ungefär samma termer som vi är vana vid i dagens skol-

diskussion. Men det är viktigt att observera att dessa ord då icke hade riktigt samma betydelse som de har nu. Detta gäller i första hand alla ord som börjar med "real": realämne, realskola, o dyl. Realämnen var på denna tid moderna språk, geografi, statskunskap, ekonomi, bokföring och så naturligtvis också naturvetenskap d v s ämnen som var till särskild nytta i det praktiska livet och rörde sig kring de "realia" som där hade betydelse.

Också ett annat ofta använt ord, klass, svarade mot ett annorlunda föreställningsinnehåll än vi är vana vid. En klass var en grupp av lärjungar i en lärdoms- eller apologistskola som undervisades av en bestämd lärare. Klasserna var normalt tvååriga; rektorsklassen vid Uppsala katedralskola var rent av fyraårig, men den svarade mot ett helt gymnasium. Att klasserna var tvååriga betydde emellertid inte att flyttningarna verkställdes endast vartannat år. Den enskilde lärjungen tillbringade som regel två år där, men vid varje läsårs slut flytade en del av lärjungarna till närmast högre klass. Läraren i en viss klass hade alltså lärjungar på rätt olika ståndpunkt att undervisa samtidigt, en del var färdiga med klassens kurs vid årets slut, en annan del behövde ytterligare ett år för att bli färdiga med den. Organisationen liknade folkskolornas av B-typ och hade uppstått av samma skäl: litet antal lärare och fåtaliga lärjungar. Lärjungarna i en klass var ofta indelade i två eller flera läx-lag och medan läraren sysslade med ett av dessa fick de andra sysselsätta sig på egen hand. Det var på denna grund det var möjligt — vilket man kunde göra ända in i senare hälften av århundradet — att i storstäderna finna klasser med sextio lärjungar eller i undantagsfall med ändå flera. Av ovanstående är också klart, att en fyrklassig skola inte var detsamma som en fyraårig — det tog i normala fall åtta år att gå igenom den.

Gymnasiet hade inga klasser. När Stockholms gymnasium började år 1821 var eleverna uppdelade på två "auditorier", vardera av dessa i sin tur i en högre och en lägre avdelning. Gymnasiet blev därigenom i princip fyraårigt. Ordet auditorium, som inte användes i 1820 års skolordning men som användes i Kongl. direktionens över Stockholms stads undervisningsverk protokoll ända fram i mitten av århundradet, säger något om den akademiska ambition, som ofta hade gjort sig gällande på de gamla gymnasierna i stiftsstäderna och som ännu levde kvar. På 1852 års läraremöte berättade rektor Westerlund vid allmänna läroverket i Västerås, att — efter genomförandet av 1849 års reform — "kunskapsmättet inom 8de ämneskretsen var bestämt ungefärligen till det omfång, som erfordras för erhållande av cum laude i studentexamen, men i den 9de klassen tillfälle lämnas ynglingarna att fortgå utöver, vad som erfordras för högsta kunskapsbetyget i samma examen".

De ämnen som lästes på denna tid hade i ett par fall annan beteckning än i dag. Detta gäller speciellt de naturvetenskapliga ämnena. Med naturhistoria eller naturalhistoria menades botanik och zoologi, i naturlära eller naturkunskap inräknades allt som rörde naturen d v s utom naturhistoria, fysik, kemi, geologi, fysisk geografi och astronomi. Att vissa av de nyss uppräknade ämnena kunde läsas på ett helt annat ämnes timmar kommer att framgå av det följande.

Det bör kanske också påpekas att skolarbetet för de flesta lärarna inte var ett yrke i samma mening som nu utan endast ett sätt att någorlunda snabbt nå fram till ett gott pastorat — det var den dubbla tjänsteårsberäkningen för erhållande av prästerlig tjänst som gjorde lärartjänsterna attraktiva. Lönen, som varierade mycket starkt även inom en och samma skola, var knuten till det arbete som läraren utförde. Inom lärdoms- och apologistskolorna hade läraren i första klassen — jmf vad som nedan sägs om klasslärarsystemet — den lägsta lönen, i andra klassen den näst lägsta o s v, varför det var vanligt att vid inträffad ledighet de lärare som redan fanns vid skolan flyttade upp till en högre klass och den nya läraren fick ta första klassen. Inom gymnasiet var lönerna bundna till de olika ämnena och detta medförde att lektorerna helt enkelt bytte ämne, när tillfälle att därigenom få högre lön yppade sig. En lektor skulle vid denna tid kunna undervisa i vilket som helst av ämnena på gymnasium.

På gymnasiet framträdde anknytningen till kyrkan särskilt starkt däri att nästan alla lektorer var domkapitelsledamöter och ofta hade sin lön eller en del av lönen i form av prebende. Rektorstjänsterna vid gymnasierna gick i tur bland lektorerna och de årliga rektorsbytena ägde vanligen rum under särdeles högtidliga former.

Med dessa påpekanden om vissa ords betydelse och om den dåtida skolans konstruktion har jag velat stryka under, att livet i skolan var något helt annat under förra delen av 1800-talet än vad det är i dag. Och det gäller faktiskt lika mycket för lärarnas del som för lärjungarnas. Också det samhälle dåtidens skola verkade i var rätt olikt det vi lever i.

1820 års skolordning

Den 16 december 1820 skrev Karl XIV Johan under en ny skollag. Den kom att gälla till 1856, dock med en del rätt väsentliga ändringar, som infördes under hand. Särskilt betydelsefulla var de ändringar som gjordes 1849.

1820 års skolordning räknar med tre slag av skolor: apologistskolor, lärdomsskolor och gymnasier. Apologistskolorna, som kunde vara två- eller treklassiga (lägre och högre apologistskolor) hade till uppgift att tillgodose deras behov av utbildning, som skulle ägna sig åt "näringarna" som det hette. I den lägre apologistskolan läste man detsamma som i de två första klasserna i den högre. Lärdomsskolorna var tre- eller fyreklassiga (lägre och högre lärdomsskolor). Fjärde klassen i den högre var den s k rektorsklassen. Dessa skolor var avsedda att förbereda för inträde på gymnasium eller, vad beträffar de lägre, för inträde i de högres rektorsklass. I den lägre lärdomsskolan läste man i det allra närmaste detsamma som i den högres tre första klasser.

Hur arbetet i de skolor som reglerades av denna skolordning skulle vara beskaffat framgår av "Anvisningar och råd till lärare om sättet att verkställa vad Kongl. Maj:t i nåder uti Skol-Ordningen av den 16 december 1820 stadgat och anbefallt". Dessa anvisningar hade icke karaktär av lag utan var just anvisningar och råd. De utgjorde "Bihang till Uppfostrings-Comiteens underdåniga förslag till Skol-Lag" men var tryckta först 1821, d v s året efter det att kommitténs förslag till skollag resulterat i ovan nämnda skolordning. Några timplaner för lärdoms- och apologistskolorna finns ej direkt angivna i anvisningarna, men bilagorna till dessa ger förslag till läsordningar — vad vi idag skulle kalla schema — och ur dessa kan timplanerna lätt räknas ut.

Att kommittén gjort sig besvär att arbeta ut dessa läsordningar har ett särskilt skäl. Egentligen skulle detta ej behövas, då ju lärarna i dessa skolor var klasslärare d v s år efter år hade hela sin tjänstgöring och undervisade i alla ämnen i en och samma klass, och alltså kunde disponera undervisningstiden som de själva fann lämpligt utan att därigenom på något

Tabell 1. Timplan för högre apologistskola.

Klass	1	2	3	S:a
Kristendom	2	2	1	5
Biblisk historia	3	2	—	5
Religionshistoria	—	—	1	1
Svenska språket	3	2	—	5
Skrivövningar	4	4	6	14
Fransyska	2	4	4	10
Tyska	2	3	4	9
Svensk historia	1	—	—	1
Allmän historia	3	5	2	10
Geografi	2	2	2	6
Räkna	6	6	3	15
Geometri	—	2	6	8
Algebra	—	—	3	3
Åskådninglära	4	—	—	4
Sång	3	3	3	9
Gymnastik	3	3	3	9
S:a	38	38	38	114

Tillkommer 2 t övning i instrumentalmusik. Varje lärare undervisar 32 t i veckan, sång och musik upptar 18 t.

sätt störa andra lärares arbete. Detta klasslärarsystem var helt genomgående i klasserna under gymnasiet i början av 1800-talet med det undantaget att i de större skolorna, där det fanns en konrektor, denne och rektor sinsemellan delade upp undervisningen i högsta klassen. Nu hade man emellertid på många håll börjat yrka på att lärarna skulle specialisera sig på vissa ämnen, som de hade särskilt intresse för, och då undervisa i dessa i alla skolan klasser. Man ville med andra ord införa ämneslärarsystem eller med tidens terminologi ambulatorisk läsning, ibland med tillägget för lärare, då man nämligen snart också fick en ambulatorisk läsning för lärjungar, Nya elementarskolans fria flyttning. Vid många skolor ansåg man emellertid att den ambulatoriska läsningen för lärare var omöjlig att genomföra i skolorna under gymnasiestadiet, och det var för att visa att förslaget var praktiskt genomförbart som dessa läsordningar gjordes upp av kommittén. I skolordningen gavs tillåtelse att använda ambulatorisk läsning, dock naturligtvis under förutsättning av eforus', d v s biskopens medgivande. Denna läsmetod hade dock svårt att slå igenom. Via Maria högre lärdomsskola i Stockholm kom den i alla fall

till användning redan år 1825¹⁾ och vid Jakobs högre apologistkola, likaledes i Stockholm, 1828²⁾. Vid Brändströmska skolan i Gävle hade den tillämpats långt tidigare³⁾.

Tabell 2. Timplan för högre lärdomskola.

Klass	1	2	3	4	S:a
Kristendom	2	1	1	2	6
Biblisk historia	2	2	1	—	5
Sv. grammatik	3	—	—	—	3
Skrivövningar	4	3	1	—	8
Latin	10	10	12	10	42
Grekiska	—	4	6	4	14
Hebreiska	—	—	—	2	2
Historia	2	2	2	3	9
Geografi	1	2	1	3	7
Matematik	8	8	8	8	32
Sång	3	3	3	3	12
Gymnastik	3	3	3	3	12
S:a	38	38	38	38	152

Tillkommer 2 t övning i instrumentalmusik. I klass 3 och 4 skall 2 av latintimmarna användas till skrivning.

I tabellerna 1 och 2 finns de av mig uträknade timplanerna. Karakteristiskt för sättet att betrakta de olika skolformerna är att man undervisar i ämnet matematik i lärdomskolan men i apologistkolan nöjer man sig med "Räkna", vartill i de högre klasserna kommer geometri och algebra. Ytterligare detaljer som belyser samma sak: den ena skolan läser svenska språket, den andra svensk grammatik, skrivövningar får många timmar i apologistkolan och där förekommer också åskådninglära. Att de klassiska språken saknas i apologistkolan ligger i sakens natur; däremot är det märkligt att de moderna språken helt saknas i lärdomskolan. Latin, grekiska och hebreiska upptar 58 av lärdomskolans 128 timmar i läroämnen d v s bra nära hälften (45 %). Matematiken är väl tillgodosedd i båda skolformerna, men något slag av naturvetenskap finns icke upptaget på någondera timplanen. I skolordningen finns emellertid bland de för apologistkolan uppräknade ämnena "historien och geografien, åtföljd av elementära kännedomen om naturens alster och allmänna fenomen" och bland lärdomskolans finns "historien och geografien, åtföljd

av naturens allmänna kännedom". Vad dessa uttryck i själva verket innebär får sin förklaring i "Råd och anvisningar". Under rubriken "Geografi" står följande:⁴⁾

"Under dessa övningar (i fysisk geografi och med karta) och allt framgent i progressiv ordning efter lärobokens föranledning, lämnas den första undervisningen uti kännedomen av naturen, samt dess enklaste fenomen. Barnasinnets uppfattning av dessa varken kan eller bör vara systematisk, utan, såsom uti själva naturen, styckevis åskådande allteftersom varje föremål visas eller faller i ögat. Härtill företer sig uti skolorne det bästa eller nästan enda tjänliga tillfället vid de geografiska föreläsningarna, varföre även skolordningen med dessa förbundet skyldigheten att undervisa uti naturens elementära kännedom, betraktad såsom bildande medel för den yttre reflektionsförmågan. Vulkaner, ebb och flod, elementernas utbrott m m fästas genom enkla förklaringar, tjänligast i föreställningen och minnet, vid anvisningen på kartan av de ställen, varest dessa våldsammast yttra sina krafter. Människostammarnes olika utseenden, djur, växter och mineralrikets alster, nämnas och beskrivas där, varest de förnämligast hava sin hembygd. Härvid beror allt på lärarens livliga föreställningssätt och dess ljusa omdöme, att icke överskrida gränsen för barnets fattning, i vilket hänseende lärobokens konstruktion i olika kurser bör för ändamålet vara utarbetad och säkert beräknad. Anvisningar på kopparstick, målningar och naturaliesamlingar, där de finnas, äro av beprövad nytta att egga uppmärksamheten och väcka skönhetsintet för naturens betraktande... Där tillgång åter på sådana saknas måste bristen fyllas genom passande och korta beskrivningar, varvid en nitisk lärare sällan lär sakna några sig erbjudande tillfällen, att genom yttre åskådning förtydliga sina framställningar."

Någon undervisning i naturvetenskap kunde det alltså knappast bli tal om. Anvisningarna är dessutom så vagt formulerade, att de rimligtvis hade liten effekt.

Undervisningsplanerna för lärdoms- och apologistskolorna var så olika att en övergång från den ena skolan till den andra inte var möjlig. Det var detta Geijer syftade på när han sade, att 1820 års skolordning gjort söndringen till princip.

Den läroordning som kommittén gjort upp för gymnasiet har jag inte tagit med, då den icke är uppgjord så att man kan se vilka ämnen som skall läsas under de olika timmarna. I stället anger man vilken lärare — Eloquentie lector, Matheseos lector o s v — som skall svara för undervisningen vid de angivna klockslagen. Härav kan man inte dra några bestämda slutsatser om ämnena, då de flesta lektorer utom i sitt eget speciella ämne mycket ofta också undervisade i latin, något som var nödvän-

digt eftersom även på gymnasiet ofta inemot hälften av undervisningstiden ägnades åt latin. Inom parentes kan omtalas, att enligt skolordningen skulle en lektor tjänstgöra 8 timmar i veckan med i "Läsordning för gymnasierna" har var och en av dem upptagits på 9 timmar. Även med hänsyn till att lektorerna var domkapitelsledamöter förefaller timtalet anmärkningsvärt lågt, inte bara i jämförelse med nutida förhållanden utan också med tanke på det faktum, att en kollega vid en högre lärdomsskola undervisade 32 timmar i veckan — han undervisade i alla ämnen i sin klass utom sång och gymnastik, teckning förekom ej. I detta sammanhang bör det kanske påpekas, att en undervisningstimme på den tiden omfattade 60 minuter, inte som i dag 40 minuter.

För att få klarhet i hur mycket utrymme som vid gymnasierna gavs åt ämnen utanför den teologisk-klassiska ämnesgruppen, däri inbegripet historia och filosofi, får man gå till själva skolordningen, där det nämligen finns angivet vad de olika lektorerna var skyldiga att undervisa i. Det visar sig då, att den enda lektor som kommer utanför den angivna ämnesgruppen är matheseos lector. Han skall undervisa i "geometrien, aritmetiken och algebra, varjämte han föredrager de första och enklaste elementer av fysiken samt av läran om tiden". "Råd och anvisningar" ger ingen upplysning vad dessa två sista moment innebär. Men i en av slutanmärkningarna heter det:⁵⁾

"Ännu en anmärkning torde här få sitt rum. Man fordrar i allmänhet av varje bildad man, att han skall äga någorlunda kännedom, åtminstone de allmännaste begreppen, om alla sådana i allmänna levnaden ofta förekommande ämnen, som i ett eller annat avseende kunna anses höra till något slags vetenskap. Lärarna böra därför med sorgfällighet nyttja de tillfällen de äga att bibringa sina disciplar även sådana kunskaper, om de än icke skulle finnas vidrörde i själva läroböckerna. Så bör t ex läraren i matematiken, då han för disciplarna framvisar himmelsgloben, förklara de tecken m m som förekomma i almanackan. Så bör en eller annan klar aftonstund användas för att lära ynglingen känna Polstjärnan, Karlavagnen, Orion och andra märkeliga stjärnbilder på vår synliga himmel. Så förekomma ofta ämnen hörande till naturfenomenens yttre kännedom, dem sorgfälliga lärare icke lära försumma att vid förekommande tillfällen för sina disciplar förklara."

På läsordningen för gymnasiet finns emellertid utom lektorerna ytterligare två lärare upptagna och de ha vardera 4 undervisningstimmar per vecka. Den ena av dem benämnes "Adjunkt". Skolordningen upptager i Kap. 3 som sjunde gymnasielärare "Adjunkten i fransyska och tyska språken". I denna adjunkts arbete ingick också att rätta en del svenska och latinska skrivningar samt att vid behov vikariera för vilken som helst av lektorerna.

na. I arbetet att rätta de latinska stilarna skulle för övrigt i regel alla lektorerna delta och det oberoende av vilket lektorat de innehade.

Den andra av de nyssnämnda lärarna var "Läraren i naturalhistorien". I "Anvisningar och Råd" finner man⁶⁾ till en början, att, vad denne lärare undervisade i och hur stor kurs han skulle läsa, skulle bestämmas av en särskild instruktion, som skulle utfärdas av eforus vid varje särskilt gymnasium, samt av tillgången på naturaliesamlingar. De följande anvisningarna talar emellertid endast om botanik med den i och för sig mycket rimliga motiveringen att till detta studium kan man alltid skaffa undervisningsmateriel. Vidare står där: "Om sedermera tid och hjälpmedel tillåta, må undervisningen utvidgas till läran om djuren och insekterna, med huvudsakligt avseende å de uti fäderneslandet förekommande arter, jämte deras nytta eller skadlighet i enskilda hushållningen." Slutligen ges en liten anvisning till läraren: "Om någon yngling visar för densamma (naturalhistorien) större fallenhet och lyckligare anlag, bör han med särdeles omsorg vårdas, samt på allt möjligt muntras och underhjälpas."

Att det skulle bli svårt att besätta de två senast omtalade tjänsterna måste man haft klart för sig från början bl a av det skälet, att man ju visste att de flesta gymnasierna saknade medel till avlöning av dessa lärare, trots att deras löner skulle uppgå till endast en ringa del av den som en lektor åtnjöt. Att man väl förstod svårigheten att skaffa kompetenta innehavare av tjänsterna, speciellt den i naturhistoria, framgår av bestämmelsen i skolordningen att, om ingen kompetent lärare fanns att tillgå för undervisningen i detta ämne, skulle eforus anmoda den av lektorerna som förklarade sig villig därtill att bestrida nämnda undervisning.⁷⁾ Men om ingen av lektorerna skulle vara villig fick man lägga ned denna undervisning. Man kunde faktiskt göra detta utan risk för lärjungarna, då fordringarna av att "avgå till akademien med rättighet att fullständig studentexamen undergå" var formulerade på följande sätt:⁸⁾ "I fysiken och naturalhistorien att nöjaktigt redovisa de stycken, som i detta hänseende blivit föredragne under ynglingens vistande vid läroverket."

Att svårigheterna att föra ut läroplanens bestämmelser om undervisningen i naturvetenskap i praktiken verkligen var stora framgår av följande notis om hur förhållandena gestaltade sig i rikets största stad. Stockholms gymnasium skulle börja sin verksamhet med höstterminen 1821. När Kongl. direktionen över Stockholms Stads undervisningsverk sammanträdde den 7 april detta år meddelade ärkebiskopen, som var ordförande i direktionen, att, "ehuru den för lektorerna anslagna avlöningsfond icke medgivit antagandet av en lärare i naturalhistoria vid det i huvudstaden blivande gymnasium, denna brist för det närvarande blivit lika oväntat som lyckligt

undanröjd genom det ädla och hedrande anbud läraren vid Bergianska Trädgårdsskolan herr doktor Wykström⁹⁾ benäget gjort att onsdags- och lördagseftermiddagar lämna fri undervisning i berörda vetenskap åt gymnasieungdomen". Denna undervisning var dock ej så omfattande. I protokoll den 4 juni 1822 finnes antecknat, att Wikström meddelat, att han i början av april anmält för rektor, att han var villig att på ons- och lördagseftermiddagar under resten av terminen ge undervisning i naturkunskap på gymnasiet, men då onsdagseftermiddagarna var upptagna av latinska talövningar hade undervisningen endast meddelats på lördagseftermiddagarna. 1824 meddelar Wikström, att han vill börja lördagen den 10 april kl 4 då han kommer upp på gymnasiet; de följande lördagarna vill han använda till exkursioner.

En skola för präster

Den skola, vars konturer tecknas av 1820 års skolordning, var en förträfflig skola för den som tänkte bli präst. Det krävdes nämligen inte mycket utöver gymnasiekunskaper av den som ville nöja sig med att stanna på någon av de lägre prästtjänsterna. Så skriver Tegnér's efterträdare i Växjö C. I. Heurlin i sin självbiografi:¹⁾ "De som ville gå den enkla prästvägen, togo vid akademien ingen examen, men de gingo likväl och hörde på en del lektioner." Och i memoarer, skrivna av adjunkten vid Södra Latin F. R. Aulin²⁾ berättar denne om sin far, som dimitterats någon gång i mitten av 1820-talet från Strängnäs gymnasium, att han legat endast elva månader i Uppsala innan han prästvigdes för att därefter i hela sitt liv tjänstgöra som präst; han dog som komminister i Över-Selö. 1820 års skola var också en bra skola för dem som ville bli lärare. Detta sammanhänge ju som ovan påpekats med att en lärare som var promoverad magister räknade dubbla prästerliga tjänsteår, när han tjänstgjorde i skolan.

Det var naturligtvis inte bara blivande präster som befolkade lärdoms-skolan och gymnasiet. Blivande ämbetsmän, jurister och läkare samt det ringa antal personer som siktade mot en vetenskaplig karriär måste gå samma väg. De hade emellertid inte så mycket emot det. De behövde kunskap i latin på ett helt annat sätt än vad dessa yrkens utövare behöver i dag. En del av deras studielitteratur var skriven på latin, latin användes vid de akademiska disputationerna, den terminologi de rörde sig med var i stor utsträckning latinsk eller grekisk. Det var därför inte så märkvärdigt att latin var obligatoriskt ämne i alla universitetsexamina utom bergsexamen. Därtill kom att det var en av praktiskt taget alla "bildade personer" omfattad åsikt att kunskap i latin var absolut nödvändig för att en person skulle kunna anses bildad. Detta sammanhänge bland annat med tron på den s k formella bildningen och övertygelsen om att latinstudiet var den enda vägen dit, om också matematiken i detta avseende betraktades med en viss aktning. Betecknande för förhållandena var också att professorn i grekiska Tegnér och professorn i botanik Agardh var prästvigda långt innan det blivit tal om några biskopsstolar för dem.

Det var otvivelaktigt genom statens försorg väl sörjt för undervisning-

en av dem som ville bli präster. För dem som ville bli domare, ämbetsmän eller idkare av de humanistiska eller teologiska vetenskaperna var det försvarligt sörjt. Ytterligare en del av en grupp yrkesutövare hade sin utbildning väl ordnad om också inte genom gymnasier. Det var den del av de blivande militärerna som undervisades vid Krigsakademien på Karlberg, vilken år 1792 ersatt 1700-talets kadettskolor. Tyvärr täckte Krigsakademien endast en bråkdel av behovet. De övriga officersaspiranterna gick direkt in i yrket. Krigsakademien kom att spela en viss roll vid omdaning av de högre skolorna och framför allt vid upprättandet av Nya elementarskolan år 1828. En av de drivande krafterna härvidlag var nämligen akademiens dåvarande chef J. P. Lefrén och han arbetade med framgång för att de metoder som praktiserades vid denna också skulle komma till användning vid försöksskolan.

Större ingenjörsarbeten utfördes under denna tid i stor utsträckning av militärer. Typiskt för tidens förhållanden är att Baltzar von Platen blev amiral och var generalintendent under kriget i Norge 1814 och att Nils Ericsson blev överste; John Ericsson hade inte avancerat ängre än till kapten vid Jämtlands fältjägere, då han lämnade Sverige på allvar. I "Högre artilleriläroverket å Marieberg", som upprättades 1818, fick militärerna möjligheter till en högre teknisk utbildning. Vid detta läroverk, som snart växte ut till en krigshögskola för alla vapenslag³⁾, mottogs under tiden 1842—69 inte bara militära elever⁴⁾ utan också "civilingenjöreselever" och dessa var icke tvungna att gå den militära vägen. År 1799 hade den "Mekaniska skolan" inrättats i anslutning till Målar- och bildhuggarakademien⁵⁾. Detta samband varade till år 1813, då ansvaret för "Mekaniska skolan" övertogs av Lantbruksakademien. 1827 förenades skolan med det detta år upprättade Teknologiska institutet⁶⁾, som sedan i senare hälften av 1800-talet utvecklades till Tekniska högskolan i Stockholm, som också övertog utbildningen av civilingenjörer.

De skolor som bestämdes av 1820 års skolordning fyllde alltså inte kravet att ge utbildning åt alla, oberoende av vilket yrke de siktade mot. Det offentliga skolväsendets brister kändes därför mycket starkt på många håll, men vem ville och kunde göra något för att få en förbättring till stånd?

Prästeståndet var av naturliga skäl tillfreds med den undervisning som gavs. De skolreformer som debatterades inom detta stånd avsåg inte att förändra undervisningen utan gällde först och främst den dubbla tjänsteårsberäkningen för lärarna och det s k indigenatsbandet d v s man fick endast söka tjänster inom det egna stiftet. Jag skall senare återkomma till det förra av dessa problem, när det blir fråga om prästerskapets motvilja mot att bygga in en reallinje i läroverken (se sid. 44).

Bönderna hade inte något större intresse för skolfrågorna, i varje fall inte när det gällde den högre undervisningen. Men inte heller inom adeln fanns det något egentligt intresse för skolfrågorna då rätt få av adelns söner fick sin utbildning i skolor och gymnasier. Tegnér säger i sitt tal vid skolavslutningen i Växjö i juni 1835:⁷⁾ "Av det ringa antal adelsmän, som emottaga offentlig uppfostran, kan ingenting slutas, utom till ståndets obenägenhet för allmänna läroverken. Större delen erhålla enskild undervisning i föräldrahuset, och gå därifrån till universitetet, andra avgå till tillämpningsskolorna t ex krigsakademien, och ett icke obetydligt antal har, hittills åtminstone, utan föregående provning blivit anställda i armén."

Som framgår av detta uttalande sammanhängde adelns bristande intresse för de allmänna läroverken med två förhållanden. Det ena var att adelssönerna i stor utsträckning ville ägna sig åt militäryrket. Det andra och kanske viktigaste var att adelsmännen oftast föredrog att låta undervisa sina barn i hemmet genom en särskild härför anställd informator. Därtill kom att många adelsmän redan vid 13 eller 14 års ålder kunde bege sig till Uppsala eller Lund och bli inskrivna vid universitetet som s k preliminärister, förutsatt att de handledes av en av universitetet godkänd informator.

Dessa informatorstjänster — konditioner och akademiska konditioner hette det under 1800-talet — spelade för övrigt en viss roll för kulturlivet här i landet. De innebar nämligen en i stor utsträckning begagnad möjlighet för fattiga ynglingar ur de ofrälse stånden att finansiera sina studier, vilket för övrigt också framhålls av den stora uppfostringskommissionen⁸⁾. Detta var fallet med många som sedan kom att spela en stor roll t ex Wallin, Tegnér och Wennerberg. Arbetet med att undervisa och övervaka ibland ovilliga och tröga pojkar förlängde naturligtvis ofta informatorns egen studietid, många gånger med åtskilliga år. Men dessa konditioner gav också duktiga informatorer goda förbindelser med inflytelserika familjer vilket var viktigt på en tid då relationerna spelade en betydligt större roll, när det gällde att få en tjänst, än betyg eller faktisk duglighet. Man behöver bara tänka på patronatsrätten.

Det stånd inom vilket man mest kände av bristerna i tidens skolväsen var borgarståndet. Vad de blivande borgarna behövde lära sig var levande språk, ekonomi, bokföring och handelsräkning, geografi och i viss utsträckning även naturvetenskap. Överhuvudtaget ville man i borgerliga kretsar få fram en undervisning som förberedde för vanliga icke-akademiska människors liv och verksamhet. Det kom då an på realia, sakkunskap, icke på formalia, klassisk språkkunskap. Apologistskolan kunde endast till en del fylla detta behov. Den var alltför kortvarig och släppte

därigenom sina lärjungar i alltför unga år. Dessutom fick den inget anseende, den stod helt i skuggan av lärdomsskolan. Föräldrar som kunde ha sina barn i lärdomsskola satte dem inte i apologistskolan. Denna betraktades som en nödfallsutväg för dem som inte kunde klara sig i lärdomsskolan.

I Gävle, som på den tiden var en av Sveriges viktigaste handels- och sjöfartsstäder hade redan i slutet av 1700-talet på privat initiativ och med privata medel startats en skola, den ovan nämnda Brändströmska skolan (se sid. 14). Denna grundades av köpmannen Peter Brändström år 1796 och den tog sikte på en undervisning om realia, särskilt moderna språk, och var avsedd för dem som skulle bli handelsmän, brukstjänstemän eller sjöfarare eller som grundaren själv säger: ”för dem som skola danas till borgerliga klasser.”

J. A. von Hartmansdorff, som under en stor del av 1830-talet var ”sekreterare vid ecklesiastikexpeditionen” — en befattning som motsvarade ecklesiastikministerposten efter departementalreformen — var en av dem som insåg behovet av och arbetade för en reform av läroverken. Vid ett tillfälle — i en promemoria skriven 1836 eller 1837 och avsedd för en föredragning i konseljen — summerar han det uppdämda utbildningsbehovet. I promemorian⁹⁾ räknar han upp en rad yrkesutövare, vilkas arbete krävde en högre skolbildning men icke kunskap i klassiska språk. Dessa var: officerare, lantmätare, byggmästare, länsmän, bruksinspektorer och yrkesmän inom handel och sjöfart. Han tillfogar: inträdesansökande till bergsskolor, skogsskolor och tekniska skolor.

Den stora uppfostringskommittén

1820 års skolordning blev omedelbart utsatt för en rätt stark kritik inte blott från dem som av olika skäl var utestängda från den offentliga undervisningen eller av andra skäl ställde sig kritiska mot den redan från början — i vissa hänseenden var ju denna skolordning ett steg tillbaka jämfört med 1807 års — utan framför allt från dem som ansåg att folkundervisningens och universitetets problem krävde en lösning och menade att dessa icke kunde lösas utan att man samtidigt gjorde om läroverken. På riksdagen 1823 riktades just ur denna sista synpunkt kritik mot den nyss ikraftträdde skolordningen. Men förslaget om en utredning föll igenom; man ville avvakta resultatet av 1823 års läroverksrevision.¹⁾

Det fanns alltså faktiskt god anledning att snart ta upp utbildningsfrågan i dess helhet. Redan fem år efter det att stadgan kommit ut var därför K.M:t redo att genom brev av den 31 december 1825 tillsätta en kommitté, den kommitté som brukar kallas den stora uppfostringskommittén. Dess officiella namn anger dess uppgift. Den hette ”Comitén för överseende av rikets allmänna uppfostringsverk”, där med uppfostringsverk menades alla slag av skolor: folkskolor, elementarläroverk, universitet och tillämpningsskolor. I denna fick de flesta av de män plats som betydde något i dåtida svenskt kulturliv. Dit hörde bland andra ärkebiskopen von Rosenstein, landshövding Järta, biskoparna Tegnér, Wallin och af Wingård samt professorerna Agardh, Berzelius, Geijer och Grubbe.

Diskussionerna inom kommittén var uppenbarligen mycket ingående och åsikterna bröt sig starkt mot varandra. Man lyckades icke komma fram till en gemensam ståndpunkt ifråga om elementarläroverkens organisation. På grund härav har man tydligen rent av varit betänkt på att inte avge något yttrande, men man stannade vid att²⁾ ”någorlunda fullständigt utveckla pluralitetens åsikter i själva betänkandet och minoritetens i de därvid fogade reservationerna”.

Betänkandet, med undantag av den del som rörde universiteten är skrivet av von Hartmansdorff med biträde av lektor Axel Fryxell sedan några av de mera prominenta medlemmarna av kommittén misslyckats med upp-

giften.³⁾ Minoritetens principiella ståndpunkt utformades i Grubbes reservation, i vilken 7 ledamöter instämde. Ytterligare två ledamöter, Geijer och Järta, som delade Grubbes principiella inställning, utgav särskilda skrifter, i vilka de närmare motiverade sitt ställningstagande. Som kommittébetänkandet skrevs under av 23 personer var majoriteten i huvudfrågan mycket knapp.

I betänkandet och i reservationerna finns de flesta av de argument angivna, som sedan skulle användas i striderna om skolans organisation och arbete under de närmaste femtio åren.

Betänkandet inledes med en i formen mild men i sak rätt amper kritik av 1820 års skola, som icke ansågs tillgodose rimliga tidsenliga krav.⁴⁾ Apologistskolorna innebar ju ett försök att komma de borgerliga kraven till mötes, men de ansågs redan ha misslyckats och det av tre skäl.⁵⁾ För det första hade de upphört att vara folkskolor utan att bli vetenskapliga skolor och därigenom förlorat såväl "menighetens som läroståndets" förtroende; för det andra hade lärdoms-skolorna bättre lärare och erbjöd bättre kamrater och för det tredje visade apologistskolorna en tendens att sjunka ned mot folkskolestadiet och att enbart frekventeras av fattiga.

Kommittén ger en översikt över hur den anser att elementarläroverkens undervisning skall vara beskaffad.⁶⁾ Den skall vara allsidig och fördelad efter ämnen, så att varje lärare får ägna sig åt det han har mest fallenhet för. Lärjungarna skall ha möjlighet till fri flyttning och som kontroll på självverksamheten hos de duktiga skall dessa tjänstgöra som monitörer vid växelundervisningen. Undervisningen bör fortgå från sak till ord, från begrepp till språk, från innehåll till form. Därför skall man börja med modersmålet. Slutligen skall undervisningen vara genetisk och harmonisk, vilket sista innebär att alla ämnen tillsammans skall på varje stadium av skolan bilda en sammanhängande helhet.

Man frågar sig sedan⁷⁾ vilka läroämnen som är "nödvändiga" och vilka som är "tillfälliga", då det rör sig om en rent vetenskaplig elementarskola. Man finner, att sakkunskaper är nödvändiga men språkkunskaper tillfälliga: "... kommittén kan icke anse det (latin) vara oskiljaktigt från vetenskaplig bildning, vilken i sådant fall skolat vara för mänskligheten omöjlig, därest latinet icke funnits." Detta betyder emellertid icke att kommittén vill ta bort de gamla språken från elementarundervisningen.⁸⁾ Deras bibehållande motiveras dels av hänsynen till fattiga pojkar, som vill bli präster, dels av deras betydelse för inlärandet av franska och engelska. Men man stryker under, att, då vetenskaplig undervisning utan latin är möjlig, bör staten ombesörja en sådan.

Av den skolstatistik, som stod till kommitténs förfogande, framgick att två tredjedelar av dem som börjat i lärdoms-skolan lämnat denna, innan

de gått igenom den fullständigt, och den formulerar slutsatsen härav på följande sätt:⁹⁾ "Två tredjedelar av den ungdom som begagnar lärdoms-skolorna behöver följaktligen icke medtaga egen och lärarnas tid, föräldrarnes och statens kostnad genom det påtvungna läsandet av de döda språken." Av denna anledning föreslår kommittén¹⁰⁾, "att vid elementarläroverken böra 2:ne bildningslinjer finnas: en för klassiska språkens litteratur, i förening med den moderna; och en för den senare, skild från den klassiska." Emellertid menar kommittén att den första klassen, den s k förberedande, inte skall vara linjedelad; den bör för övrigt också i ett annat avseende avvika från de andra klasserna: i denna skall det vara klassläsning.¹¹⁾

Kommittén anser att de två linjerna skall skilja sig från varandra endast på det språkliga området. Man menade nämligen att realkunskaper — i detta fall alltså de icke språkliga ämnena — skulle drivas lika på båda linjerna och att inga dispenser skulle ges från dessa ämnen.¹²⁾ På den klassiska linjen skulle läsas latin, grekiska och hebreiska samt franska, tyska och engelska; dispens borde kunna ges från ett eller bägge av grekiska och hebreiska. På den andra linjen skulle läsas franska, tyska och engelska så att ett av språken kunde både skrivas och talas och de båda övriga förstås; dispens borde kunna ges från ett av dem. Men dispenser skulle endast ges under villkor att den lediga tiden användes till ett annat språks "fullkomligare inhämtande".

Staten skulle ansvara för undervisningen inom elementarläroverken — i vilka gymnasier var inräknade — i följande ämnen:¹³⁾

a) Sakkunskaper: 1:o Kristendom, kyrkohistoria och teologi. 2:o Geografi, historia och statskunskap. 3:o Matematik. 4:o Elementerna i fysik, kemi och naturalhistoria.

b) Språkkunskaper: 5:o svenska, 6:o latinska, 7:o grekiska; 8:o hebreiska; 9:o fransyska; 10:o tyska och 11:o engelska språken.

c) Färdigheter i 12:o välskrivning; 13:o teckning; 14:o gymnastik; 15:o koralång och instrumentalmusik.

d) Gemensamt för hela undervisningen: 16:o i filosofien elementerna av antropologien och sedeläran, samt logiken, i sammanhang med allmän språklära och lärdoms-historia."

Vidare föreslår kommittén¹⁴⁾, att den ambulatoriska lärometoden *skall* användas samt att växelundervisning *får* användas i den mån läraren vill och eforus tillåter det. Flyttning borde kunna ske två gånger om året och partiell flyttning, d v s att lärjungen ges rätt att i ett eller flera ämnen följa undervisningen i en högre klass, angavs som en möjlighet.

Gymnasiet ansågs böra bibehållas som en särskild skolform¹⁵⁾ eftersom det var ett lämpligt mellanled för lärjungarna då "den bundna verksam-

het, som i skolan svårligen kan upphöra, synes icke böra omedelbart efterträdas av studentens fria studier, utan gymnasieföredraget utgöra en be- medlande övergång.”¹⁶⁾

Kommittén förutsåg, att övergången till linjedelade skolor med ambu- latorsk läsning skulle ge upphov till åtskilliga svårigheter, och den gav därför förslag till ämnenas uppdelning på de olika lärarna¹⁷⁾ under starkt framhållande av att allt utom språken borde läsas av de båda linjernas lär- jungar gemensamt. Linjedelade skolor ansågs lämpligast på mindre or- ter¹⁸⁾, men i större städer — kommittén räknar upp Stockholm, Göteborg, Gävle, Norrköping, Karlskrona och Malmö — borde fullständiga apolo- gistskolor finnas. De ”fullständiga” apologistskolorna, som här dyker upp, som det tycks för första gången, blev emellertid rätt styvmoderligt be- handlade: de skulle endast bestå av tre klasser.

Som en följd av skolans och gymnasiets uppdelning på två linjer be- traktade kommittén sitt förslag om att studentexamen skulle få avläggas utan klassiska språk.¹⁹⁾ Kommittén stryker emellertid under ”att den, som i denna examen icke avlagt kunskapsprov i något av de gamla språken, icke må anmäla sig till någon fakultets- eller ämbetsexamen” och fortsät- ter: ”Ej heller bör en sådan yngling äga rättighet att vid universitetet sö- ka några stipendier eller publika understöd av vad slag som helst, än så- dana, som enligt något särskilt om dem gällande stadgande kunna inne- havas även av dem, som ej äga fullständiga studentkunskaper.”

Grubbes reservation innehåller resonemanger om betydelsen av att stu- dera klassiska språk. Detta studium, säger han²⁰⁾, avser att ge ”tankekräf- tens utveckling” samt ”en förtrolig bekantskap med den klassiska forn- ålderns höga och ädla anda”. Det senare argumentet får sin kraft därav²¹⁾ att ”ävenså äger det grundliga studium av de gamla språken och den klas- siska litteraturen ett viktigt inflytande på karaktärens utbildning till all- var och manlighet”.

Anlagen hos människan, menar Grubbe vidare, kan gå i två olika rikt- ningar²²⁾, den ena är ”den högre och ideella, den andra åter den lägre och reella, eller egentligen den materiella”. Ur denna grundsyn följer²³⁾ att ”det är undervisningens rent vetenskapliga syftning, som konstituerar lär- domsskolans egentliga väsende” och att det är²⁴⁾ borgarskolans egentliga bestämmelse att giva dem, som komma att sysselsätta sig med något av de borgerliga yrkena, vilka kräva en i någon mån över det blotta meka- niska arbetet upphöjd verksamhet, den grad av intellektuell kultur, vilken de, för att värdigt fylla sin plats i samhället, behöva”. Han uttalar sina farhågor för att i en skola med båda linjerna borgarskolans inriktning på de i framtiden användbara kunskaperna skall dra ned lärdomskolorna:²⁵⁾ ”Så länge det givits särskilda borgarskolor . . . och lärdomskolorna varit

åtskilda från dessa, har denna nyttighetsprincip icke förmått vinna myc- ket insteg i de sistnämnda. Men skulle den ej snart bliva härskande i den förenade skolan?”

Det enda godtagbara skälet för en skola med två linjer finner Grubbe²⁶⁾ vara att folkmängden i en stad kan vara så liten, att det är ekonomiskt omöjligt att ha två skolor. Att man i nödfall måste ta till denna utväg är inget skäl för att göra den till regel. Han tror inte på att kamratskapet inom skolan skall ha någon betydelse för framtiden, helst som stridighe- ter mellan lärjungarna på två linjer inom samma skola kan uppstå lika väl som mellan lärjungar i två skolor.²⁷⁾ Det tidiga linjevallet kommer man inte ifrån eftersom latinets under alla omständigheter skall sätta in ome- delbart efter den förberedande klassen.²⁸⁾ Den som tillhör olika klasser i olika ämnen bryter den harmoni i utbildningen som kommittén talar om, menar Grubbe, och detta bör ej tillåtas.²⁹⁾ Den som vill bli ensidigt och ojämnt utbildad får skaffa sig den utbildningen privat. Grubbe tar alltså mycket bestämt avstånd från den fria flyttningen, som majoriteten ville rekommendera. Saken har för Grubbe ännu en sida:³⁰⁾ ”Lärjungen bör redan i skolan vänja sig att låta sitt enskilda välbehag villigt böja sig un- der den allmänna ordningens fordringar.”

Hans Järta hade redan innan kommitténs arbete var avslutat så gott som färdigställt en skrift ”Om Sveriges läroverk”, som trycktes 1832 men icke utlämnades till försäljning utan utdelades till hans vänner. År 1846 lät han trycka om och utge den och försåg den då med några tillägg. Han menar att den skola vi hade i vårt land på 1820-talet var en utmärkt sko- la. På följande sätt karaktäriserar han den unga man som efter fullstän- diga läroverksstudier träder ut i livet:³¹⁾ ”Han har lärt mera än en död visdoms läxor. Han har lärt kärlekens levande vishet varförutan ingen, huru mångkunnig han än må vara, begriper vad stat och kyrka äro och vad de fordra av sina tjänare . . . lärt att skilja pladdrets prål från det oförgängliga värdet av ett ädelt sinnelag, uttryckande sig sparsamt i ord, men rikligen i handlingar.”

För Järta är allmän medborgerlig bildning detsamma som allmän kristlig bildning³²⁾ och då våra skolor redan ger en sådan behövs det inga nya skolor. ”De medborgerliga kunskaperna” som så många talar så mycket om tycks honom endast vara sådana som är ”omedelbart nyttiga för de medborgare, vilka ägna sig åt vissa enskilda vinstgivande yrken”.³³⁾ En skola som ger åt alla vad var och en behöver i sitt kommande liv bedö- mer han som ekonomiskt omöjlig och framför allt icke som en uppgift för staten: ”Om man anser det åligga staten att bekosta läroanstalter med syftning att utdela vissa, för alla medborgare materiellt nyttiga, elemen-

tarkunskaper, så måste man, för att vara konsekvent, fordra, att sådana medborgerlighetsskolor inom varje socken inrättas.”³⁴⁾

Att ta in realia i undervisningen i lärdomsskolan är att spränga sönder den och detta vore högst olyckligt³⁵⁾, då den gamla svenska skolan, på vilken 1820 års stadga direkt bygger, genom det intensiva studiet av de klassiska språken gav, dels en utbildning av ”själens förmögenheter”, som senare möjliggjorde ett gott arbete i vilken tjänst som helst, dels en grund för tillägnandet av de moderna språken, som gjorde detta lätt.

I den 1846 utgivna upplagan av sin skrift publicerar Järta den P. M. till kommittén som han skrev i avsikt att försöka åstadkomma en kompromiss, ett försök som emellertid inte ledde till något resultat. Kompromissen gick ut på att ovanpå apologistskolorna — som han till varje pris ville bibehålla som självständiga skolor — lägga ”i linjen till högre utbildning för näringsyrkena polytekniska skolor (eller hur man vill kalla dem)”³⁶⁾ I en not tillägger han: ”En nyare och mera passande benämning vore Realgymnasier.” Till dessa skolor skulle man också kunna gå efter avslutad lärdomsskola.

Geijers skrift börjar med en begreppsutredning, där han menar sig visa, att kommitténs majoritet ”missförstår både medborgerligheten, växelundervisningen och ämnesläsningen”.³⁷⁾ Han opponerar sig också mot dispensystemet, då de dispenserade förkovrar sig mindre i de gemensamma ämnena än de som läsa allt ty ”de känna sig ej fullt tillhöra skolan”.³⁸⁾ Kan man undvika detta genom att göra undantaget till regel, frågan han och svarar själv: ”Ja, om man låter de särskilda riktningarna av allmänna undervisningen utbilda sig i särskilda skolor utan dispenser.” Bakgrunden till detta uttalande finns i hans motivering för att börja på ett tidigt stadium med latinet: ”Varje riktning av denna verksamhet har sin lära, sin erfarenhet, som lättast tillfaller den, vilken i dess krets redan från barndomen är inhemsk. Åkerbruket behöver tidig arbetsvana, slöjd och näring tidig färdighet, lärdomen tidig bekantskap med lärdomens förnäms- ta medel.”³⁹⁾

Geijers dom över majoritetens skolprogram är hård:⁴⁰⁾ ”Det är ett system som detta — misskännande lärarens förhållande till lärjungen, lärjungarnas förhållande till varandra, och läroverkets förhållande till samhället — det är ej ett sådant system, som, i medborgerlighetens namn, äger rätt att bryta staven över vårt gamla läroverk.”

Till slut beklagar Geijer⁴¹⁾ att ”inom tjugo år hava två nya skolordningar varit gällande; och den tredje står för dörren”. Hans farhåga på denna punkt blev emellertid inte basannad. Först genom 1849 års cirkulär kom kommitténs förslag att direkt påverka organisationen och arbetssät-

tet inom lärdomsskolor och gymnasier och 1820 års läroverksstadga var i varje fall formellt gällande ända till 1856.

Men, utom att kommittébetänkandet i hög grad stimulerade och gav riktlinjer åt den pedagogiska diskussionen, ledde kommitténs förslag till omedelbara praktiska resultat i ett par fall. Det ena var att studentexamensstadgan förändrades så att det blev möjligt att avlägga studentexamen utan klassiska språk, det andra var startandet av en statlig provskola, Nya elementarskolan i Stockholm, där de nya organisations- och undervisningsidéerna kunde prövas i praktiskt skolarbete. Kanske kan också inrättandet av de fullständiga apologistskolorna genom 1839 års cirkulär räknas som ett om ock senkommet resultat av kommitténs arbete.

Nya bestämmelser för studentexamen

Studentexamen avlades vid denna tid alltid vid universiteten och verkställdes där av de akademiska lärarna själva. Några klart angivna fordringar för vissa betyg fanns inte och ett ombyte av examinator kunde innebära väsentliga förändringar i dem. Diskussionen om studentexamens förläggning till läroverken började tas upp på allvar redan under 1830-talet.

De nya bestämmelserna för studentexamen¹⁾ som infördes försöksvis 1831, ändrades något 1832 och fastställdes 1835, innebar att för att examen skulle godkännas måste examinanden ha erhållit minst sex betygsenheter (A = 3, AB = 2, B = 1, C = 0) i de sex ämnesgrupper som examen omfattade. Man fick dock icke i någon ämnesgrupp ha vitsordet "Otillräcklig", på latin *Improbatur* (underkännes), som kan sägas motsvara betyget D. Men C kunde man ha; C hette på latin *Admittitur* (släppes igenom). Ämnesgrupperna var följande: 1. teologi och kyrkohistoria; 2. latin; 3. grekiska och hebreiska; 4. moderna språk och filosofi; 5. matematik och naturvetenskap; 6. historia och geografi. Den viktigaste förändringen var dock att det infördes ett undantag från den allmänna regeln: man kunde få examen utan betyg i "det eller de lärda språk, vars kändedom det icke åligger examinanden att under sin akademiska studiekurs vidare redovisa". Det blev alltså nu möjligt att bli student utan att ha läst klassiska språk, om man i de fyra återstående grupperna kunde skrapa ihop de erforderliga sex betygsenheterna. Tyvärr fanns det endast en enda akademisk examen i vilken det icke krävdes latin. Det var bergsexamen. För den som skulle avlägga någon annan akademisk examen var följaktligen en studentexamen utan latin värdelös, en omständighet som ända till slutet av 1800-talet kom att betyda ett väsentligt handikapp för reallinjen. Men naturligtvis var de nya bestämmelserna av betydelse för dem som ville bli officerare, ingenjörer, veterinärer m m eller ville ut i praktisk verksamhet som affärsmän eller lägre ämbetsmän. I ett kungligt brev år 1835 bestämdes uttryckligen, att minimikravet för att få bli kavallerist eller infanterist var studentexamen utan latin.

Ytterligare en viktig omständighet bör betonas: kunskapskraven i de olika ämnena var desamma för alla examinander, oberoende av om de ville avlägga examen med eller utan klassiska språk. Detta var, hur märkvärdigt det än kan synas i dag, självklart på den tiden. I själva verket betydde detta ett ytterligare handikapp för reallinjen.

Ett lustigt exempel på hur en studentexamen i undantagsfall kunde se ut anförs av Sigfrid Almquist i hans bok om Gunnar Wennerberg.²⁾ Han berättar där att sedermera adjunkten i moderna språk vid katedralskolan i Uppsala K. A. Hellsten i sin examen hade tre betyg i moderna språk, två betyg i teologi och ett i något tredje ej angivet ämne.

Dispenslinjen vid Nya elementarskolan

I den skrivelse, som den stora uppfostringskommittén sände till Konungen den 20 maj 1827 och som innehöll förslaget om inrättandet av Nya elementarskolan, står det att man ville försöka att upphäva sändringen inom skolväsendet "därigenom, att utvägarna till klassiskt lärd och till högre medborgerlig bildning förenas i en och samma läroanstalt, där undervisningen fortginge gemensamt i allt vad gemensamt borde läras".¹⁾ Naturligtvis var det kommitténs mening att de två linjerna skulle vara likvärdiga och då måste också den borgerliga föra fram till studentexamen. Därför var nya studentexamensbestämmelser ett villkor för att det skulle vara någon mening med försöket.

Nya elementarskolan började sin verksamhet med höstterminen 1828. Höstterminen 1833, från vilket år årsberättelsen finns kvar i skolans arkiv, läste första klassen icke något främmande språk. I andra klassen började man med tyska och först i tredje klassen inträdde latinet, i fjärde kom grekiska och i sjunde hebreiska. De som ej önskade läsa de gamla språken fick — på målsmans begäran — dispens därifrån men skulle, när deras kamrater läste klassiska språk, arbeta med andra ämnen och i dem inhämta större kurser. Speciellt skulle de syssla med moderna språk, företrädesvis tyska och franska. Härigenom hade alltså en sorts reallinje tillskapats, om också inte en reallinje av det slag som vi hade fram till den senaste gymnasiereformen. Den var en dispenslinje och den hade inte sin tyngdpunkt i matematik och naturvetenskap utan den syftade mer emot en högre medborgerlig bildning. Värdet av denna linje var helt och hållet beroende av den extra undervisning som "realisterna" kunde erhålla på dispensstimmarna. Problemet för denna linje blev därför i första hand ett administrativt och ekonomiskt problem: var det möjligt att anskaffa och avlöna kompetenta lärare i t ex moderna språk?

Dispensmöjligheterna utnyttjades emellertid — i varje fall till en början — inte i så stor utsträckning av Nya elementarskolans lärjungar, delvis kanske på grund av att skolan hade svårigheter att ordna den extra undervisningen för realisterna på ett rimligt sätt. Fram till 1833 hade

ingen valt bort latin och endast en av de 7 lärjungar, som haft möjlighet därtill hade valt bort grekiska.²⁾ Efter ett tiotal år uppstod svårigheter att överhuvudtaget ge de dispenserade någon extra undervisning.³⁾ Man drog då den slutsatsen, att de dispenserade lärjungarna borde kunna avsluta sina skolstudier tidigare än de som läst de dryga kurserna i klassiska språk — den fria flyttningen vid Nya elementarskolan gjorde det ju möjligt för var och en att läsa i sin egen takt. Denna i och för sig självklara tankegång spelade i fortsättningen en rätt stor roll och höll på 1870-talet på att bli ödesdiger för reallinjens utveckling. Vinterterminen 1849 var i alla fall 7 lärjungar vid skolan befriade från latin och 9 från grekiska av de sammanlagt 55 lärjungar, som fanns i de klasser, där klassiska språk kunde förekomma.⁴⁾

Det slag av reallinje som skapades vid Nya elementarskolan och som fanns i kanske bättre form vid den Hillska skolan på Barnängen i Stockholm⁵⁾ åren 1830—46, var det för den kommande utvecklingen viktigaste försöket att göra gymnasiet tillgängligt för lärjungar som ej hade behov av klassiska språk för sitt blivande yrke och att skaffa den s k borgerliga bildningen eller åtminstone de moderna språken, som ju ansågs utgöra en viktig del därav, en plats inom läroverken. Men man prövade också andra vägar än den statens provskola slagit in på.

En högre borgarskola: Athenaeum i Gävle

År 1837 hade katedralskolan i Uppsala fått ett nytt skolhus, och vid invigningen av detta höll ärkebiskop J. O. Wallin ett märkligt tal.¹⁾ Talet var så mycket märkligare som Wallin tillhört den konservativa minoriteten inom den stora uppfostringskommittén. Han skisserade här ett nytt skolprogram: först en för alla gemensam skola under tre till fyra år — en folkskola alltså — därefter en provskola, som skulle ta två till tre år och skulle ge lärarna möjlighet att se vilka lärjungar som lämpligen kunde fortsätta med studierna. Först sedan detta "andra stadium" var passerat skulle linjedelningen inträda. Den ena linjen skulle utgöras av det gamla gymnasiet och den andra, som av Wallin benämndes Athenaeum, skulle meddela högre medborgerlig bildning, och där skulle icke läsas latin.

Här kommer nu den förut omnämnda Brändströmska skolan eller Gävle elementarskola, som den officiellt hette, in i bilden. I Gävle fanns utom den Brändströmska skolan både lärdomsskola och gymnasium. En kommitté inom stadens förvaltning, som hade till uppgift att försöka samordna stadens hela undervisningsväsen, hade år 1836 kommit med förslaget att ovanpå en för alla gemensam folkskola skulle läggas en borgarskola med en lägre och en högre avdelning och menat att elementarskolan skulle ombildas till denna borgarskola.²⁾ Det bör understrykas, att den Brändströmska skolan då i nära fyrtio år givit en utmärkt undervisning i tre moderna språk, kristendom, nyare svensk historia, allmän geografi och handelsbokhålleri. Kommittén föreslog, att borgarskolans högre avdelning skulle leda fram till studentexamen, men med mycket högre krav på kunskaper i de moderna språken än de som då gällde vid universiteten. Magistraten i Gävle begärde hos K. M:t att få ordna sitt skolväsen i huvudsak i enlighet med kommitténs riktlinjer. Att eforus, d v s ärkebiskop Wallin, skulle tillstyrka var efter talet i Uppsala självklart. Den 16 november 1839 beslöt K. M:t upprättandet av en skola i Gävle, som skulle vara "en högre borgarskola och ett civilt och militärt gymnasium, som beredde till studentexamen utan klassiska språk". Ärendet hade föredragits i konseljen av sekreteraren vid ecklesiastikexpeditionen C. I. Heurlin, senare Teg-

nérs efterträdare på biskopsstolen i Växjö. Hans anförande till protokollet den 1 november 1839 ger besked om hur läroverksproblemen då betraktades inom ledande prästerliga kretsar. Han sade bl a:³⁾ "Denna föreslagna organisation av Gävle stads enskilda undervisningsverk är byggd på grunder, till en del främmande för så väl våra egna, som för andra staters allmänna undervisningsanstalter. Den förutsätter möjligheten att utan all klassisk underbyggnad kunna meddela strängt vetenskaplig, så kallad realistisk, eller modern, bildning; och den avskiljer redan tidigt de bägge mindre motsatta än olikartade bildningslinjerna. Emot detta förslag skulle jag därför, om jag blott följde min egen, ehuru av andras mera mognade erfarenhet understödda övertygelse, kunna framställa flera anmärkningar; men då detsamma utgått från en stor, inom svenska kyrkan högt vördad man, vars ädla syftemål icke kan misskännas, och då det tillika kan vara nyttigt att på en ny, åtminstone inom fäderneslandet obanad väg till läroverkens båtnad och till ledning för deras framtida organisering, samla all möjlig erfarenhet, för att framdeles åstadkomma det bästa möjliga i denna snart sagt viktigaste nationalangelägenhet; så tvekar jag icke att i underdånighet tillstyrka nådigt bifall till ärkebiskop Wallins i flera avseenden storartade förslag."

Det kan vara värt att lägga märke till att detta beslut kom endast drygt 14 dagar efter det cirkulär genom vilket de fullständiga apologistskolorna — varom mera senare — upprättades.

Athenaeum var i verksamhet åren 1843—59. Av de 211 under denna tid inskrivna lärjungarna dimitterades 30 till studentexamen.⁴⁾ Läroplanen för Athenaeum upptog följande ämnen: religion, svenska språket, franska, tyska, engelska, ren matematik, använd matematik, kemi, naturhistoria, geografi, historia och filosofi. Daniel Elfstrand, som skrivit Gävle elementarskolas och Athenaeums historia, säger om Athenaeum:⁵⁾ "Det var, för att använda en senare terminologi, ett "realläroverk" — men med starkt humanistiskt inslag — Sveriges första, men med roten direkt i folkskolan." Att det finns goda skäl för ett dylikt uttalande framgår av ett studium av kursplanen⁶⁾ för Athenaeums högre avdelning d v s klasserna 4 och 5, särskilt om man tänker på att 1820 års stadga var i kraft, när Athenaeums kursplan skrevs. Där lästes i:

Ren matematik: i klass 4 algebra och problemlösning, plan och sfärisk trigonometri, globlära och italienskt bokhålleri; i klass 5 ekvationslära och koniska sektioner.

Använd matematik: i klass 4 kroppars allmänna egenskaper, jämvikt, rörelse, ljus och ljud; i klass 5 värme, magnetism och elektricitet samt astronomi.

Kemi: i klass 4 syror och alkalier; i klass 5 metallerna.

Naturhistoria: i klass 4 växtfysiologi, kryptogamer, forts på fanerogamer; exkursioner; i klass 5 det naturliga systemet (Fries), växtgeografi; examinationer och exkursioner.

Athenaeum existerade inte mer än 16 år. Det lades ned 1859 och därmed försvann ur det officiella svenska skolväsendet det som varit det väsentliga i skoltraditionen i Gävle: en skola för högre medborgerlig bildning, inriktad mot handel och näringar. Lärjungeantalet hade näst sista läsåret gått ned till 25.⁷⁾ Anledningen härtill låg i första hand i de ändrade skolpolitiska förhållandena men säkerligen också i att det nu inte fanns entusiastiska och driftiga människor i Gävle, som ville satsa pengar och arbete på en egen skola på det sätt som man gjort under förra delen av århundradet. På grund av bestämmelserna i 1849 års cirkulär sammanlogs lärdomsskolan och gymnasiet i Gävle — de hade hela tiden existerat parallellt med Athenaeum — till ett högre elementarläroverk och i detta fanns det plats för realister. Redan 1850 hade därför domkapitlet i Uppsala⁸⁾ — af Wingård var då ännu ärkebiskop — föreslagit, att Athenaeum skulle indragas och att i stället skulle inrättas "ett Handels och Teknologiskt institut i närmaste likhet med den Chalmerska inrättningen i Göteborg". År 1853 begärde man också medel till en teknisk linje men K. M:t sade nej. Ett omorganisationsförslag 1854 och ett 1855 — det senare avsåg att göra om Athenaeum till en teknisk skola — mötte samma kallsinnighet på högsta ort.⁹⁾

Sedan skolan slutat sin verksamhet gjordes det ena försöket efter det andra att få en ny organisationsplan godkänd av statsmakterna och därigenom återupprätta skolan, men de misslyckades. Först det femte försöket, som gjordes 1888, gav resultat och den 3 oktober 1890 fastställde K. M:t organisationsplanen för Gävle medborgarskola¹⁰⁾, som räknade sig som direkt arvtagare till Athenaeum. Men denna skola syftade icke till studentexamen utan återgick i stort sett till den målsättning som den gamla Brändströmska skolan haft.

Den högre apologistskolan

Man försökte nå fram till en skola för den högre medborgerliga bildningen även på en tredje väg. Genom beslut av K. M:t den 1 november 1839¹⁾ upprättades fem fullständiga apologistläroverk, nämligen i Västermik, Vänersborg, Örebro, Jönköping och Göteborg. I de tre sistnämnda städerna skulle dessa läroverk förenas med därvarande lärdomsskolor. Dessutom bestämdes, att Västermik skulle "bliva normalläroverk för anställande av fullständiga försök med avseende på den s k moderna bildningslinjen". Orden reallinje och realgymnasium fanns ännu inte på länge i författningarna men de användes ofta i debatten både i tal och skrift.²⁾ Jag använder dem i fortsättningen av bekvämlighetsskäl.

Anledningen till att Västermik valdes till normalläroverk kan antagligen sökas i de speciella förhållandena vid den förutvarande skolan i denna stad.³⁾ Den var i någon mån en motsvarighet till Athenaeum i Gävle. Från 1812 var den en treklassig elementarskola med undervisning i kristendom, välskrivning, allmän historia, geografi — "i synnerhet ländernas produkter, handelsstäder och hamnar med i dem brukliga mått, mål, vikt och myntsorter" — aritmetik, mekanik, naturkunnighet, övningar att uppsätta brev, kontrakter m m samt tyska, franska och engelska språken. Frivillig undervisning gavs i "hushållsbokhålleri" och navigationslära. Med den förra termen avses säkerligen icke de enskilda hushållen i staden utan hushållningen i större skala. Skolan stod under en direktion i vilken ingick representanter för stadens styrelse och för dess handels- och hantverksksocietet.

Bakom beslutet om de fullständiga apologistskolorna låg ett långvarigt och intensivt arbete av den förut omnämnde statssekreteraren i ecklesiastikexpeditionen J. A. von Hartmansdorff. Redan 1833 hade han försökt få regeringen med på en sammanslagning av lärdoms- och apologistskolorna.⁴⁾ Men han mötte starkt motstånd. Man ville inte gå längre än till den vid Nya elementarskolan redan medgivna rätten till dispens från de gamla språken. von Hartmansdorff blev tvungen att lägga ned frågan och angav då som skäl härtill att det saknades disponibla medel för en dylik reform.⁵⁾ Men han kom igen bl a med den ovan (se sid 22) omtalade promemorian från 1836 eller 1837, i vilken han räknade upp alla de yrkes-

utövare, som hade behov av en högre medborgerlig bildning men inte kunde få det i statens skolor. Som han inte kunde få majoritet för en verklig reallinje inom lärdomsskolan och gymnasiet gick han i stället in för att skapa fristående högre apologistkolor. Idéen till dessa fanns ju redan i den stora uppfostringskommitténs betänkande. När han på våren 1838 blev tvungen att lämna sitt ämbete var han just sysselsatt med att på kunglig befallning göra upp en ny stat för läroverken, i vilken de högre apologistskolorna skulle vara upptagna. Uppgiften var svår då Hartmansdorff var bunden av bestämmelsen, att de totala utgifterna för läroverken icke finge ökas genom upprättandet av de nya skolorna.

Sedermera biskopen C. I. Heurlin, som blev Hartmansdorff efterträdare, tillhörde den grupp konservativa skolpolitiker, som behärskade prästeståndet och som tvingat von Hartmansdorff att avgå. Icke desto mindre kände han sig tvungen att under trycket av den liberala oppositionen, som verksamt stöddes av kronprinsen, framlägga det förslag som ledde till cirkuläret den 1 november 1839. Att han inte ändrat sin grunduppfattning framgår tydligt av hans anförande till statsrådsprotokollet.⁶⁾ I detta stryker han under, att han anser, att all bildning, alltså även den s k realbildningen, måste vila på klassisk grund. För att få de nya teorierna prövade hade han dock tillstyrkt, att några realgymnasier på apologistskolans grund skulle få inrättas på försök. Hans personliga åsikt kommer fram i hans brev till ärkebiskop af Wingård. Han säger där, att de högre apologistskolorna är "en nödtvungen eftergift åt dagens bullrande opinion" och något att kasta i gapet på reformivrarna.⁷⁾ Bakom hans ställningstagande låg kanske också tanken på att man genom att skapa ett fristående realgymnasium skulle kunna få behålla det gamla latinska gymnasiet intakt.

Hur som helst utgjorde skapandet av dessa skolor endast ett halvhjärtat försök att realisera tanken på ett realgymnasium. De skolor som inrättades genom detta cirkulär var visserligen något bättre än de som skytmade i 1828 års kommittébetänkande, men de kunde ändå inte på något sätt bli jämbördiga med de gamla gymnasierna. Så bestod lärarkåren av rektor och tre apologist under det att gymnasierna hade sju lektorer och en adjunkt. Rektor vid den högre apologistskolan fick en lön som var något över hälften av en lektorslön och apologisterna fick ungefär tredjedelen av denna lön. Det sätt på vilket "normalläroverket" behandlades (se nedan) är belysande för bristen på verkligt intresse för utvecklandet av ett realgymnasium. Vad undervisningen beträffar föreskrevs att sådan skulle lämnas förutom i modersmålet i "tyska, fransyska och engelska språken, både i läsning och skrivning, samt för övrigt i alla de vetenskaper och ämnen och till den grad som för studentexamen erfordras".⁸⁾ Det

överlämnades åt erforerna i vederbörande stift att reglera fördelningen av läroämnen och lärokurser mellan de särskilda lärarna och klasserna. Här fanns inga föreskrifter som kunde ge apologistskolan ett eget mål. Visserligen talades om ett intensivare studium av de levande språken än som var föreskrivet för gymnasierna, men målet för studierna även i dessa ämnen var detsamma för båda skolformerna, nämligen att uppfylla fordringarna i studentexamen.

Att Heurlin var angelägen att hålla isär de olika skolformerna framgår av bestämmelsen att endast de apologistskolor, som fanns på orter utan högre lärdomsskola, hade rätt att meddela frivillig undervisning i latin.

De högre apologistskolorna kom emellertid att existera under en mycket kort tid och kunde därför heller aldrig finna sin form. I och med K. M:ts cirkulär av den 6 juli 1849 upphörde de att finnas till. Något om dem kan dock läsas ut ur den berättelse som avgavs av 1843 års "Revision över Rikets Elementarläroverk". I inledningen till denna står det:⁹⁾ "Vad apologistskolan angår ådagalägger, såväl den betydliga tillväxten av lärjungar, vilken skolan vunnit, huruledes hon är av ett allmännare behov påkallad, oansett den utvidgade och förbättrade undervisningen i folkskolan, som även samma tillväxt antyder nödvändigheten av att de fullständigare undervisningsanstalter, vilka i detta hänseende, till följe av Eders Kongl. Maj:ts nådiga förordnande, på några ställen finnas inrättade, såsom i Vänersborg, Göteborg och Örebro och på andra tillämnade och påbörjade, såsom i Västervik, Jönköping och Sundsvall, måtte på än flera ställen varda till inrättande anbefallda."

Revisionen hade infordrat uppgifter från skolorna för vårterminen 1843, då skolorna varit i gång under tre läsår — eftersom cirkuläret var daterat i november 1839 kunde det inte inverka på skolorganisationen förrän läsåret 1840—41. Vid den angivna tidpunkten hade skolan i Vänersborg¹⁰⁾ 4 klasser med 111 lärjungar och fem lärare i läroämnen, varav en duplikant som först avlönats genom subskription i staden men senare av statsverket; dessutom fanns lärare i sång, teckning och gymnastik. Skolans jämfört med övrigas gynnsamma förhållanden berodde på att den uppstått genom omvandling av den i staden förut befintliga högre lärdomsskolan.

I Örebro¹¹⁾ hade man 83 lärjungar fördelade på 4 avdelningar men endast tre lärare, vilket förklaras av att undervisningen var delvis gemensam med lärdomsskolans. Skolans ambitioner framgår av meddelandet¹²⁾ "att, utom de vanliga lärotimmarne, en av lärarne hemma hos sig meddelat handledning i logik och psykologi åt de ynglingar, som hava för avsikt att framdeles avgå till akademien".

I Göteborg¹³) hade man 44 lärjungar fördelade på tre avdelningar och tre lärare. Apologistskolan hade förberedande klassen och teckningslära- ren gemensamt med lärdomsskolan men var för övrigt självständig och hade egna lokaler. Jönköping¹⁴) hade endast 18 lärjungar i två avdelning- ar. Anslag fanns för två apologistskolor och rektor, men rektor var ännu ej tillsatt och byggandet av skolhus var beslutat men ännu inte påbörjat.

Skolan i Sundsvall¹⁵) var visserligen icke medtagen i 1839 års cirkulär men betecknas av Revisionen som en högre apologistskola. Den hade 51 lärjungar i tre avdelningar, tre ämnes- och en övningslärare. Men ”rektor betvivlar, att det mål, som är fullständiga apologistskolor förelagt, eller beredelse till studentexamen, här någonsin kan hinnas, och synes därjämte förmoda, att sådant icke heller ifrågakommer, då de flesta lärjungar, som äro av borgar- eller arbetarklassen, bevista skolan endast en kortare tid, för att, så fort som möjligt, avgå till näringarna, och de vida färre, som ämna åt den lärda vägen, gärna söka Härnösand, där de möjligen kunna vinna inträde i någon av de högre klaserna av därvarande lärdomsskola”. Han önskade därför få anställa en särskild lärare i latin.

Vad skolan i Västervik¹⁶) — normalläroverket — beträffar säger Re- visionen helt kort, att den ”har ej ännu kunnat bringas till fullbordan, av anledning att de därför anvisade tillgångarna från Söderköpings skola icke ännu blivit för sitt nya ändamål disponibla”. Först 1847 blev rek- torsbefattningen i Söderköping ledig varigenom de behövliga medlen fri- gjordes. Skolan i Västervik fick då rektor och tre lärare och därmed en fjärde klass.¹⁷) Men då var det försent för att denna skola skulle kunna spela någon roll för utvecklingen av realgymnasiet.

Närmare upplysning om arbetet vid en högre apologistskola ger rek- tor Hultström vid Vänersborgs läroverk vid det första allmänna svenska läraremötet i Stockholm år 1849. Då var beslutet om nedläggandet av de högre apologistskolorna redan klart, om också cirkuläret därom kom först strax efter det att mötet hade slutat. Rektor Hultström summerar skolans verksamhet under de gångna åren med utgångspunkt från den synpunkt som var aktuell i den just pågående diskussionen. Referatet i mötesberät- telsen¹⁸) lyder:

”Vid frågan om möjligheten att utföra båda bildningslinjerna inom sam- ma skola anser jag mig böra meddela, vad min erfarenhet givit vid han- den, desto hellre som diskussionen över detta ämne hittills huvudsakligen blivit förd på teorins område. Jag är nämligen lärare vid en av de nyare s k fullständiga apologistskolorna, vilkas ändamål är att meddela und-ervisning till det omfång, som erfordras för avgång till akademien, med förbindelse särskilt för Vänersborgs skola, som förut varit lärdomsskola, att även bereda tillfälle till undervisning även i latinska språket för dem

som sådant åstunda. I enlighet med föreskrifterna uti Kongl. brevet av den 1 nov. 1839 lästes första terminen eller höstterminen 1840 latin val- fritt i alla fyra klasserna. Men erfarenheten bekräftade snart, vad som redan på förhand kunde förutses, att undervisningen i trenne språk, mo- dersmålet, tyska och latinet, samtidigt i första klassen ej kunde annat än åstadkomma förvirring och oreda hos de 8 à 10-åriga lärjungar, synner- ligast som de antagne språklärorna voro uppställda efter olika indelnings- grunder. Därföre medgav eforus, att från och med vårterminen 1841 la- tinska språkets studium skulle inskränkas till de 2:ne högsta klasserna, varigenom utom andra fördelar även vanns succession i språkstudierna, så att i 1:sta klassen jämte modersmålet tyskan inträdde såsom ett passan- de gemensamt grundspråk, vartill kommer i 2:dra klassen franskan, i 3:dje latinet valfritt och slutligen i 4:de det engelska språket. Emellertid har stadgandet rörande valfriheten i latinska språket, så länge lärarnas antal var inskränkt till de 4 klasslärarne, medfört den icke obetydliga olägen- het för undervisningens jämna fortgång, att de latinläsande antingen fått stå tillbaka uti andra stycken eller ock inkräktat på de rena apologist- ämnenas område. För att så mycket som möjligt sammanjämka dessa olika intressen, förenades latinet med de matematiska ämnena på det sätt, att de lärjungar som icke läste latin, under lärotimmarne för detta språk öva- de sig i lösningen av matematiska problem och exempel inom den ge- mensamt genomgångna kursen. Men utom det att latinläsaren således blev i saknad av den större praktiska färdigheten i matematiken, var det icke heller lätt för läraren att dela sin uppmärksamhet åt tvenne så olika läro- ämnen; och förlusten å ena eller andra sidan var synbar. Av denna orsak och sedan i anseende till lärjungarnas ökade antal i 1:sta klassen en dup- likant blivit skolan beviljad, har med efori bifall från och med höstter- minen 1842 latinläsningen blivit ställd helt och hållet utom de för sko- lan bestämda 32 lärotimmar i veckan och förlagd på onsdags och lördags eftermiddagar, varigenom visserligen den latinläsande blivit mera syssel- satt för att kunna följa sina kamrater i övriga läroämnen, men all an- märkning härvid torde förfalla i betraktande därav, att denna läsning är frivillig.

Då skolan vidare under sin utveckling närmade sig det avsedda målet att sända lärjungar till akademien, röjdes svårigheten eller snarare omöj- ligheten att på 4 klasser fördela hela omfånger av elementarundervisning- en; varför inom rektorsklass bildades en s k avgångsavdelning med sär- skild undervisning, för vilken även en 6:te lärare tillsattes vårterminen 1846.

På detta sätt har skolan kunnat uppfylla sitt ändamål så tillvida, att av 20 lärjungar, som tid efter annan till akademien avgått, hava 12 ge-

nomgått den s k mindre studentexamen (utan de gamla språken) och 8 avlagt fullständig studentexamen (med latinska språket).

Jag har ansett mig böra meddela dessa faktiska förhållanden, som å ena sidan angiva svårigheten att bibehålla latinet såsom valfritt läroämne i den rena apologistkolan, som å andra sidan visa möjligheten att komma till det avsedda målet, om blott tillräckligt antal av lärare erhålles."

Ur den offentliga debatten

Den offentliga debatten om skolan var livlig, särskilt under 30- och 40-talen. Här skall icke göras något försök att sammanfatta denna, inte ens den som rör "realbildningen". Jag skall endast ta ut tre frågor. Den första belyser den stora skillnaden i tänkesätt då och nu och de två andra har intresse därför att de spelade så stor roll, när 1900-talets reallinje så småningom växte fram under 1800-talets senare hälft. Två av dem är av mera teoretisk natur under det att den tredje mera har med det dagliga skolarbetet att göra. Den första frågan är: Har staten skyldighet att ordna och bekosta "den högre medborgerliga bildningen?" Den andra lyder: Hur skall skolväsendet ordnas så att både den högre medborgerliga och den klassiska ("vetenskapliga") bildningen tillgodoses? Och slutligen den tredje, som står i nära sammanhang med den andra: Är vetenskaplig bildning möjlig utan latin? Här kommer alltså problemet om den formella bildningen in.

Vad den första av de tre frågorna beträffar menade den stora uppfostringskommitténs majoritet att den högre medborgerliga bildningen var en uppgift för staten, vilket bland annat tog sig uttryck i att man föreslog ett linjedelat läroverk (se sid 25). Men tanken hade många och framstående motståndare inom kommittén. Dit hörde Geijer, som, redan långt innan kommittén börjat sitt arbete, i en recension av Broocmans skolorganisationsförslag¹⁾ givit en utförlig motivering varför staten ej skulle stöda utbildningen av dem som skulle ägna sig åt näringarna. Han menade bl a att i en offentlig inrättning fick inte enskilt intresse äga ens det allra minsta inflytande. I sin reservation till betänkandet intog Järta samma ståndpunkt som Geijer (se sid 27). Att också Tegnér delade denna åsikt är mera anmärkningsvärt, eftersom han tillhörde kommittémajoriteten. I ett anförande inom kommittén²⁾ säger han emellertid: "Näringarna, handeln och i allmänhet det praktiska livet, själva umgänget i de så kallade bildade klasserna fordra en egen art av förberedande bildning, den statens offentliga undervisningsverk och i synnerhet skolan varken kunna eller böra avse såsom väsentlig. Ty de äro stiftade för att för att på statens bekostnad bilda statens ämbetsmän, helst de ecklesiastiska och civila, vilka äro dess representanter bland folket." Och ytterligare säger han i ett skoltal³⁾

år 1827: "Handel och näringar, varpå apologisterna äro beräknade, äro enskilda angelägenheter, vartill man bör bildas genom enskild undervisning."

Järta stod kvar vid sin åsikt hela livet igenom, men Geijer och Tegnér ändrade sig. Den förre gav besked vid sitt avfall och den senare gav klart uttryck åt sin på gamla dagar intagna ståndpunkt vid Växjö gymnasiums 200-årsjubileum år 1843 då han i sitt tal⁴⁾ framhöll nödvändigheten av att naturvetenskapen får plats inom gymnasiet, speciellt här i Sverige, då de förnämsta vetenskapliga insatserna i vårt land gjorts just inom naturvetenskapen.

Inom prästeståndet var meningarna delade om det rimliga i att gymnasieundervisningen skulle vidgas till att omfatta även de ämnen som endast behövdes för den medborgerliga bildningen; som förut påpekats var det gamla svenska gymnasiet i första hand en prästutbildningsanstalt. Genom att lärarna vid dessa skolor som regel fick räkna dubbla prästerliga tjänsteår under den tid då de tjänstgjorde i skolan kom det högre prästerskapet att i rätt stor utsträckning bestå av förutvarande lärare. Läraretjänsterna var dåligt betalda och möjligheten att rekrytera dem sammanhängande faktiskt mycket nära med den dubbla tjänsteårsberäkningen. Om nu skolorna utvidgades skulle ett allt större antal lärare behövas och möjligheterna för dem som icke hade fullföljt sina studier till en magistergrad och för dem som från början ägnade sig åt det prästerliga arbetet ute i församlingarna skulle bli än mindre att inom rimlig tid nå befördran och erhålla ett eget pastorat, särskilt ett gott pastorat — prästlönerna varierade ju mycket starkt efter församlingarnas storlek och förmögenhet. Framför allt inom det lägre prästerskapet tyckte man att kyrkan på detta sätt liksom bekostade skolan. I den stora uppfostringskommitténs betänkande står rent av att "således hava lärarna vid den vetenskapliga undervisningen blivit till en del avlönade på religionsvårdens bekostnad utan gagn för den förra och till skada för den senare".⁵⁾

Det lägre prästerskapets befördringsmöjligheter minskades emellertid inte bara av lärarna vid gymnasier och lärdomsskolor utan också av en rad andra tjänstemän. År 1834 räknades dubbla prästerliga tjänsteår utom av 355 lärare vid högre skolor också av 118 lärare vid krigsakademien, apologistkolor samt fattig- och barnskolor. Därtill kom 156 andra tjänstemän: konsistorienotarier, regements-, slotts- och fångpredikanter, stads-komministrar m fl.⁶⁾

Det var därför inte så underligt att man inom prästeståndet ville koppa tillsammans skolreformen med lärarlönerna. Fick lärarna ordentligt betalt skulle inte prästerna behöva bekosta utbildningen av alla dem som gick på gymnasiet men sen aldrig blev präster. Vid 1828—30 års riksdag

beviljades ett anslag på 42000 Rdr till läroverken, av vilka 32500 fick användas till löneförbättring åt lärarna.⁷⁾ På grund av de diskussioner som förts under riksdagen inrycktes i riksdagsskrivelsen en mening om att "E. K. M. därigenom skulle komma i tillfälle att bereda upphörandet av den både för undervisningsverket och prästerskapet i allmänhet så menliga beräkningen av dubbla tjänsteår". Den försiktiga formuleringen berodde på att upphävandet av den dubbla tjänsteårsberäkningen var en administrativ åtgärd, d v s ankom på K. M:t. Den anslagna summan var emellertid någorlunda tillräcklig endast under förutsättning att man i enlighet med stora uppfostringskommitténs förslag hade båda bildningslinjerna i samma skola; riksdagsskrivelsen förutsätter att "lärarpersonalen i alla fall komme bliva nära densamma som förut". Detta var man inom prästerskapet, särskilt det högre, starkt emot.⁸⁾ Man manövrerade därför med interimsstater under långa tider och första 1849 bragtes frågan ur världen. Avståndet från den särskilda tjänsteårsberäkningen gjordes till villkor för åtnjutandet av de nya löneförmånerna.

Man kan nog våga påstå, att under trettio- och fyrtiotalen frågan om statens skyldighet att svara för den högre medborgerliga bildningen försvinner ur den offentliga debatten. Men privat skriver dåvarande statssekreteraren i ecklesiastikexpeditionen C. I. Heurlin år 1839 till ärkebiskop af Wingård, att han inte kan förstå, att staten hade någon skyldighet att bekosta de högre apologistkolorna.⁹⁾ Och ännu vid flera av femtiotalets riksdagar dyker synpunkten upp i anförandet av prosten J. B. Runsten.¹⁰⁾

Om man erkänner, att staten har skyldighet att svara även för den högre medborgerliga bildningen, hur skall den skyldigheten uppfyllas? Detta är alltså den andra av de inledningsvis nämnda frågorna och alldeles nyss antyddes frågeställningen mer i detalj: skall det ske inom den gamla skolan, alltså med ett linjedelat läroverk, eller skall det ske genom att skapa särskilda skolor för realbildningen?

1820 års skolordning hade tagit ställning till problemet när det gällde det nedersta stadiet genom att ta bort apologistklassen från lärdomsskolorna och skapa den självständiga apologistskolan. Men detta rörde som sagt endast det lägsta stadiet. Hur skulle man gå vidare när det gällde den högre medborgerliga bildningen?

Problemet var inte enbart pedagogiskt. Det var lika mycket ett ekonomiskt problem. Det var ju nästan självklart att det skulle vara mycket billigare att använda sig av de redan befintliga skolorna än att organisera och bygga upp ett parallellskolesystem. Statsmakterna var inte villiga att lägga ner alltför mycket pengar på skolväsendet och det framstod därför för de flesta som det enda realistiska att man inriktade sig på det

förra alternativet d v s ett linjedelat läroverk. Motståndet häremot kom framför allt från prästerskapet och från studerat folk överhuvudtaget. I dessa kretsar fruktade man att den gamla skolan på detta sätt skulle likasom förlora sin karaktär. Motstånd fanns också bland en del av reformvännerna, som menade att en dylik sammanblandning skulle kunna leda till att den nya reallinjen inte blev en riktig reallinje utan endast en sorts kompromiss mellan gammalt och nytt.¹¹⁾

I det föregående har lämnats en redogörelse för försöken att i praktiskt skolarbete lösa problemet: Nya elementarskolans dispenslinje, som tenderade att bli en nödfallsutväg för dem, som hade svårt för latin, Athenaeums mera medborgerligt betonade linje, som av olika skäl lades ned i slutet av 1850-talet, och den högre apologistskolan, som fick ett undermåligt stöd av statsmakterna och därför under den korta tid den existerade aldrig fick en chans att hävda sig. Att den framtida reallinjen skulle utveckla sig efter Nya elementarskolans modell berodde säkerligen på att denna lösning var den billigaste. Eftersom de ekonomiska förhållandena var tvingande kom den offentliga diskussionen att röra sig om huruvida ett linjedelat läroverk var ur pedagogiska synpunkter acceptabelt eller icke. På många håll menade man nog att om det senare var fallet kunde man med gott samvete skjuta hela frågan på framtiden.

Den stora uppfostringskommitténs majoritet hade inga pedagogiska betänkligheter: de två linjerna skulle undervisas tillsammans i alla ämnen utom språken. Nya elementarskolan följde naturligtvis denna anvisning. Hur linjen fungerade i praktiken är förut omtalat. Här samlades alltså erfarenheter om hur ett linjedelat läroverk fungerade. Men Nya elementarskolans erfarenheter ansågs av motståndarna icke vittnesgilla eftersom denna skolas arbetsätt i viktiga avseenden var helt annorlunda än de vanliga läroverkens. Dessutom hade denna skola helt andra möjligheter att välja sina lärare än vad andra skolor hade.

De praktiska svårigheter som uppstod när man vid en högre apologistskola ville ge möjlighet till undervisning i klassiskas pråk kommer tydligt fram i rektor Hultströms berättelse vid det första allmänna svenska läraremötet om sina erfarenheter från arbetet vid skolan i Vänersborg.

Men om de praktiska erfarenheterna av det linjedelade läroverket var mycket små var den teoretiska diskussionen därom desto livligare. Inom uppfostringskommittén framhåller Geijer att den som inte blir med om klassiska språk lätt kommer att känna sig mindervärdig — ordet var inte uppfunnet men saken har funnits i evärdeliga tider — och därför kommer att misstrivas i skolan, och Järta är övertygad om att om man tar in realia i det gamla gymnasiet spränger man detta. Båda menar i likhet med Grubbe och övriga reservanter att sammanslagningen av lärdomsskolan

och apologistskolan till en skola med delvis gemensam undervisning endast kan försvaras med ekonomiska skäl. Att dessa var tvingande på mindre orter kunde inte tas till intäkt för att göra den till allmän regel, det stryker både Geijer och Järta kraftigt under.

Revisionen över rikets elementarläroverk år 1832 hade bl a till uppgift att ta ställning till den stora uppfostringskommitténs förslag. Den formulerade sig på följande sätt:¹²⁾ ”Vad lärdomsskolan och apologistskolan särskilt beträffar, anser revisionen en bestämd skillnad vare dem emellan, ej endast i läroämnena, utan fastmera i avsikten, i måttet och tidigheten av deras bibringande. Revisionen, som härvid torde få återopade i reservationerna mot kommitténs förslag anförda skäl, måste därför i underdånighet *avstyrka deras förening i ett enda läroverk med tvänne bildningslinjer, där sakkunskaperna på bägge linjerna skulle drivas lika och endast språken utgöra skillnaden.*”

Två förslag som framställs av revisionen och som berör apologistskolan tyder på en viss ambivalens i revisionens uppfattning om denna skolas värde. Det ena förslaget¹³⁾ innebär att på orter, där man bara kan ha råd med en skola, bör denna organiseras som en treklassig apologistskola med möjlighet till frivillig undervisning i latin i tredje klassen. Motiveringen är den, att de som vill ha sina barn i lärdomsskolan i regel har råd att skicka dem till en ort, där en sådan skola finns — d v s apologistskolan duger bra för fattiga barn.

Det andra förslaget:¹⁴⁾ vid lärdomsskolor, där det finns apologistklasser, skall apologisterna placeras i lönetur efter fullmaktsdatum med kollegerna d v s lönen bör ej bero på i vilken klass läraren undervisar. I detta fall värnar alltså revisionen apologistskolan mot risken att få nöja sig med de sämsta lärarna.

En betydligt utförligare diskussion av problemet genomfördes av 1843 års revision. Den gick igenom de olika argument för en gemensam skola som framförts i den snart tjugoföråriga diskussionen och tog då först upp följande: ”Liksom fädernejorden och samhället så skall ock skolan vara *en*, gemensam för alla klasser av medborgare.”¹⁵⁾

Revisionen har flera invändningar. För det första: enheten omfattar endast den del av ungdomen som vill eller kan gå i en högre skola — för flertalet och framför allt för de fattiga finns endast *folkskolan*. För det andra menar revisionen, att i den mån det är naturgåvornas olikhet som bestämmer en människa för något visst stånd eller yrke så upphäves ej skillnaden av den gemensamma skolan; tvärt om föreligger en viss risk för att den gemensamma skolan uppfattas som en intellektuell sovringsanstalt. För det tredje: känslan av ett över alla samhällsskillnader

upphöjt människovärde beror ej så mycket av skolans form och lärosätt som av den anda som råder där. Och slutligen för det fjärde: skolans dubbelhet bör ej kunna grundlägga ett falskt ståndsintrasse om båda bildningslinjerna för fram till "Högskolan"; då förutsattes, att "Borgar-Skolan är som sig bör organiserad."¹⁶⁾

Nästa argument som framförts av dem som yrkade en för båda slagen av bildning gemensam skola utgår från att man däri "trott sig finna den säkraste borgen för *individualitetens* behöriga utveckling",¹⁷⁾ framför allt därför att om skolorna är skilda ända från början måste valet göras innan individen nått tillräcklig utveckling för att ett riktigt val skall kunna göras. Men, menar revisionen, om man gör den första undervisningen gemensam och ordnar möjlighet för övergång från den ena skolan till den andra kan de individuella kraven tillgodoses. Revisionen påpekar också att övergången som regel skulle komma att ske *från* lärdomsskolan och säger att om man i stället för att gå över till apologistskolan går direkt ut i livet från någon klass i lärdomsskolan kan det ju i alla fall inte skada med ett litet plus av lärdom. Revisionen medger dock, att det kunde vara lämpligare för vederbörande att ha fått inhämta mer för det blivande yrket passande kunskaper i en "Real-Skola".

Revisionen betonar,¹⁸⁾ att om skolorna är skilda kan var och en av dem fullfölja sitt bestämda syftemål oberoende av den andra. Detta skulle bl a medföra, att en yngling inte kan lockas av en annan in på en bana som ej passar för honom och att undervisningen kan läggas upp olika efter de olika skolornas krav, vilket särskilt gäller språk och matematik men också naturvetenskap. Det sista uttryckes av revisionen på följande sätt: "Då dennas (naturkunnighetens) idkande inom lärdomsskolan i allmänhet går ut på att giva väckelse och näring åt natursinnet, och att öva iakttagelseförmågan, så har det inom den högre borgarskolan en mera teknologisk syftning, fastän inskränkt inom elementarbildningens synkrets."¹⁹⁾

Revisionen vill inte tro,²⁰⁾ att man gör någon ekonomisk vinst genom de sammanhållna skolorna och stöder sig därvid på att antalet elever per lärare är ungefär detsamma vid Nya elementarskolan som vid andra läroverk — trots att de själva i annat sammanhang påpekar de väsentliga skillnaderna i arbetsätt och arbetsvillkor vid denna skola och de vanliga läroverken.

Om man har att välja mellan att ta en helt ny och i stort sett oprövad organisation — varmed här avses en linjedelad skola — eller att försöka påbygga och förbättra den gamla — skilda skolor för lärd och borgerlig bildning — tvekar inte revisionen, och den anför två skäl.²¹⁾ Det första: man får inte experimentera med ungdomen. Det andra: detta nya "skulle

hemligen eller öppet möta hinder av dem, av vilkas nitiska medverkan dock framtiden ytterst berodde".

Slutligen meddelar revisionen, att man i Preussen har några gemensamma skolor och att meningarna om dem är delade.²²⁾

Revisionen drager för sin del slutsatsen ur det förda resonemanget på följande sätt:²³⁾ "På grund av vad som blivit anförut, får revisionen således i underdånighet tillstyrka, att, såsom hittills, i *det svenska läroverket må förbliva från varandra skilda, lärdoms- och apologistskolan*; den förra bibringande av den mera vetenskapliga bildningen, som för den blivande lärdomsidkaren, religionsläraren och ämbetsmannen är av nöden; den senare den som av det medborgerliga livets särskilda grenar, av industriella eller militära yrken, lägre civila ämbetsmannabefattningar o s v mer eller mindre kan tagas i anspråk."

Trots allt vill dock revisionen gå reformvännerna till mötes med förslaget,²⁴⁾ att de två linjerna skulle ha gemensam undervisning i de två första klasserna, som skulle vara ettåriga, varvid dock latinet skulle vara obligatoriskt redan i första klassen. I detta sista förslag, som i olika former återkommer under de följande årtiondena, kommer det sammanhang som utvecklingen av reallinjen står till minskningen av latinundervisningen på nederstadiet till klart uttryck.

Skolrevisionen var en institution med stor auktoritet. Ecklesiastikministerna skulle vara ordförande i den. I 1843 års revision var alltså Heurlin ordförande. Alla eforer d v s alla biskopar hade rätt att delta i revisionens arbete i den mån de önskade det. 1843 års betänkande är dock undertecknat av endast tre biskopar: C. A. Agardh i Karlstad, J. J. Hedrén i Linköping och H. C. Holmström i Strängnäs samt av pastor primarius i Stockholm A. Z. Pettersson, som i detta hänseende hade samma befogenhet som biskoparna. Övriga ledamöter var professorn i filosofi i Uppsala E. A. Schröder, rektorerna J. N. Cramér i Visby och J. Nordqvist vid Frösö skola samt lektorerna P. Sporsén i Kalmar och J. C. Söderberg i Karlstad.

Revisionens betänkande remitterades så småningom till domkapitlen och dessa i sin tur begärde yttranden av kollegierna vid skolorna. Domkapitlen är med få undantag ytterst konservativa och vill inte veta av någon sammanslagning i en och samma skola av de två bildningslinjerna. De uttalar ofta, att de finner att revisionen gått alltför långt i eftergifter mot reformsträvandena. Kollegierna har i genomsnitt betydligt mera känsla för det trängande behovet av att den medborgerliga utbildningen beredes en plats inom läroverken och en mera realistisk syn på hur detta rimligen skall kunna realiserars.²⁵⁾

Även vidsynta personer inom den akademiska världen betraktade den

reala eller medborgerliga bildningen rätt mycket från ovan. I Tidskrift för lärare och uppfostrare har G. R. Rabe, då lektor i Stockholm, förut docent i Uppsala, skrivit om striden mellan realister och humanister.²⁶⁾ Om den lärda skolan och borgarskolan och deras förhållande till varandra skriver han: ”Bägge dessa skolor måste hava en på en gång teoretisk och praktisk karaktär: de böra därför verka fredligt tillsammans. Den lärda skolan bör i borgarskolan se en yngre syster, som på kortare tid och utan att nedstiga alldeles så djupt i vetandets schakter skänker samhället nyttiga medborgare, vilka, själva ej främmande för bildningen, förstå att älska och värdera densamma. Borgarskolan åter, sedan hon erhållit en i vårt land alltför länge saknad utvidgning — Rabe syftar här antagligen på de högre apologistkolorna, som tillkom 1839 — bör med tillfredsställelse se vid sidan av sig en läroanstalt, ur vars sköte män utgå, vilka antingen i egentlig mening, genom sin djupare insikt i kulturens kontinuitet, föra denna framåt såsom vetenskapsmän och lärare, eller ock blott i allmänhet, genom den större intensiteten av deras egen bildning, befrämja och sprida intresset för ungdomens undervisning.”

Lärarnas intresse för skolreformen tog sig uttryck vid det vid det första allmänna svenska läraremötet i Stockholm sommaren 1849. Från de vid mötet förda förhandlingarna har redan tidigare citerats rektor Hultströms i Vänersborg anförande, däri han redogjorde för de praktiska svårigheterna att ge undervisning i latin inom en högre apologistkola. Här kom erfarenheten till tals men i de flesta fall blev det mest fråga om principiella deklamationer.

Rektor R. Annerstedt i Uppsala gav följande allmänna karaktäristik av de två bildningslinjerna:²⁷⁾ ”Den ena avser främst klarhet, sammanhang, omfattning, kraft och uppföring; den andra klart uppfattad begränsning av verksamheten, färdighet, raskhet, mod och vinning. Den ena kräver, i principen åtminstone, utan inskränkning den tid och den långvariga ansträngning, som äro behöfliga för danandet av den blivande ledaren inom kyrka, stat och vetenskap; den andra ofta utan förbehållsamhet och med iver avsägande sig vetenskapens krav av strängt sammanhang i kunskaper, fordrar skyndsamt vunnen färdighet och säkerhet att använda dess resultat i det yttre livet.” Han lägger dock till: ”Denna åsikt utesluter icke en eller tvenne gemensamma förberedningsklasser för de bägge linjerna.”

Lektor J. I. Elfving vid Stockholms gymnasium menar²⁸⁾ att undervisningen i moderna språk — det var hans ämnen — nog till en början kunde vara gemensam för de två linjerna men att den på ett högre stadium måste läggas upp annorlunda för realarna än för latinarna, särskilt därför att språkjämförelserna, vilka han ansåg vara ett mycket viktigt mo-

ment i undervisningen, måste bli mycket olika; realundervisningen måste dessutom på det högre stadiet övergå till ”ett särskilt, mera praktiskt förfaringssätt.”

Hans kollega, klassikern C. Ekendahl, instämmer och menar²⁹⁾ att samundervisning också är omöjlig i historia, särskilt när det är fråga om antikens historia. Ekendahl rekommenderar att undervisningen på de två linjerna koncentreras kring vissa kärnämnen, för latinlinjen de klassiska språken, för reallinjen matematik och naturvetenskap.

Rektor Annerstedt återkommer i diskussionen och framhåller,³⁰⁾ att de två linjerna har helt olika mål och att det omöjliggör samläsning såväl i språk som i religion och matematik.

Den nyss nämnde lektorn vid Stockholms gymnasium G. R. Rabe förklarar³¹⁾ att ”en sammangjutning av lärdoms- och apologistskolan skulle så väl för den förra som för den senare vara en verklig olycka”. Men rektor L. Westerlund från Västerås säger sig icke tro³²⁾ att latinlinjen skall lida något intrång av en reallinje i samma skola, ty dels är realarna så få, dels väljer de mera begåvade inte bort något ämne, då det skulle minska deras möjligheter att välja levnadsbana.

Presidenten A. von Hartmansdorff, som var den drivande kraften inom Nya elementarskolans direktion, uppmärksammar en annan sak,³³⁾ som kommer nära den som rektor Westerlund påpekat: ”... så länge den lärda skolan anses lämna högre undervisning, så tagas de bästa lärarna till undervisare i densamma... Är åter båda skolorna förenade, så får apologistlinjen lika väl som den lärda njuta den utmärkte lärarens skicklighet till godo.”

Professor F. F. Carlson, som under den kommande tiden skulle få så stor betydelse för utvecklingen av det svenska skolväsendet, gjorde sitt inlägg mot slutet av debatten.³⁴⁾ Han sade om föreningen av lärdoms- och apologistkolorna: ”Jag tror, de icke allenast kunna ställas under en och samma styrelse, utan ännu närmare förenas därigenom, att de få gemensamma lärare och i vissa delar gemensam undervisning.”

Några detaljer i debatten kan vara värda uppmärksamhet. Magister Bergius vid Nya elementarskolan strök under³⁵⁾ de olägenheter som orsakats av att lärjungarna för tidigt blir tvungna att välja utbildningslinje. Magister Lundbergson vid samma skola var rädd för vad utvecklingen skulle kunna komma att föra med sig:³⁶⁾ ”Det dröjer icke länge innan man får in fysik och kemi i skolan. Jag lovar mig icke mycket gott därav.” Och docent Hollander omtalar,³⁷⁾ att man vid Heckerska skolan i Berlin redan år 1787 sammanslagit de båda bildningslinjerna men att man år 1811 gått tillbaka till det gamla och hade skilda skolor.

Diskussionen rörde sig emellertid inte enbart på det teoretiska planet.

Lektor C. A. Forssell från Gävle — där ju vid sidan av gymnasiet Athenaeum fanns — säger,³⁸⁾ att han undervisar mera vetenskapligt i matematik på den lärda linjen och mer praktiskt på den andra. ”Så behöver den praktiska sjömannen logaritmer, men deras teori är icke för honom nödvändig.” Men magister Bergius meddelade,³⁹⁾ att han vid undervisningen i matematik vid Nya elementarskolan ställde precis samma krav på lärjungarna på de två linjerna.

I ett bihang till Tidskrift för lärare och uppfostrare, årgång 1849, görs en sammanfattning av den vid mötet förda diskussionen om föreningen av de två linjerna:⁴⁰⁾

”Ä ena sidan ansåg man detta sammansläende såsom en vinst för de högre bildningslinjerna, emedan de skickligare lärarna icke då — såsom nu troddes vara händelsen — skulle tillfalla lärdomsskolan allena; emedan den vidsträckta och hela skolan genomgående behandlingen av samma ämne skulle höja lärarens förmåga att bibringa det; emedan den mindre abstrakta karaktär, som undervisningen komme att antaga i de ämnen, som särskilt tillhörde apologistlinjen, skulle även på behandlingen av de klassiska ämnena utöva en hälsosam inflytelse; emedan de bägge bildningslinjerna icke då, såsom nu, skulle sakna likformighet i de punkter, som de, enligt allas medgivande, hade gemensamma; slutligen, emedan lärjungarnas moraliska utbildning skulle befordras genom samvaron med kamrater, som gingo till olika levnadsmål, men vandes att icke dessmindre broderligt sammanleva.

Ä andra sidan ansåg man den klassiska bildningen vid ett sådant sammansläende av läroverken komme att förlora, och det så mycket mer, som tidens riktning är övervägande praktisk och benägenheten för de klassiska studierna, såsom en följd därav, i avtagande, varföre hågen alltmer skulle vända sig ifrån dessa, då man hade så lätt tillfälle och så många frestelser att övergå till den andra bildningslinjen; vidare skulle de matematiska och naturvetenskapliga ämnena, såsom liggande närmare den praktiska sidan, vinna allt mer övervikt och förkväva de historiska och filologiska; slutligen skulle genom själva sakens natur bägge undervisningsarterna bliva mindre svarande mot sitt ändamål, då läraren på detta vis tvingades, att lämpa sitt förfaringssätt så, att det passade för lärjungar med så olika behov, och med den olikhet i kunskap, som allt mer skulle uppstå emellan dem, ju mera de utbildade sig var sin väg. I synnerhet yrkades på nödvändigheten av olika behandling av undervisningen i språk och matematik, ehuru denna nödvändighet av den motsatta åsiktens försvarare bestreds.”

Det är klart, att om man vill eller måste ha ett linjedelat läroverk och inte vill att lärjungarna alltför tidigt skall tvingas välja utbildningslinje,

då är frågan om när latinundervisningen skall sätta in av väsentlig betydelse. Resonemanget att det aldrig kan skada en blivande realare att få ett eller annat års latinundervisning återfinnes visserligen i 1843 års revisions berättelse och kommer då och då upp under de följande årtiondena men kan naturligtvis aldrig bli något huvudargument för att man skall börja tidigt med latinet. Men tankegången bottnar i en annan, som spelar så mycket större roll. Man frågar sig: är en verklig bildning möjlig utan kunskap i klassiska språk och, i sammanhang därmed: vad är det som gör latinet till det för bildningen viktigaste ämnet?

Den stora uppfostringskommitténs majoritet ansåg att vetenskaplig bildning var möjlig utan latin och reducerade därur statens skyldighet att sörja för den högre medborgerliga bildningen. Men de flesta dåtida kulturpersonligheterna var övertygade om latinets väsentliga betydelse för all verklig bildning. Geijer säger i Litteraturbladet, alltså efter avfallet, att latinska språket har sin stora betydelse⁴¹⁾ ”däri genom, att det ej blott öppnar en utsikt över den gamla världen utan ock förvarar en så stor av den äldre moderna lärdomen, att utan detsamma även den nyare bildningen själv är ofullständig”, och därför vill han att även de som skall ägna sig åt näringslivet skall läsa latin. Heurlin skriver i ett brev år 1847 — det år då han blev Tegnér's efterträdare som biskop i Växjö — till ärkebiskopen C. F. af Wingård om reformivrarnas verksamhet och säger⁴²⁾ att han ”med tårar av blod” ser de gamla språkens förstöring och menar att följden härav blir att kommande släktled endast kan nå ”en ynkelig halvbildning”. Sin förut nämnda artikel i Tidskrift för lärare och uppfostrare avslutar lektor Rabe med att dekretera,⁴³⁾ att fientlighet mot latinet är fientlighet mot den bildning, i vilken detta ingår som ett väsentlig element. Och kanske ger magiser Brodén uttryck åt en vanlig mening då han på läraremötet 1849 gör en bestämd skillnad mellan lärdom och bildning.⁴⁴⁾ Den förra kan man nå genom studier i matematik och fysik, men inte den senare.

Tanken på latinets väsentliga roll för varje verklig bildning dröjde sig kvar länge. Redaktören för Pedagogisk tidskrift, lektorn vid Stockholms gymnasium A. A. Aulin skriver 1867,⁴⁵⁾ att ”helhet och djup i den klassiska underbyggnaden” utgör ”villkor för befogenhet och förmåga att delta uti arbetet på utvecklingen av den allmänna europeiska kulturen”. Ecklesiastikminister Gunnar Wennerberg säger till riksdagen 1892 vid behandlingen av frågan om latinets plats i skolan:⁴⁶⁾ ”Frågan är viktig; för mig den viktigaste näst försvarsfrågan, ty detta är *också* en försvarsfråga. Det gäller huruvida vi skola kunna värna vår plats i de bildade nationernas främsta led, eller om vi skola stiga ned.” Och ännu 1943 skriver biskopen, sedermera ärkebiskopen Y. Brilioth om Växjö gymnasium:⁴⁷⁾ ”Här skulle

de klassiska språken få icke blott en skyddad fristad, utan en aktad plats, som omistliga för en bildning, som skall göra anspråk på att kallas humanistisk.”

Det var nyhumanisterna som så starkt hävdade betydelsen av det klassiska arvet. E. M. Rodhe formulerar deras syn på saken på följande sätt:⁴⁸⁾ ”Det är personligheten, som, hotad av den överhandtagande utilitarismen, kämpar för sitt bestånd och finner i den klassiska fornvärlden ett faktum, vid vilket den kan rätta upp sig och bevara sin självständighet. Det religiösa momentet förklarar den oerhörda segheten i nyhumanismens kamp.” Det är också nyhumanisterna som lägger särskild vikt vid vad man kallar den formella bildning, som just studierna i klassiska språk skulle ge. De är emellertid inte blinda för att studiet av realia kan vara bildande och de skiljer mellan den undervisning i dessa ämnen som har värde för den intellektuella övningen och den som blott avser att ge nyttiga kunskaper.⁴⁹⁾

Ecklesiastikministern, sedermera ärkebiskopen H. Reuterdahl gav år 1853 ut en skrift, i vilken han framhåller, att det är tanken som ger kunskap och att tankens uttryck är just språket. Man bör alltså, menar han, börja undervisningen med språk och just med klassiska språk, ty de ge ”noggrannare, finare, klarare avtryck av tanken är något nyare språk, det nekar ingen som i dem har någon insikt”.⁵⁰⁾ Reuterdahl kan dock medge att även matematiken är ett gott formellt bildningsmedel, men, menar han,⁵¹⁾ den är klart underlägsen latinets, då den blott handlar om ”nakna och torra kvantiteter”.

Med stor klarhet utvecklar F. F. Carlson tankarna om den formella bildningen i sin 1843 anonymt utgivna skrift ”Om de svenska läroverken och deras förbättring”. Han skriver:⁵²⁾

”Man medgiver vanligen gymnastikens nytta för ungdomens kroppsliga utbildning; man finner ögonskenligen, att den som därav begagnat sig, är i alla sina rörelser vigare och starkare än andra, och man inser även orsaken till detta förhållande, som finnes i den ändamålsenliga utveckling, gymnastiken givit åt kroppens krafter. Fullkomligt enahanda inverkan har de klassiska språkens studium på själskrafterna och grunden därtill är densamma som till gymnastikens gagnelighet för kroppen.

All kraft kan endast på ett sätt stärkas: genom övning. Men övningen visar först då hela sin verkan, när den är *stark* och *allsidig*. De klassiska språkens studium uppfordrar tankekraften till en stor ansträngning; just denna ansträngning är det, som utvecklar dess styrka. Man har någon gång ansett detta vara ett skäl att undvika läsningen av dessa språk och velat i deras ställe införa studier, som toge gossens tankeförmåga mindre i anspråk. Men sker detta utbyte, så bliver även den fullvuxne manns

själskraft svagare: det är icke genom att vila på mjuka bäddar, som man uppfodrar ett härdadt släkte.

För det andra bör den övning, som gives åt själskraften, vara *allsidig*, och här visar sig grunden till det företräde, språkstudier i allmänhet såsom bildningsmedel äga framför matematiken. Matematiken uppövar huvudsakligen endast den formellt logiska tankeverksamheten; hela omfånget av själskraftens yttringar upptages endast av *språket*, denna underbara skapelse, där människoanden i synlig bild avspeglar den inhemska mekanismen av sina rörelser, så att man kan kalla språket den förkroppsligade tanken. Detta oändligt bildsamma material, i vilket den skapande anden, vare sig hos en individ eller hos ett folk, lämnat i sinnligt uttryck spår efter sin verksamhet, är även det tjänligaste ämne, varpå den gryende andliga kraften kan pröva sin förmåga. Men är språket i allmänhet det tjänligaste övningsmedel för själskraften, så intages bland de särskilda språken främsta rummet av de klassiska. Skälet ligger icke, såsom några påstått, däri att dessa äro döda, utan i karaktären av deras grammatiska byggnad och inre anda.

Dessa språks rikedom på ändelser gör det möjligt, att endast ordens former fullständigt återgiva den tanke, man vill uttrycka, då däremot de nyare språken även måste taga sin tillflykt till ordens tonvikt eller plats i meningen. De äldre språken erinra om den förmåga, plastiken äger att i upphöjd bild återgiva ett föremål, då de nyare mera likna måleriet, vilket genom färgernas och perspektivens tillgångar åstadkommer sin effekt. På dessa skarpa konturer och likasom påtagliga former är det som tanken övar sig i de gamla språkens grammatik, och han vinner därigenom en styrka och noggrannhet, som på annan väg icke ernås. Vidare är, i kraft av samma karaktär hos språket, den talande vid meningars sammansättning icke bunden vid någon viss ordföljd, utan kan med full frihet låta orden gruppera sig efter tanken och därigenom följa dennas även finare nyanser. Härav uppkommer den tillfredsställelse, som en grekisk eller romersk författares periodbyggnad skänker på en gång i intellektuellt och estetiskt hänseende; genom bekantskapen därmed fostras det sinne för tankens riktiga uttryck, som sedermera överallt följer en klassiskt bildad person, så väl vid hans egen litterära verksamhet som vid uppfattningen av andras. Slutligen vilar över det hela av en romersk eller grekisk författares framställning en anda av renhet, av osökt och okonstlad skönhet, som bildar och förädlar smaken.”

Allt detta betyder emellertid ej, vilket förut omtalats, att F. F. Carlson underkänner behovet av högre borgarskolor eller realgymnasier.⁵³⁾ Att han inte speciellt nämner de högre apologistkolorna kan bero på att vid den tidpunkt då han skrev ovan omtalade broschyr ännu ingen sådan hunnit

bli färdigorganiserad och på att 1839 års cirkulär var alldeles för vagt formulerat för att ge dessa skolor en egen profil. Han avvisar bestämt i denna skrift en samorganisation av de två linjerna längre än till och med tredje klassen och då med latin för alla.⁵⁴) Han ändrade alltså i viss mån sin uppfattning på denna punkt under de sex år som förflöt fram till det första allmänna läraremötet.

F. F. Carlsons slutliga ståndpunkt framgår klart ur ett anförande som han som ecklesiastikminister höll vid 1867 års riksdag. I detta sade han,⁵⁵) att han ansåg att den borgerliga bildningen borde stärkas "utan att försvaga grunden för den vetenskapliga bildning, som inom nationen städe bör stå upprätt, ej minst därför att den stärker och när all annan".

Den gamla skolans vänner söker inte bara försvara sina egna positioner, de kritiserar också de nya idealen. Därvid kommer naturligtvis Nya elementarskolan gång efter annan på tal. Kritiken riktar sig kanske mest mot växelundervisningen och den fria flyttningen, men den riktar sig också mot alla anordningar som på något sätt kan tänkas skada latinherraväldet i de högre skolorna. Bortvalsrätten angripes ofta på ett sätt som ligger bra nära ett moraliskt fördömande. Man menar att ungdomarna skall "vänja sig att låta sitt enskilda välbehag villigt böja sig under den allmänna ordningens fordringar", för att på nytt citera Grubbes uttalande om den fria flyttningen. Det är självklart att den gamla skolans målsmän skulle ogilla försöket med att inte börja med latinundervisningen i första klassen utan skjuta upp denna till en högre klass, så småningom rent av till femte klassen. Den teoretiska grunden för dessa angrepp finns i det nyss citerade avsnittet av F. F. Carlsons broschyr från 1843, i vilken för övrigt många andra sidor av arbetet vid Nya elementarskolan kritiseras. Skolan försvarade sig efter olika linjer. Man hänvisade till statistiken över resultaten i studentexamen i Uppsala: eleverna från Nya elementarskolan fick i genomsnitt betyg i klassiska språk som låg över medeltalet för de vanliga läroverkens lärjungar.⁵⁶) Man anförde att det var mycket naturligare och lättare att börja med modersmålet och slutligen att den behövliga formella träningen kunde ges lika bra genom studiet av tyskan som av latinet — vid Nya elementarskolan inträdde tyskan som första främmande språk.

Agardh formulerade i sin skrift "Försök till rättfärdigande av det nya skolsystemet", som utkom 1844, skälet till att man inom den akademiska världen var så avogt inställd mot den högre medborgerliga bildningen på följande sätt:⁵⁷) "Ordet realia, som i den forna striden begagnades, defnierade man med sådana kunskaper, som kunde lämna medel till borgerliga fördelar och sinnlig njutning, då man däremot ansåg att humaniora öppnade för ynglingen en idealisk värld." Långt dessförinnan, närmare be-

stämt i en reservation till uppfostringskommitténs betänkande, har han i mycket försynt form gjort ett försök att gendriva den uppfattning som låg bakom denna definition av realia. Han skriver:⁵⁸) "Utan att därför nedsätta varken forntidens eller den närvarande tidens snilleverk lägger jag dock därjämte någon vikt på studierna av naturen. Icke därför att de lärar oss med beräkning begagna oss av naturens krafter, men emedan det lärar människan att tänka över tingens orsaker och väsende, att söka henne värdig sysselsättning över allt och att även utom den murade teatern finna en drama att betrakta."

Professor N. J. Andersson höll vintern 1850 ett föredrag vid Pedagogiska föreningens årshögtid,⁵⁹) i vilket han tog upp realämnen som bildningsämnen. Han kritiserar det vanliga resonemanget, att då realkunskapen endast har ett praktiskt syfte och därför endast avser den materiella nyttan måste den leda till egoism, materialism och ateism. Han visar upp felaktigheten i motståndarnas utgångspunkt och därmed orimligheten i beskyllningarna och talar varmt för naturkunskapens bildande och fostrande betydelse. Men P. A. Siljeström gör ett litet medgivande åt motståndarna,⁶⁰) då han 1848 i "Om naturvetenskapernas studium vid elementarläroverken" skriver, att fysiken har tvingats in i skolan icke på grund av sin bildande kraft utan för vetenskapens eller nyttans skull och därför mestadels läses vetenskapligt och icke pedagogiskt.

Reallinjens målsmän är inte riktigt på det klara med vad reallinjen på gymnasiet skall ha för ett mål och blir det knappast heller under den tid det här är fråga om.⁶¹) Är den till för att ge en högre medborgerlig bildning eller för att ge en grundläggande vetenskaplig utbildning inom vad vi nu kallar realämnen eller den kanske rent av skall ge en teknisk eller med dåtida språkbruk en teknologisk utbildning? Möjligen skall den syfta mot alla dessa tre mål på en gång? Att det först angivna målet är det ursprungliga är nog säkert och det var genom betonande av detta mål som det blev politiskt möjligt att driva fram linjen. Det var borgerskapets krav på en för den vanliga medborgaren avpassad högre utbildning som gav reformvännerna vind i seglen. De som på det politiskt planet arbetade för en reform av skolorna hade därför inget intresse för att tillskapa en ny lärd linje, inte heller för att ta in för mycket teknologi i skolan — det fanns ju särskilda skolor härför på många ställen t ex i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Eskilstuna. För skolfolk och präster — före 1849 utgjorde de ju i praktiken en enda kår — var den andra målsättningen den enda acceptabla, naturligtvis under den förutsättningen att man var tvungen att ha de två linjerna inom samma läroverk. Det var ju också denna som långt om länge skulle gå segrande ur striden. Rodhe menar⁶²) att man redan på 30- och 40-talen på sakkunnigt håll var på det

klara med att om apologistskolan skulle ge en "lärd" utbildning kunde den inte samtidigt ge en teknisk eller allmänt medborgerlig. Det är emellertid ont om tydliga uttalanden på denna punkt. Men det finns sådana. Rektor N. Hemesse vid Karlshamns högre lärdomsskola gör i sitt på kollegiets vägnar avlätna remissvar⁶³) — det gällde 1843 års revisions betänkande — det uttalandet, att han finner att revisionen vid sin ansträngning att lyfta apologistskolan över sin dåvarande nivå i första hand strävat efter att föra studierna på den reala linjen dithän, att de kunde berättiga till begagnandet av den akademiska undervisningen. Därvid hade revisionen "väl mycket tillbakaträngt det för samhället lika viktiga ändamålet med en borgarskola", d v s en skola med uppgift att meddela "en elementär undervisning, lämpad efter deras behov, som ämna sig åt högre borgerliga yrken". Han föreslår, att för den reala bildningen borde dessutom även finnas tekniska skolor. Han önskar en bestämd skillnad mellan lärda skolor, realskolor och tekniska skolor och beklagar, att de ekonomiska hindren härför är oöverstigliga i vårt land.

Hos P. A. Siljeström möter man i hans nyss anförda arbete ett uttalande om det pedagogiskt viktiga vid fysikundervisningen, som visar vad man vill med en reallinje. Han menar,⁶⁴) att studiet av fysiken skall syfta till att "skärpa åskådningsförmågan till en klar och levande uppfattning av tingen och fenomenerna, att öva förståndet till att snabbt och säkert iakttaga likheter och olikheter, samt på grund härav, hänföra tingen under species- och genusbegrepp, fenomenerna under empiriska naturlagar; sluligen att lägga en fast och säker grundval för den induktiva metoden och utveckla begreppet därom till full klarhet." Här är han alltså långt ifrån att syfta till en s k medborgerlig bildning.

1844-45 års riksdag

Det var K. M:t som ägde att bestämma om allt som angick läroverken med ett mycket viktigt undantag: det var riksdagen som beviljade pengarna. Riksdagarna hade därför icke brukat gå närmare in på skolfrågornas detaljer. K. M:t fastställde stadgan och eforus och domkapitlet satte sin prägel på arbetet ute i skolorna.

Men vid riksdagen 1844—45 började rikets ständer debattera skolans organisation och arbetsformer mera ingående. Det var då 16 år sedan den stora uppfostringskommittén avlämnat sitt betänkande och ännu hade ingenting hänt med de gamla läroverken — de högre apologistskolorna låg ju helt på sidan av dessa och de kom inte med i den allmänna diskussionen. Men nu hade Oskar I tillträtt regeringen. Han hade varit ordförande i den stora kommittén och han var känd för att vara liberal till sin allmänna åskådning. Man hoppades därför inom de reformvänliga kretsarna att nu skulle det ske något med läroverken. Av denna anledning blev den kungl. propositionen till riksdagen en besvikelse för många av dem. Den var mycket försiktig, vilket säkert till en viss del berodde på att den för propositionen ansvariga ecklesiastikministern F. O. Silfverstolpe så nyligen avlöst Heurlin att han ännu ej hunnit bli så väl insatt i frågorna — har var från början militär till yrket.

Propositionen innehöll litet allmänt om behovet av reformer men sköt dessa på framtiden därför att 1843 års revisions betänkande ännu hade varken remitterats eller närmare behandlats inom departementet. Den hade en allmänt reformvänlig ton men var knappast ägnad att utgöra grund för några större debatter. Det blev i stället några vid riksdagen väckta motioner i skolfrågor som blev anledning till de häftiga och ingående meningsbyten som ägde rum vid denna riksdag.

I den inom prästeståndet av prosten J. M. Almqvist väckta motionen föreslogs,¹) "att rikets ständer under innevarande riksmöte ville upprätta förslag till de allmänna grunder varpå de för sin del önska att läroverkens reform måtte företagas". I debatterna — i den mån de rörde skolorna och inte frågan om riksdagens rätt att på detta sätt lägga sig i K. M:ts arbete — kom praktiskt taget alla de skäl och motskäl fram som under de föregående årtiondena anförts. Reformivrarna tryckte hårt på nöd-

vändigheten att finna rimliga former för att tillgodose kravet på att den offentliga skolan också skulle kunna ge en högre medborgerlig bildning. Motsidan menade, att förhållandena i den gamla skolan visst inte var så dåliga som de utmålades och att de som krävde alltför omfattande reformer inte själva var tillräckligt insatta i arbetet i skolan för att förstå vad de talade om.

Resultatet blev²⁾ till slut att adeln, borgarståndet och bondståndet förenade sig i en hemställan till K. M:t att sammanslå apologistkolan, lärdomsskolan och gymnasiet till ett läroverk med två bildningslinjer samt bestämma att i detta läroverk skulle råda ämnesläsning för lärarna. Prästståndet vidtog den ovanliga åtgärden att sända en egen skrivelse till K. M:t;³⁾ där de övriga ståndens beslut och grunderna för detsamma ingående kritiserades. Bland annat framhölls, att man ej kan undervisa på samma sätt på de båda linjerna, då den ena av dem avser den "formella själsutvecklingen" medan den andra betonar kunskapens "materiellt praktiska användbarhet".

Riksdagen 1847-48 och 1849 års cirkulär

Med anledning av besluten vid 1844—45 års riksdag måste K. M:t komma med konkreta förslag till följande riksdag d v s 1847—48 års riksdag. Frågan om läroverkens organisation kunde inte förhalas längre. Ecklesiastikminister Silfverstolpe gjorde också noggranna förberedelser. De från domkapitel och skolor inkomna yttrandena över 1843 års revisions berättelse genomgicks och bearbetades och fyra skolmän och en universitetsman tillkallades för att inom departementet hjälpa till med förberedelserna till propositionen. De tillkallade var rektorn vid Nya elementarskolan J. A. Dahlström, lektorn vid samma skola P. E. Svedbom, matematiklektorn A. F. Sondén, rektorn L. Westerlund och latindocenten C. E. Zeidritz.¹⁾ Alla fyra skolmännen var aktiva skolreformvänner. Det bör strykas under att två av dem tillhörde Nya elementarskolan. Svedbom, som senare efterträdde Dahlström som rektor och slutade som redaktör för Aftonbladet, var en aktiv vän av en gemensam bottenskola för all ungdom och tillhörde dem som av bl a sociala skäl icke ville vara med om att dela upp lärjungarna vid läroverken på två linjer redan från första klassen. Möjligen kan denna hans inställning ha medverkat till att apologistkolan helt saknades i Silfverstolpes förslag. Att Silfverstolpe liksom läroverksmännen omkring honom inte hade någon förståelse för den högre apologistkolan framgår av att han vid sin föredragning i statsrådet menar, att för dem som vill fortsätta sina studier längre än till och med fjärde klassen är grundläggande kunskaper i latin oundgängligen nödvändiga.²⁾

Den 9 november 1847 föredrog Silfverstolpe sitt förslag till skolstadga i konseljen. Hans omfattande och i flera avseenden radikala förslag godtogs dock icke av statsrådet. I konseljen godkändes endast det som den föregående riksdagen mer eller mindre uttryckligen begärt d v s skolförernas förening, rätten till befrielse från de gamla språken, upphävandet av stiftsbandet och den dubbla tjänsteårsberäkningen och i samband med den sista punkten en lönereglering för lärarna.³⁾ Vad angår skolreformerens förening anger Silfverstolpe att de ekonomiska skälen varit avgörande

de.⁴⁾ Propositionen innehöll utom ovanstående punkter också en begäran om ett anslag på 30000 Rdr för att man skulle kunna börja genomföra reformerna.⁵⁾ Det var dock icke meningen att denna summa skulle vara tillräcklig härför. I propositionen föreslogs nämligen införandet av en terminsavgift på 10 Rdr per termin, från vilken fattiga lärjungar skulle kunna befrias. Hälften av det högsta möjliga belopp, som kunde betalas in vid en skola, skulle inlevereras till statsverket; hälften av det därefter återstående beloppet av erlagda avgifter skulle få behållas av skolan för att användas till anskaffande av undervisningsmateriel.⁶⁾

Behandlingen i riksdagen blev högst ovanlig.⁷⁾ Med hjälp av en motion, som rörde vissa förhållanden vid en skola i Borås, fick man skolfrågan remitterad till statsutskottet i stället för till allmänna besvär- och ekonomiutskottet, vilket i normala fall skulle skett. Inom statsutskottet gjorde man nu upp en hel organisationsplan för skolorna i rätt nära anslutning till Silfverstolpes anförande till statsrådsprotokollet och förordade ett snabbt genomförande av reformerna. Då detta skulle bli rätt kostsamt föreslog utskottet,⁸⁾ att riksdagen skulle bevilja 90 000 Rdr härtill dels tre gånger så mycket som K. M:t begärt. Det bör dock observeras, att man samtidigt föreslog att terminsavgifterna skulle utgå med endast hälften av det av K. M:t föreslagna beloppet. Om något överskott skulle uppkomma på anslagen skulle detta få användas till nödiga byggnadsföretag, till duplikanter och till löneförhöjningar för lärare i naturvetenskap, musik, gymnastik och teckning.

Efter behandling av förslaget i stånden, återremisser och förnyad behandling i stånden formulerades till slut beslutet av det förstärkta statsutskottet. Riksdagsbeslutet följde i stort sett propositionen med avseende på organisationen och statsutskottet med avseende på de beviljade medlen.⁹⁾ Den kompromiss man kom fram till togs med knappast tänkbara majoritet: en röst. När det gällde frågan om den borgerliga bildningen innebar kompromissen att statsutskottets ursprungliga formulering:¹⁰⁾ ”... skall vid vart särskilt elementarläroverk sådan fullständig undervisning i de till allmän medborgerlig bildning hörande ämnen meddelas, som för detta slags läroverk avses i det förslag till skolordning, vilket finnes statsrådsprotokollet över ecklesiastikärenden vidfogat...” ändrades till ”... skall vid vart särskilt elementarläroverk meddelas så fullständig undervisning i de till allmän medborgerlig undervisning hörande ämnen, som läroverkets omfång medgiver.”

Inte heller fanns statsutskottets ursprungliga yrkande om frihet från skyldighet att studera klassiska språk medtaget i beslutet, vilket särskilt påtalades i en skrivelse från bondeståndet till K. M:t.¹¹⁾ Denna sak hade utlämnats endast av rent formella skäl, i realiteten var den redan tidigare

avgjord och att den inte fanns med hade ingen betydelse. Så mycket större betydelse hade ändringen av ordalagen, när det gällde skolornas skyldighet att ordna med undervisning i till medborgerlig undervisning hörande ämnen. Den blev ödesdiger för reallinjens utveckling därför att den gjorde omfattningen av denna undervisning beroende av de lokala myndigheternas goda vilja. Och denna goda vilja fanns inte på så många ställen, vilket den kommande utvecklingen noggsamt visade. Egendomligt nog var formuleringen föreslagen av von Hartmansdorff. Man kan efteråt tycka, att denna verkligt hängvina vän av den nya skolan skulle ha förstått hur farlig den var. Kanske ansåg han uppmjukningen av den ursprungliga skrivningen nödvändig för att man över huvud taget skulle kunna komma fram till ett beslut.

Att man inom statsutskottet, när man begär utrymme för den medborgerliga bildningen, mera tänker på en sådan i dess ursprungliga betydelse än på att bereda plats för en modern reallinje framgår tydligt av utskottets förslag till lönereglering: lärarna i naturkunnighet föreslogs ej få någon lönehöjning.¹²⁾ Helt bortglömda blev dessa emellertid inte. Om det skulle uppstå något överskott på huvudtiteln skulle dessa lärare kunna få något med av detta.

Det dröjde länge efter det att riksdagen slutat innan K. M:t var färdig med sitt beslut. Först den 6 juli 1849 expedierades detta.¹³⁾ Ansvarig för utformningen av beslutet var Paulus Genberg, vilken på våren 1848 efterträtt Silfverstolpe som ecklesiastikminister. Han var professor i filosofi i Lund och representerade vid 1847—48 års riksdag universitetet. Han tillhörde den reformvänliga minoriteten inom prästeståndet.

Beslutet hade formen av ett kungl. cirkulär. Det var alltså icke fråga om en ny skolordning. 1820 års skolordning gällde alltjämt i de punkter som icke uttryckligen förändrades. Cirkuläret är lika märkligt genom vad det innehöll som genom vad det icke innehöll. I detsamma föreskrevs att apologist- och lärdomsskolorna skulle sammanslås och, där gymnasium fanns, förenas med detta till ett läroverk, att inom detta skulle meddelas så fullständig undervisning i alla förekommande ämnen som läroverkets omfång medgav, att lärjunge på målsmans anhållan kunde befrias från undervisningen i latin, grekiska och hebreiska samt att de lärare, som ville komma i åtnjutande av löneregleringen, skulle avstå från sin rätt att räkna dubbla prästerliga tjänsteår. Ytterligare en del i och för sig viktiga bestämmelser, som dock saknar betydelse för reallinjens utveckling, fanns med i cirkuläret. Men där fanns inga föreskrifter om vad de från de klassiska språken dispenserade skulle göra på den tid, då de övriga sysslade med dessa språk; inte heller innehöll det någon föreskrift om ökade kurser i något ämne för de dispenserade. I cirkuläret står endast, att lärover-

ket skall meddela ”de för undergående av studentexamen erforderliga kunskaper”. Vidare lämnades stor frihet för eforerna d v s biskoparna att i samråd med vederbörande rektor och kollegium ordna med övergången till den nya organisationsformen och bestämma om undervisning och timplan. Det sistnämnda innebar bl a rätten att bestämma, vilket språk som skulle vara begynnelsepråk och i vilken klass de olika ämnena skulle inträda och hur många veckotimmar de skulle få. Genberg har själv motiverat sitt tillvägagångssätt med att avsaknaden av detaljbestämmelser skulle möjliggöra en friare tillämpning av föreskrifterna.¹⁴⁾

Genom 1849 års cirkulär försvann den högre apologistkolan, som alltså aldrig fick tillfälle att utveckla sig till ett verkligt realgymnasium. Indirekt kom cirkuläret också att betyda döden för vår första självständiga reallinje, den som fanns vid Athenaeum i Gävle. Den ”reallinje” som blev kvar var Nya elementarskolans dispenslinje. När man inom de reformvänliga kretsarna var en smula besviken över utgången av striden var det emellertid inte detta som man i första hand var bekymrad för utan det var för helt andra saker. Rätten att bli befriad från undervisningen i klassiska språk kan väl betraktas som en förutsättning för uppkomsten av en ”modern” linje eller en reallinje i nutida betydelse. Men det är en negativ förutsättning, den ger utrymme för en sådan men den ger icke något innehåll åt den. Cirkuläret ger inte ens en antydning om något sådant. Vad målet för undervisningen i de olika ämnena beträffar gällde alltså 1820 års skolordning, där förut citerade formulering återfinnes: ”I fysiken och naturalhistorien att nöjaktigt redovisa de stycken, som i detta hänseende blivit föredragne under ynglingens vistande vid läroverket.”

Den gamla skolan hade visserligen förlorat striden om skolorganisationen men i stället hade den gamla skolans anhängare fått ett mycket starkt grepp över arbetet inom läroverken och det gällde såväl formen för undervisningen som dess innehåll. Det enda som var lika för alla läroverk var målet: att dimitera lärjungarna till studentexamen vid universitetet. Makten över ett läroverk låg i stor utsträckning hos eforus. Biskoparna var nästan alla anhängare av den gamla skolan och flera av dem hade under riksdagarna gjort vad de kunnat för att hindra reformerna. Visserligen skulle eforus samråda med rektor och kollegium t ex om vad ”läroverkets omfång medgav”, men på den tiden var det en helt annan sak än vad det är nu att ha en annan åsikt än överheten — och försöka få igenom den. Dessutom bestod ju lärarkåren ännu i mitten av århundradet i stor utsträckning av sådana som betraktade lärartjänsten som en förberedelse till erhållandet av ett pastorat och därför ogärna ville stöta sig med stiftets ledning.

Den utomordentligt stora frihet som cirkuläret gav användes verkligen

och resultatet härav blev att läroverken i de olika stiftet kom att skilja sig från varandra i mycket hög grad. 1824, 1832 och 1843 hade den i 1820 års stadga föreskrivna återkommande revisionen över rikets elementarläroverk verkställt och resultaten av revisionerna hade publicerats. I berättelserna över revisionerna hade givits en översikt av arbetet vid skolorna och man hade på detta sätt kunnat konstatera, att skolordningens föreskrifter i stort sett följdes över allt och att det sålunda rådde en stor likformighet mellan skolorna i de olika stiftet. Men någon ny revision hördes inte av i början på 1850-talet.

Hur förhållandena gestaltade sig ute i skolorna avspeglar sig i diskussionerna på andra och tredje allmänna läraremötena, som hölls i Stockholm 1852 och 1854. Som ledning för diskussionerna vid dåtidens läraremöten brukade man på förhand uppställa ett antal frågor. Till 1852 års möte hade man uppställt inte mindre än 86 frågor, av vilka 42 var avsedda för diskussion inom avdelningen för den högre skolan. Några av dessa senare berörde direkt de problem, som hade betydelse för reallinjens utveckling. Det var först och främst frågan nr 45. Den lydde:¹⁵⁾

”Sedan K. M:t genom cirkuläret d. 6 juli 1849 i nåder föreskrivet, att lärdoms- och apologistkolan borde förenas till ett läroverk, vari skall meddelas i alla dem tillhörande ämnen och med valfrihet för de gamla språken så fullständig undervisning, som läroverkets omfång medgiver, ävensom att gymnasium därjämte skulle med lärdoms- och apologistkola förenas till ett sammanhängande läroverk, och då denna förening till följd av den frihet, som K. M:t i detta avseende i nåder lämnat läroverken, torde hava blivit verkställd på olika sätt på olika ställen, har erfarenheten under den tid, som förflutit sedan föreningen blivit på olika orter verkställd, givit någon ledning för bedömandet, huruvida det ena eller det andra sättet att verkställa den anbefallda föreningen kan anses äga något så avgjort företräde, att detsamma borde till allmän efterföljd antagas? Eller vore det icke önskvärt, att olika former av läroverk inom de gränser, de genom författningarna bestämda allmänna grunderna utstaka, fortfarande finge bestå jämte varandra under inbördes frid och livande växelverkan.”

Rektor P. E. Svedbom vid Nya elementarskolan försökte sammanfatta diskussionen¹⁶⁾ och menade att den förra frågan besvarats med nej och den senare med ja, men avdelningen ville, närmast på formella grunder, inte göra något uttalande. Att emellertid olikheterna mellan läroverken redan var oroande stora framgick av uttalanden från olika håll. Och när problemen åter togs upp någon dag senare med anledning av en extra fråga från en av deltagarna, lektor C. Ekendahl i Stockholm, blossade diskussionen upp igen. Frågan lydde:¹⁷⁾

”Sedan genom de berättelser, vilka, vid nu pågående lärarmöte, blivit avgivna över det sätt på vilket K. M:ts nådiga förordning av den 6 juli 1849 om reglering av rikets elementarläroverk, blivit ådagalagt, att de flesta kunskapsämnen inom olika läroverk börjas på olika stadier av lärokursen; vilka medel kunna förefinnas för att åvägabringa den, åtminstone i detta hänseende, nödvändiga överensstämmelse mellan rikets särskilda läroanstalter?”

Då var man inte rädd för att göra ett gemensamt uttalande,¹⁸⁾ som innehöll ”att det vore önskvärt, att en större överensstämmelse mellan läroverken måtte vinnas med avseende på de särskilda läroämnenas successiva inträdande på olika stadier av undervisningen inom läroverket”. Men avdelningen ville inte instämma i ett förslag att man skulle ”petitionera om tillsättandet av en allmän revision över elementarläroverken”.¹⁹⁾

Under diskussionen lämnades några notiser om hur dispensförfarandet verkade. Från Gävle²⁰⁾ meddelade lektor Forssell att de dispenserade läste matematik och moderna språk, när de andra läste latin. Han menade emellertid, att de dispenserade visserligen läste större textkurser i språken men att de ej därigenom fått grundligare insikter i dem än latinerna. Lektor Ekendahl klagade²¹⁾ över den ”förbistring” som de dispenserade åstadkom och meddelade, att gymnasiet i Stockholm varken hade utrymme eller lärarkraft för någon extra undervisning. I Örebro hade man däremot tydligen tagit itu med omdaning på allvar.²²⁾ Rektor O. J. Gumaelius meddelade, att de hade två lärare i moderna språk med vardera 18—20 veckotimmar och en lärare i naturalhistoria med 22 veckotimmar. Och i Kalmar ansåg man sig kunna konstatera²³⁾ att framstegen i de gemensamt lästa ämnena var lika ”under förutsättning av samma flit och lika anlag” för lärjungarna på de båda linjerna.

Rektor R. Annerstedt i Uppsala gav på särskild begäran en skildring²⁴⁾ av hur man där ordnat för realisterna: ”Reallinjen däremot saknar ännu en sådan gymnasialavdelning, och lärjungarne hava med stark ansträngning försökt att från real-quarta kunna bekomma dimissionsbetyg till universitetet. På det lärjungarne på reallinjen med avseende på kunskaper skulle vinnlägga sig om att förvärva någon verklig duglighet, har rektor såsom villkor för sådant betygs meddelande vid för tidig avgång till universitetet fastställt, att lärjungarna skola av sina lärare för studentexamens undergående vara vitsordade i kristendom med adprobatur, i matematik med laudatur, i historia och levande språk med cum laude adprobatur; och ynglingarne hava själva gillat villkoret. Av fyra lärjungar, som vid slutet av nyssförflutne vårtermin 1852 från real-quarta önskade att avgå till universitetet, blevo tre av sin lärare i matematik vitsordade med laudatur, bland vilka två, som särskild tentamen hos universitetslärarne un-

dergått, fingo i studentexamen behålla detta betyg, under det den tredje som varit förhindrad att begagna det erbjudna tillfället till sådan tentamen, blev vitsordad med cum laude adprobatur. Den fjärde ynglingen, som i anseende till saknat laudatur, från skolan gick till universitetet utan dimissionsbetyg, genomgick samtidigt med de tre förra studentexamen. Emellertid är det ett huvudsakligt behov för ungdomen att en gymnasialavdelning upprättas även på reallinjen, varigenom dennas lärjungar kunna vinna säkra och någorlunda omfattande kunskaper, utan att splittras av den mångläsning och jäktande skyndsamhet, varmed under läsåret real-quartanerne plågat sig själve.”

Två av de frågor, som var avsedda för diskussion i avdelningen för de högre skolorna men som inte kom upp till behandling, förtjänar i alla fall att anföras, då de säger något om vilka problem som var aktuella eller kunde tänkas bli det. Det var frågorna 51 och 52 och de lydde:²⁵⁾

”Vore det icke rätt och billigt, att lärare i naturkunnighet och levande språk tillerkändes samma rättigheter (tjänsteårsberäkning, löneförmåner m m) som lärare i övriga ämnen vid elementarläroverket, med villkor att hava fullgjort motsvarande praestande (provföreläsning, disputationsspecimen o s v)” och ”Vore det icke till följd av den numera tämligen allmänt erkända vikten och nyttan av förenämnde läroämnena ändamålsenligt, att vid varje av statens fullständiga elementarläroverk särskilda lärare i dem anställdes, och att vid de mindre undervisning däruti av befintliga lärare meddelades.”

Inom den speciella sektionen för matematik och naturalhistoria diskuterades först några frågor angående matematikundervisningens metodik men därefter tog man upp frågorna 82 och 83, som har mera intresse från min synpunkt.²⁶⁾ Nr 82 lydde: ”Enär naturvetenskaperna numera anses nödvändigt böra ingå såsom läroämnena uti elementarläroverket, på vilket stadium bör undervisningen däri begynna? och hur långt bör den utsträckas?” Och nr 83: ”Varföre föredrages av naturvetenskaperna endast botanik och zoologi vid våra läroverk? Äro de väl mera bildande än fysik och kemi? eller äro de nyttigare?”

Sektionens referent, magister T. Th. Bergius, lämnade följande referat av diskussionen:²⁷⁾

”Härvid hade åberopats de erfarenheter, som hade vunnits vid läroverken i Kalmar, Örebro, Uppsala samt Nya elementarskolan i Stockholm. Blott i två av dessa hade likväl undervisning blivit lämnad i fysik och kemi. I allmänhet hade man funnit, att ynglingarne med synnerligt intresse omfatta studiet av naturvetenskaperna. Någon ledamot hade yttrat farhåga, att dessa vetenskaper till äventyrs kunde användas ungdomens håg från andra ämnen, men de flesta hade ansett skäl till fruktan i detta hän-

seende icke förefinnas. — För övrigt var man av den åsikt, att botanik och zoologi skulle föredragas på skolans första stadium, samt fysik och kemi vidtagas i 2dra eller 3dje klassen, då lärjungarne hunnit en ålder av 12 å 13 år. — Som bevis på ungdomens håg för dessa vetenskaper anfördes, att ynglingar smugit sig bort från lektioner i andra ämnen för att på annat ställe inom läroanstalten bevista den fysikaliska och kemiska undervisningen, och i Stockholm hade det inträffat, att lärjungar vid läroverk, där ingen undervisning i nämnda vetenskaper meddelas, uppsökt nitiska lärare i dessa ämnen och av dem begärt anvisningar och råd för att på egen hand studera nämnda kunskapsarter. — Man trodde sig äga giltiga grunder för den övertygelsen, att studium av naturvetenskaperna i allmänhet och jämväl särskilt av den s k naturläran (fysik och kemi) lika mycket som övriga kunskapsämnen bidrog till uppodling av själsförmögenheterna, varföre detta studium borde i elementarläroverken införas, men man överlämnade åt elementaravdelningen in pleno att bestämma, till huru stort utrymme detta kunde ske och vilken plats detsamma inom läroverket skulle intaga; varjämte man önskade inhämta elementaravdelningens åsikt, huruvida icke i studentexamen särskilt betyg i fysik och kemi borde meddelas.”

Nästa allmänna lärarmöte, det tredje, ägde rum redan 1854. Den kommitté som förberedde mötet hade på förhand sänt ut till skolorna ett antal frågor om organisation, timplan m m²⁸⁾ för att på detta sätt få ett konkret underlag för diskussion av frågan nr 45 på mötets frågelista. Denna fråga var till sin förra del identisk med förra delen av samma fråga vid andra mötet, men den senare delen lydde nu helt kort: ”Eller vilket sätt för de s k olika bildningslinjernas förening bör anses tjänligast?”

Denna fråga behandlades så att en kommitté,²⁹⁾ som bestod av lektor C. R. Rabe, mag. P. A. Siljeström, lektor A. Falk och rektor Svedbom tillsattes med uppdrag att bearbeta det inkomna materialet och publicera det tillsammans med berättelsen över mötet. Näst sista dagen gav rektor Svedbom en kortfattad översikt över kommitténs arbete. Han betonade, att hur långt linjerna kunde vara förenade berodde på i vilken klass latinundervisningen började samt meddelade att kommittén enat sig om att detta ej borde ske förrän i tredje klassen;³⁰⁾ de två lägsta klasserna borde alltså kunna vara gemensamma för de två linjerna. I detta sammanhang redogjorde rektor G. M. Sommelius och mag W. Nilson för resultatet av bildningslinjernas förening vid katedralskolan i Lund, resp. elementarläroverket i Skara.³¹⁾ I båda fallen ansågo de, att den reala bildningen vunnit härpå utan att den klassiska förlorat.

För övrigt sägs vid detta möte inte så mycket av intresse ur reallinjens synpunkt. Då och då inträffar det dock. Så ”bekänner” rektor Gumaelius

i Örebro³²⁾ att han hör ”till dem, som anse det ytterst viktigt att läroverken ej ituklyvas i tvenne skilda linjer, en lärd och en borgerlig linje”. ”Vad man vid alla läroverk bör arbeta på”, fortsätter han, ”är lärjungarnas uppfostran till medborgerlighet, att de ej i en framtid må anse sig som människor av två åtskilda slag.” Och den sista dagen bjuder på en ordentlig diskussion om de naturvetenskapliga ämnenas plats i skolan.³³⁾ Mag. E. R. Wahrenberg påpekar, ”att om man verkligen vill en särskilt linje för den reala bildningen . . . får man då ej nöja sig med litet botanik och zoologi, utan även meddela fysik och kemi såsom vida viktigare än dessa”. Mag. Bergius invänder, att så länge dessa ämnen inte finns i studentexamen kan de inte läsas som de bör i skolan. Mot slutet av diskussionen kom man ut på djupt vatten. Lektor Rabe menade, att på båda linjerna måste språken anses som det huvudsakligen bildande, då naturvetenskaperna ej äga dessas etiskt bildande element. För övrigt ansåg han den reala linjen lika humanistisk som den s k humanistiska; skillnaden låg endast däri, att den ena har en mera modern, den andra en mera antik prägel. Mot det förra påståendet protesterade lektor Elfving — själv den andre lektorn i moderna språk i vårt land — och framhöll som sin mening att språken inte hade större bildande förmåga än andra ämnen.

En berättelse över det tredje lärarmötet trycktes först efter nära 120 år men de kommitterades rapport trycktes redan 1855. Den är antagligen huvudsakligen utarbetad av Siljeström, då den nämligen finns intagen i hans ”Handlingar och skrifter rörande undervisningsväsendet”, varifrån det följande är hämtat.

Svar hade inkommit från flertalet läroverk.³⁴⁾ Bland de större saknades Uppsala, Växjö och Östersund, bland de mindre Halmstad, Landskrona, Marstrand, Vimmerby, Åmål och Ladugårdslands i Stockholm. Tre mindre skolor som icke var upptagna i 1849 års stat hade lämnat uppgifter. De var Alingsås, Borgholm och Skänninge. Nya elementarskolan i Norrköping, som var privatskola, och Athenaeum i Gävle hade också besvarat frågorna.

Den sammanslagning av de olika skolorna till ett läroverk, som föreskrivits i cirkuläret, hade genomförts utom på tre ställen: Stockholm, Visby och Linköping. I Stockholm berodde detta på de lokala förhållandena. De offentliga läroverken — utom Nya elementarskolan, som ju intog en särställning — utgjordes av Stockholms gymnasium, två lärdomsskolor (Clara och Maria) och sex apologetiskolor (Katarina, Jacob, Adolf Fredrik, Kungsholms, Nicolai och Ladugårdslands) belägna på helt olika håll i staden. Det kan förtjäna nämnas att de två först nämnda apologetiskolorna infört undervisning i latin.³⁵⁾ Att slå tillsammans alla dessa till en enhet var uppenbarligen orimligt. I Visby ansågs avståndet mellan de olika

skolornas lokaler utgöra ett hinder för sammanslagningen. I Linköping slutligen vägrade rektor vid gymnasiet med hänvisning till ordalagen i hans fullmakt på tjänsten att verkställa en dylik.³⁶⁾

I alla skolor, alltså även i dem som gav fullständigt avgångsbetyg till universitetet — vilket ej var detsamma som studentexamen; denna avlades ända till och med år 1863 vid universitetet — kunde man nu få dispens från de gamla språken. I de av dessa sistnämnda skolor som kommitténs statistik omfattade fanns vårterminen 1854 2006 latinläsande och 1569 icke latinläsande lärjungar. Av dessa senare var 649 dispenserade, resten gick i klasser som ej läste latin. I övriga skolor där undervisning gavs i latin fanns 239 latinläsande — i denna summa ingick 50 lärjungar i Sala och Västervik, som läste latin frivilligt fast ämnet icke fanns på dessa skolors kursplan — och 716 som icke läste latin. Sammanlagda antalet latinläsande var 2245 och icke latinläsande 2280.³⁷⁾ Siffrorna tycks visa att möjligheten att slippa latinet tillvaratagits i rätt stor utsträckning. År 1843³⁸⁾ hade lärdomsskolorna och gymnasierna tillsammans 3760 lärjungar, alla latinläsande, och apologistskolorna 2057. Siffrorna från 1843 och 1854 är icke direkt jämförbara, då ju revisionen omfattade ett större antal skolor. Men det förefaller sannolikt att en rätt väsentlig förändring i förhållandet mellan latinläsande och icke latinläsande ägt rum. Totala antalet latinläsande har uppenbarligen minskat rätt starkt.

Som ingen för alla skolor gällande kursplan fanns, kunde, som ovan påpekats, de lokala skolmyndigheterna lägga upp studiegången som de själva tyckte det var bäst. Man tyckte rätt olika.³⁹⁾ I 11 läroverk började man med latinet redan i första klassen — i ett av dem, Maria skola i Stockholm, läste man latin t o m i den till skolan anknutna förberedande klassen. I 15 läroverk satte latinundervisningen in först i andra klassen, i 12 i tredje, i 3 i fjärde och i en enda, Nya elementarskolan, i femte. Att tyska kommer in före latin inträffar i 24 skolor. I vanliga fall börjar tyskan i andra klassen eller, tydligare sagt, med andra skolåret, eftersom första klassen på många ställen var tvåårig. Kommittén kommenterade det faktum att språkundervisningen i många skolor ej begynner med latin på följande sätt: "För övrigt kan anmärkas, att den här nämnda nya följden av språkstudierna, i förening med det nu allmänvordna studiet av modersmålet, utan gensägelse utgör den viktigaste förändring som under långa tider tilldragit sig i fråga om våra skolors inre angelägenheter."⁴⁰⁾

Undervisningen i aritmetik började av ålder i första klassen. Om undervisningen i geometri,⁴¹⁾ i vilket ämne linjarritningen inbegreps, lämnas uppgift endast från ett mindre antal skolor: 9 börjar i första klassen, 14 i andra, 1 i tredje och 3 i fjärde. Studiet av "naturalhistoria" börjar vid 5 läroverk redan i lägsta klassen; i andra läroverk heter ämnet naturve-

tenskap och börjar i helt olika klasser i olika skolor: på sina håll börjar man i klass 1, på andra först i klass 8; 11 skolor börjar i klass 3. Fysik förekommer i Kalmar, Västerås, Nya elementarskolan och Örebro, kemi i Athenaeum. Om undervisningen i annan naturvetenskap än botanik och zoologi yttrar kommittén: "Däremot kan man knappast säga att något studium av fysisk naturlära ens existerar; på sin höjd vid tre eller fyra läroverk."⁴²⁾

Kommittérapporten belyser hur undervisningen gestaltar sig för dem som valt bort de klassiska språken eller — med rapportens terminologi — tillhör den moderna linjen.⁴³⁾ I 22 skolor har lärjungarna på de två linjerna ungefär lika många undervisningstimmar i veckan, i 1 skola har lantanlinjen väsentligt fler undervisningstimmar än den moderna linjen och i icke minde än omkring 20 skolor finns inga speciella timmar alls för de dispenserade eleverna. Detta sista behöver dock inte betyda att man över huvud taget inte brydde sig om den moderna linjens elever utan endast att man nöjde sig med rena provisorier t ex lät de dispenserade på sina lediga timmar delta i undervisningen i andra klasser, sysselsatte dem med skriftliga arbeten eller dylikt. F. R. Aulin som själv läste både latin och grekiska och som under 1850-talet gick i Strängnäs läroverk, där det enligt rektors uppgift under vårterminen 1844 fanns 23 lärjungar som hade dispens från läsandet av klassiska språk men inga speciella undervisningstimmar för sådana,⁴⁴⁾ ger i sina memoarer en belysning av förhållandena: "De få realisterna läste engelska, litet mera matematik, men ej nämnvärt och latinare utan grekiska likaså: realisterna försumrades alltför mycket, 'det måste erkänt bli.'" De kommitterade själva gör följande reflektioner om hur det var ställt för de dispenserade eleverna: "... tyckas realisterna icke egentligen utgöra en självständig linje, utan mera betraktas som tillfälliga undantag från den allmänna regeln, åt vilka man därför på dispensstimmarna efter omständigheterna bereder en mer eller mindre tillfällig sysselsättning (allt eftersom de kunna behöva förkovra sig i det ena eller andra ämnet o s v). Längre leder i själva verket ej heller cirkuläret av år 1849. Att i andra fall en bestämd definierad reallinje verkligen uppkommit, har således sitt upphov i andra förhållanden."⁴⁵⁾ Vidare skriver de: "Så som sakerna hittills utvecklats — d v s så länge matematiken icke drives längre än nu, och ingen eller så gott som ingen undervisning i fysisk naturlära och teckning meddelas — kan man knappast påstå att någon egentlig reallinje existerar. Att ett embryo till en sådan verkligen på några ställen uppkommit, är det enda man i avseende härpå torde kunna säga. Vad särskilt teckning beträffar lämnas överhuvud taget någon undervisning däruti endast vid 9 eller 10 läroverk."⁴⁶⁾ Att man inom kommittén, när man gjorde detta uttalande, kan ha tänkt på en reallinje

som syftar till en vetenskaplig utbildning och inte endast till en högre medborgerlig bildning förefaller inte omöjligt.

Hurudana möjligheter för en ordentlig undervisning i naturvetenskaperna, speciellt i fysik och kemi, gestaltade sig i verkligheten framgår klart av kommitténs inventering av undervisningsmaterielen i dessa ämnen. Endast i 9 läroverk fanns över huvud taget någon fysisk eller kemisk apparatur; och av dessa hade bara Kalmar och Skara samlingar som ansågs förtjänta att omnämnas.⁴⁷⁾ "Att våra skolor äro i en så stor saknad av fysiska och kemiska undervisningsmedel är, bland annat, en orsak, att vår så kallade realbildningslinje icke kan anses existera annat än på papperet", konstaterar kommittén.⁴⁸⁾

1856 och 1859 års skolstadgor

Redan vid 1850—51 års riksdag märktes en viss reaktion mot den utveckling som inletts genom 1849 års cirkulär.¹⁾ Man hade på många håll flyttat upp påbörjandet latinets till andra klassen eller högre och i stället börjat undervisningen i främmande språk med tyska. Man ansåg nu på vissa håll, att den ena partens rätt att slippa latin utgjorde en orätt mot den andra som önskade och behövde börja tidigt med detta ämne. Riksdagen inskränkte sig dock till att uttala en önskan om att latinundervisningen skulle börja så tidigt att den kunde utöva "sin åsyftade, för hela bildningen grundläggande, betydelse". Både i denna riksdagsskrivelse och i annat sammanhang vid samma riksdag gavs tydliga vinkar om att en linjedelning redan från början skulle lösa problemet.²⁾

Vid 1853—54 års riksdag aktualiserades läroverksfrågorna på allvar. Prosten J. A. Sävve hade motionerat om att riksdagen skulle begära en ny skolstadga på de grunder som K. M:t godkänt 1847 samt att ständerna skulle förklara, att de med sin skrivelse vid föregående riksdag icke menat att latinets skulle få börja i första klassen.³⁾ Efter många och långa diskussioner beslöt riksdagen med avseende på den förra punkten, att hos K. M:t begära en ny stadga på de grunder som K. M:t och ständerna gemensamt gillat. Härmed avsågs då i första hand 1848 års riksdagsbeslut, som ju grundades på den kungl. propositionen. Anledningen till formuleringen var, att 1849 års cirkulär endast delvis hade sin grund i riksdagsbeslut och att 1851 års riksdagsskrivelse icke föranlett någon åtgärd från K. M:ts sida.⁴⁾

Vad beträffar den andra punkten gick man ifrån Sävves yrkande och skrev att ständerna anhöll om "att undervisningen inom rikets elementarläroverk måtte så ordnas, att den reala bildningen må, utan att den humanistiska lider i grundlighet, kunna utvecklas till all den fullständighet, som läroverkens omfång medgiver".⁵⁾ Här dyker alltså den ödesdiga frasen från 1849 års cirkulär upp igen.

Inom borgar- och bondestånden föreslogs att fysik och kemi skulle upptas som självständiga ämnen vid läroverken.⁶⁾ Motiveringen härför var i huvudsak dessa ämnens stora betydelse för den praktiska verksamheten, särskilt inom industrin. Men riksdagen ville inte skriva till K. M:t härom.

Man var naturligtvis inom regeringen redan 1849 helt på det klara med att en ny stadga måste utarbetas. Genberg själv hade sysslat med saken under hela sin återstående tid som ecklesiastikminister, men det torde vara rätt sannolikt, att han aldrig kom så långt härmed att något utkast till grundlinjer för en stadga förelåg.⁷⁾ Genberg avgick 1852 och flyttade till Kalmar som biskop. Domprosten H. Reuterdahl från Lund, som blev hans efterträdare, tog genast itu med problemet. Reuterdahl hade i sitt arbete i riksdagen ådagalagt en starkt konservativ uppfattning i skolfrågorna. De utkast han gjorde och de diskussioner han förde⁸⁾ visade att han personligen helst ville komma tillbaka till den gamla organisationen — lärdoms- och apologistskolorna helt skilda från varandra och självständiga gymnasier — samt att han ville få bort den valfrihet för eleverna som införts med 1849 års cirkulär. Antagligen för att påverka opinionen inom riksdagen 1853—54 skrev han sin förut omnämnda skrift "Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter", vilken han utgav anonymt — vem som skrivit den stod dock omedelbart klart för alla som var litet insatta i förhållandena. I denna skrift kommer Reuterdahls personliga program fram så tydligt att den uppkallade domprosten i Göteborg J. H. Thomander att i sin motskrift "Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter" framställa frågan om författaren ville uppmana regeringen att rygga ord och avtal.⁹⁾

Emellertid mötte Reuterdahl så stark motstånd inom regeringen, att han, trots att han i princip stöddes av såväl kungen som kronprinsen,¹⁰⁾ föredrog att överlåta ansvaret för den nya stadgan på sin efterträdare Uppsalaprofessorn L. A. Anjou, som blev ecklesiastikminister 1855.

Anjou karakteriserar sig själv i sina statsrådsminnen som konservativ¹¹⁾ och vad han skriver om situationen jävar icke detta omdöme: "Den gamla metodens försvarare voro nedtystade . . . och om än den klassiska bildningen icke saknade tillgivna anhängare, så trängde dock överallt realbildningen, eller som man denna tid älskade att kalla den, den medborgerliga bildningen fram och ville armbåga sig till erkännande, och hon vann det ock i större eller mindre mån."¹²⁾ I sammanhang härmed påpekar han, att "den nya tiden högljutt fordrade" lärarnas i naturvetenskap och moderna språk "upptagande till lektorers heder och värdighet".¹³⁾

Det var därför ej så underligt att Anjou i första hand lutade åt att fullfölja Reuterdahls intentioner. Kungen fordrade emellertid, att man i den nya stadgan skulle fasthålla vid 1849 års grundsatser¹⁴⁾ och inom regeringen hade flera av medlemmarna sympatier för Nya elementarskolans metoder och var skeptiska mot de klassiska språken som första språk.¹⁵⁾ Svårigheterna blev inte mindre för Anjou av det faktum, att hans expeditionschef inom departementet undanbad sig all befattning med skol-

frågor för vilka han saknade insikter och lust.¹⁶⁾ Vid utarbetandet av sina egna förslag tog han därför kontakt med några kända skolmän: historieprofessorn i Uppsala F. F. Carlson samt latinlärarna och rektorerna Rabe i Stockholm och Annerstedt i Uppsala.¹⁷⁾

Anjous ursprungliga förslag till stadga innehöll,¹⁸⁾ att latinet skulle börja redan i första klassen, men statsrådet ville inte gå med på detta och latinet flyttades upp till tredje klassen. Vidare ville Anjou från början att bildningslinjerna skulle fortgå helt oberoende av varandra, men inom statsrådet ansåg man detta strida mot de av riksdagen antagna grundsatserna. Några saker fick Anjou emellertid sina statsrådskamrater med på. Det första främmande språket skulle vara franska. Detta motiverade han med att eftersom tyskan i likhet med svenskan var ett germanskt språk borde man inte börja med detta utan i stället välja ett romanskt språk — och då kunde ju inget annat än franska komma på tal. I själva verket var det väl franskans släktskap med latinet som låg bakom. Nya elementarskolans metoder skulle icke påbjudas men skulle få prövas, där man så önskade. Vidare lyckades han få med en undantagsbestämmelse för Uppsala katedralskola, varigenom den fullständiga linjedelning som fanns där kunde bibehållas.

Utarbetandet av stadgan hade skett under medverkan av rådgivare vid sidan av departementet och utan offentlig insyn i arbetet. Anjou säger själv om sina rådplågningar med andra om läsordningen "att jag var efter deras hörande ej mindre, om ej mer, rådvill än förut och drevs därigenom kanske till en större självrådighet, än nödigt och nyttigt var".¹⁹⁾ Dessutom ville kungen påskynda arbetet, då han var rädd att annars riksdagen skulle komma att lägga sig i det. Slutligen behövde ju också lärarna snarast möjligt få en löne reglering, då 1849 års bestämmelser endast var provisoriska.

Det dröjde i alla fall ända till på eftersommaren 1856 innan den nya läroverksstadgan blev färdig. Den är epokgörande i det avseendet att en reallinje med egen timplan skapas. Namnet reallinje förs dock inte in utan där står i stället timplan o s v "för lärjungar som icke läsa klassiska språk". Stadgan föreskriver att undervisningen skall vara gemensam för alla under de två första åren och att franskan som första främmande språk skall inträda i andra klassen. Från och med tredje klassen, i vilken klass latinundervisningen sätter in, är timplanerna för de två linjerna rätt olika. En närmare redogörelse för olikheterna skall inte ges här utan uppskjutes till vid behandlingen av 1859 års stadga. Det dröjde nämligen inte mer än tre år innan 1856 års stadga måste ersättas med en ny. Detta berodde bl a på att genom 1856 års stadga införts många olika möjligheter för lärjungarna att välja olika ämneskombinationer och, om det ville sig illa,

kunde härigenom uppstå fjorton olika "linjer" vid en och samma skola.²⁰⁾ Detta gick helt enkelt icke att realisera.

Vid riksdagen, som sammanträdde på hösten 1856, fick den nya stadgan knappast något gynnsamt mottagande. Några motionärer²¹⁾ — en i borgarståndet och ett par i adelsståndet — beklagade att de naturvetenskapliga ämnena inte alls fått det utrymme de förtjänade. Andra motionärer föreslog mer eller mindre radikala förändringar i hela skolorganisationen. Motionerna remitterades i vanlig ordning till vederbörligt utskott, men detta drog ut på behandlingen så länge att stånden fick dem på sina bord först inpå hösten 1857, och då hade stadgan redan börjat tillämpas. Utskottet ville nu inte göra några förändringar i stadgan men föreslog, att riksdagen skulle begära en omedelbar översyn av densamma. Detta blev också riksdagens beslut, vilket innebar ett bakslag för de konservativa krafterna i allmänhet och för ecklesiastikministern i synnerhet. Saken förbättrades emellertid i hög grad för dem därigenom att prästeståndet fick med de övriga stånden utom bondeståndet på ett tillägg: revisionen av stadgan skulle göras av erfarna vetenskaps- och skolmän. Anjou tillsatte av denna anledning sommaren 1858 en kommitté med F. F. Carlson som ordförande. De övriga medlemmarna var rektorerna Rabe från Stockholm och F. E. Borg från Malmö — båda latinlärare — lektor C. W. Callerholm från Uppsala — lärare i både klassiska och moderna språk och klart konservativ — matematiklektorn C. F. Lindman från Strängnäs och fysikprofessorn E. Edlund från Stockholm.

Stadgefrågan var emellertid inte den enda under riksdagen 1856—58, som var av betydelse för reallinjens utveckling. I den kungl. propositionen till denna riksdag begärdes en mycket kraftig utökning av läroverksorganisationen i landet.²²⁾ Bl a föreslogs inte mindre än 11 nya högre elementarläroverk, vart och ett med rektor och fyra lektorer. Statsutskottet tyckte dock,²³⁾ att "med avseende på statsverkets tillgångar och måhända även på tillgångarne å skickliga lärare" det vore "mest ändamålsenligt, om man steg för steg fortgår på denna bana", och föreslår därför att man nöjer sig med sex nya högre elementarläroverk och dessutom förser ett antal lägre elementarläroverk med ytterligare ett par kolleger, så att dessa skolor kan "i de läroämnena, som, enligt skolstadgan, tillhöra reallinjen meddela sina lärjungar så fullständig undervisning, som stadgans föreskrifter innehålla . . ." Riksdagen följde utskottet,²⁴⁾ inte i alla detaljer med avseende på vilka städer, som skulle få olika slag av läroverk, men i sak, och beslöt att dessa utvidgade "lägre elementarläroverk" — de tas in under denna rubrik i riksdagsskrivelsen — skulle få upprättas i Vänersborg, Nyköping, Norrköping, Västervik, Hudiksvall och Hälsingborg samt antingen i Pateå eller Luleå. K. M:t förordnade den 20 mars 1858 i enlig-

het med riksdagens beslut, att skolorna i de nyss uppräknade städerna skulle ha rektor och sju kolleger. I denna förordning tas elementarläroverken upp under tre rubriker: Högre elementarläroverk, Elementarläroverk, fullständiga på reallinjen, och Lägre elementarläroverk.

Men propositionen ville inte bara utöka läroverksorganisationen, den ville också modernisera den i ett för reallinjen synnerligen betydelsefullt avseende.²⁵⁾ Ecklesiastikministern påpekar, att för varje läroämne vid ett högre läroverk bör finnas åtminstone en lärare "av vilken de högsta kunskapsprov fordras och som är berättigad till åtnjutande . . . av de högsta löneförmåner", som läroverken kan ge. Därför bör lärarna i naturvetenskap och i levande språk kunna upptagas bland lektorerna. Riksdagen beslöt, att ämnena för lektorstjänsterna skulle fastställas av K. M:t på förslag av vederbörande skolmyndigheter. Härigenom öppnades helt nya möjligheter för lärarna i de nyss nämnda ämnena; de avlönades vid denna tid med ungefär hälften av lektors begynnelselön. Jag skall i ett senare kapitel återkomma till betydelsen för reallinjen av detta beslut.

Ytterligare ett för reallinjen viktigt beslut fattades vid denna riksdag, ett beslut, som innebar att det skapades en första förutsättning för en effektiv undervisning i naturvetenskap. Anledningen till beslutet var en motion av F. F. Carlson, i vilken föreslogs att de pengar, som flöt in genom den 1849 införda terminsavgiften, skulle få behållas av skolan och av den användas "till anskaffande av såväl läroböcker och undervisningsmateriel som av eljest behövlig materiel för det läroverk, till vilket den inbetalats". Ordalagen är hämtade från K. M:t beslut den 20 mars 1858.

Den nya stadgan kritiserades naturligtvis inte bara i riksdagen utan också i tidningarna och i skrifter av enskilda personer. I tidningarna påtalades speciellt att linjevalet kom alldeles för tidigt, redan efter andra klassen.

Den gamla skolans talan fördes bl a i ett par skrifter av läroverkslektorer. Den ena var författad av lektor K. F. Kumlien i Strängnäs, som under titeln "Elementarlärarnas ställning förr och nu" klandrade samläsningen mellan linjerna och förordade helt skilda linjer efter tre eller möjligen fyra gemensamma år. Lektorn vid Stockholms gymnasium J. L. Asping föredrog att uppträda anonymt. I skriften "Läroverksreformen. En historisk-kritisk översikt" säger han om den nya stadgan, att den "gått en medelväg, som icke givit någotdera partiet rätt i allo och därför icke vunnit bifall av någotdera".²⁶⁾ Han för talan för de gamla språken och fränkänner naturvetenskaperna varje värde som bildningsmedel för ungdomen.²⁷⁾

Ett mycket kraftigt angrepp på den kvarstående latindominansen i skolan och därigenom också på den nya stadgan gjordes vid den pedagogiska

föreningens sammanträden i Stockholm i november och december 1858. Frågan om latinets roll debatterades samtidigt i Uppsala, där i stället enigheten om latinets avgörande betydelse för all verklig bildning var desto större. Båda diskussionerna refererades, dock först efter mer än ett år sedan de ägt rum, i Tidskrift för Sveriges läroverk,²⁸⁾ som utgavs av bl a den ovan nämnda kommittéledamoten Callerholm. Referaten, som gjorts av icke namngiven person, är närmast att betrakta som en senkommen partsinlägga för den gamla skolan.

Den nyss omtalade kommittén arbetade snabbt. Redan strax före jul 1858 var den färdig med sitt betänkande. Den gör där några allmänna reflektioner angående reallinjen.²⁹⁾ Denna bör icke endast vara "en negativ sida av den klassiska" och bör därför ges en egen karaktär. De ämnen som kan ge den en sådan finner kommittén vara matematik, naturvetenskap och nyare språk. Vidare påpekas, att många av dem som går in på denna linje slutar i förtid och därför "måste på en kortare tidrymd för en stor del lärjungar sammanträngas det väsentliga av vad för skolundervisningens ändamål erfordras." Vid ett allmänt resonemang om matematikkursen skyntar också en tanke på en sorts avrundning av kursen som skulle göra det rimligare att avgå från skolan efter klass 5. Kommittén anser engelska vara lämpligare som andra språk för reallinjen än franska. Och med avseende på modersmålet på reallinjen menar man att med hänsyn till språkstudierna överhuvud taget "övningarna här böra vara mångfaldigare, ävensom den grammatiska undervisningen utförligare" än på den klassiska linjen. Stort avseende fästes också vid teckningen, som anses ha "ingripande vikt och betydelse" för realbildningen.

Kommittén tar ståndpunkt i frågan om samundervisningen mellan de två bildningslinjerna.³⁰⁾ Medlemmarna är eniga om att undervisningen blir bäst om vardera linjen undervisas för sig. Den har ändå inte velat föreslå så skilda timtal på de olika linjerna i ämnen som läses i samma klass på båda linjerna att en samläsning skulle bli omöjlig annat än när det på grund av kursernas olika innehåll varit absolut nödvändigt bl a därför att "avseende bort fästas på förhandenvarande tillgångar på lärarkrafter, efter vilka undervisningens ordnande måste vid olika läroverk på mer eller mindre olika sätt lämpas".

Vid de följande närmare resonemangen om undervisningen i de olika ämnena påpekar kommittén,³¹⁾ "att de nyare språkens studium inom skolans båda avdelningar måste antaga en i flera hänseenden betydligt olika karaktär". Detta bl a därför att det på reallinjen "erfordras, till följe av lärjungarnas blivande levnadsyrke, vidsträcktare och mångsidigare praktiska språkövningar, såväl muntliga som skriftliga". I tyskan, framhåller man, blir grammatikundervisningen en viktig sak för realarna under det

att klassikerna mer kan ägna sig åt studiet av litteraturen; de lär sig grammatik när de läser latin.³²⁾ På tal om engelskan, som läses obligatoriskt endast av realarna, säger kommittén bl a om den engelska litteraturen, att den innehåller "för den praktiske mannen så många skatter av ovärderligt gagn".³³⁾

Kommitténs yttranden om matematiken på de olika linjerna är rätt karaktäristiska. Om klassikernas matematikkurs heter det,³⁴⁾ att den måste vara så stor, att den "tillåter en yngling . . . att med fördel begagna den akademiska undervisningen . . ." Och vidare: "Den inre styrkan av en lärjunges matematiska kunskaper ersätter för honom i ännu högre drag saknaden av en vidsträckt kurs, än fallet är på andra undervisningsfält, och en blott minneskunskap är i matematiken av ytterst ringa värde." Om realmatematiken uttalar kommittén:³⁵⁾ "Även på denna linje bör den matematiska undervisningen stödja sig på vetenskaplig grund, så att teorierna aldrig få lämnas ur sikte: lärjungen bör således icke endast i minnet inlära formler, utan även klart redogöra för deras uppkomst." Men det påpekas i det följande, "att undervisningen har en praktisk syftning, då elevernas flertal säkerligen väljer levnadsbanor, där matematikens tillämpningar behövs".

På tal om naturkunnigheten³⁶⁾ — kommittén begagnar denna term, där stadgan sedan skriver naturvetenskap — säger kommittén: "Av den reala bildningens natur, ävensom av det förhållandet att en större del av de lärjungar, åt vilka den meddelas, vanligen redan ur en lägre avdelning av skolan utgår, bliver det en följd, att fysiken inom denna läroverkets avdelning bör förekomma tidigare än enligt föregående undervisningsplan" d v s klassikernas. Man bör fästa avseende vid deras behov som tidigt lämnar skolan, menar kommittén. Fysikundervisningen på det högre stadiet bör så vitt möjligt stå på matematikens grund, varför problemlösning bör övas flitigt.³⁷⁾ I både fysik och kemi skall kunskapsmeddelandet, "så vitt läroverkets instrumentsamling sådant tillåter, åtföljas av talrika experiment".³⁸⁾ Då emellertid undervisningen i naturlära har till förnämsta uppgift att odla elevernas själsförmögenheter måste "undervisningen i fysik och kemi, även vid denna gren av läroverket, bliva teoretisk. Undervisningen om naturkrafternas användning för praktiska ändamål tillhör de tekniska läroanstalterna".

Geografien bör ha en starkare ställning på reallinjen.³⁹⁾ Där bör man inte bara läsa fysisk och politisk geografi utan i femte och sjätte klasserna skall man ägna uppmärksamheten åt beskaffenheten av de olika ländernas "natur- och slöjdalster samt deras ställning med avseende på industri och handel".

Teckningen anser kommittén vara ett viktigt ämne⁴⁰⁾ och vill därför,

”att på läroverkets reala avdelning fyra timmar i veckan bör anslås åt teckning i varje klass”; detta gäller klasserna 3—7; för latinlinjen menar man att två timmar i veckan kan vara tillräckligt för samma klasser. Dessa sistnämnda timmar samt två av reallinjens fyra timmar finns emellertid inte med på det medföljande förslaget till timplan, inte heller har förslaget lämnat några spår i stadgan.

Bland de förslag till nya bestämmelser som kommittén för fram och som sedan kom med i stadgan och fick någon betydelse för reallinjens utveckling, var följande. Vid de högre läroverk med undervisning endast ”i de ämnen som tillhöra realbildningen” — det är de läroverk som tillkom 1858 och då benämndes Elementarläroverk, fullständiga endast på reallinjen — föreslås inga lektorer:⁴¹⁾ lärarna där utgöres endast av rektor och adjunkter. Rektor vid ett dylikt läroverk⁴²⁾ har en tjänstgöringsskyldighet på 16—18 timmar under det att hans kollega vid ett högre läroverk med fullständig undervisning har 12—16 timmar. Han får också 500 Rdr mindre i lön. Vidare införes⁴³⁾ nu föreskrift om att när en tjänst ledigförklaras skall samtidigt anges i vilka ämnen tjänsteinnehavaren skall undervisa — förut hade ju alla ansetts kunna undervisa i vilket ämne som helst. Nu anges också vissa bestämda ämneskombinationer för tjänsterna; vad realämnen beträffar dels matematik med fysik, dels kemi med naturalhistoria.

Det bör slutligen påpekas, att kommittén *icke* föreslår någon ändring av § 64 i 1859 års stadga. Den lydde: ”Läroarbefattning i främmande levande språk må, om tillgång saknas på skickliga sökande, som fullgjort villkoren för behörighet till sysslans erhållande, kunna åt annan för undervisningens bestridande lämplig person på förordnande anförtros.” Det är visserligen sant att det rådde stor brist på kompetenta språklärare men bestämmelserna säger dock något om hur man betraktade ”realämnen”.

Kommitténs förslag kom i mycket hög grad att bestämma stadgan och dess argumentering återgavs i stor utsträckning i de ”Anvisningar och råd till lärare . . .” som trycktes 1865. Den väsentligaste skillnaden mellan förslaget och den definitiva stadgan rörde timplanen. Tyskan fick inte börja i klass 1, som kommittén föreslagit, utan först i klass 2. De timmar som på detta sätt blev över i klass 1 fördelades på modersmålet, matematik och historia och geografi. De två sistnämnda utgjorde tillsammans ett skolämne och det var den politiska geografin som fördes hit. Den fysiska geografin lästes på naturvetenskapstimmarna.

1859 års stadga tog i likhet med 1856 års, som det tycks av nödtvång, sikte på att ge reallinjen en egen profil. De nya läroverk, som var fullständiga endast på reallinjen, hade fått status som högre elementarläroverk men var långt ifrån likställda med de läroverk som gav fullständig

undervisning. Man skulle kunna kalla dem för våra första realläroverk, men bör nog hålla i minnet att de hade latinundervisning i klasserna 3—5. Vilka återförsäkringar den gamla skolans män fått med i stadgan skall diskuteras senare.

Genom att göra femte klassen tvåårig fick man i 1859 års stadga ett större timtal att laborera med samtidigt som den utökade tiden skulle hindra det mångläseri, som de många ämnena orsakade, och minska riskerna för lärjungarnas överansträngning.

1859 års timplaner är sammanställda i tab. 3. Uppdelningen på rubrikerna naturvetenskap, fysik samt kemi och mineralogi har gjorts av mig med hjälp av angivelserna i stadgans tim- och kursplaner. Från och med femte klassen betecknas på reallinjens timplan i stadgan de timmar, som i min uppställning står på raden naturvetenskap, som naturhistoria.

Tab. 3 1859 års läroverksstadga. Timplan.

Klass	Gemensamt		Latin-linjen							Real-linjen						
	1	2	3	4	5	6:1	6:2	7:1	7:2	3	4	5	6:1	6:2	7:1	7:2
Kristendom	6	5	3	3	3	2	2	2	2	3	3	3	2	2	2	2
Modersmålet	8	4	2	2	2	2	2	2	2	4	3	3	3	3	3	3
Latin	—	—	10	8	8	8	8	7	7	—	—	—	—	—	—	—
Grekiska	—	—	—	6	5	6	6	5	5	—	—	—	—	—	—	—
Hebreiska	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tyska	—	6	4	2	2	1	1	—	—	5	3	2	2	2	—	—
Engelska	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	3	2	2	3	3
Franska	—	—	—	—	3	4	4	5	3	—	3	4	5	5	5	5
Hist. o. geo.	3	5	5	4	3	3	3	3	3	5	4	4	4	4	4	4
Fil. prop.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	2
Matematik	8	5	4	5	4	4	4	4	4	7	8	7	6	6	6	6
Naturkunskap	2	2	2	2	2	1	1	—	—	3	3	2	1	1	—	—
Fysik	—	—	—	—	—	1	1	2	2	—	—	2	3	3	2	2
Kemi o. minerall.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3
Välskr. o. teckn.	3	3	2	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2	2	2
	30	30	32	32	32	32	32	30	30	32	32	32	32	32	32	32

Av timplanen framgår, att de två första klasserna icke var linjedelade och att tyska — icke franska! — var det första främmande språket och började i andra klassen. Klasserna 5, 6 och 7 var tvååriga, vilket emellertid markerats i timplanen endast i fråga om de två högsta klasserna. I kursplanerna hade icke någon uppdelning på de två åren gjorts för någon av klasserna. I den linjedelade delen av skolan d v s klasserna 3 t o m sjunde övre (7:2) skulle på latinlinjen läsas sammanlagt 64 timmar latin och 38 timmar grekiska — hebreiska och engelska var frivilliga ämnen

och har därför ej fått några timmar på timplanen. För reallinjen, som i de två högsta avdelningarna (7:1 och 7:2) hade två obligatoriska timmar mer än latinlinjen fanns alltså 106 timmar disponibla (64 + 38 + 4). Hur dessa använts framgår av tab. 4, som är direkt uträknad ur timplanen; timtalen för klass 5 har fördubblats, då tvåårigheten icke direkt framgår av själva planen.

Tab. 4. Totala timtal i olika ämnen på latin- och reallinjen (klass 3—7:2)

Ämne	Timtal		Överskott på reallinjen
	Latin	Real	
Kristendom	20	20	—
Modersmålet	16	25	9
Tyska	12	16	4
Engelska	—	22	22
Franska	22	31	9
Hist. o. geog.	27	33	6
Fil. prop.	2	4	2
Matematik	33	53	20
Naturvetenskap	10	12	2
Fysik	6	14	8
Kemi och mineralogi	—	10	10
Välskr. o. teckning	2	16	14
	Summa		106

Reallinjen som självständig linje kom alltså till genom 1856 års stadga och utformades ytterligare genom 1859 års. Karaktären hos den kommer främst fram i de stora timtalen för matematik, fysik, kemi och teckning, vilka ämnen nu får 52 av de disponibla timmarna samt i det frikostiga timtalet för engelska, 22 timmar. Timtalsökningen i andra ämnen kan misstänkas mest ha karaktären av förstärkningar, avsedda att möjliggöra för reallinjens lärjungar att hålla takten mel latinarna vid den oundvikliga samläsningen. Jag skall återkomma till denna sak senare.

Man märker här och där — jag har i det föregående citerat några dylika uttalanden — att de som hade ansvaret för utformningen av stadgan och ledningen av läroverken ansåg reallinjen ha ett rent praktiskt syfte och inte vara förberedelse till vetenskapligt arbete av något slag, inte ens naturvetenskapligt. Den gamla skolans män var dessutom rädda för att reallinjen skulle om inte förstöra så dock försvåra arbetet på att ge en grundlig humanistisk utbildning på latinlinjen och att införa ungdomen i vetenskapens sätt att arbeta. Det gällde alltså att skriva stadgan så att latin-

linjen hölls intakt i så stor utsträckning som möjligt. Anledningen härill var inte illvilja mot reallinjen som sådan eller en principiell konservatism, om också en viss brist på förståelse för tidens krav fanns med, utan en önskan att rädda det man ansåg vara i högsta drag värdefullt, ja rent omistligt. Jag skall här inte gå in på alla de argument av olika slag som anfördes, men jag kan inte underlåta att citera den kärleksförklaring till grekiskan som Stockholmslektorn Asping avgav i sin förut omnämnda stridskrift.⁴⁴) Den lyder: ”Men om språken på goda skäl intaga första rummet bland elementarläroämnena, intages detta rum bland språken själva otvivelaktigt av det grekiska; ty rikhaltigare till sitt innehåll och mera fulländat till sin form är visserligen icke något annat språk; skönare än uti detta hava aldrig ord flutit över människoläppar. Det tycks som om alla gudar och gudinnor förenat sig för att, av tacksamhet för sin dyrkan och till prov av sin kärlek, skapa åt grekerna ett tungomål av idel harmoni och välljud. Det är som om alla muser och kariter räcka varannan händerna, för att gemensamt fläta en språkkrans, värdig ett av de högst begåvade och mest bildade folk uti världshistorien; sådan är böjligheten i dess former, sådan lättheten och mångfalden uti dess sammansättningar, sådant behaget uti dess ton och hållning, sådan fågningen uti hela dess organism.”

Asping och många med honom kände inte bara sin egen tillvaro hotad utan trodde att Sveriges ställning som kulturland var i allvarlig fara.

De paragrafer i stadgan, som innehöll den gamla stadgans återförsäkring och därigenom kom att utgöra hinder för en lycklig utveckling av reallinjen var den 12te och den 13de. Den förra av dem lyder:

”I de övriga klasserna medgives befrielse från latinska och grekiska språkens läsning åt de lärjungar, som, med bifall av målsmän, önska sådan befrielse erhålla; och vare dessa lärjungar skyldiga att under de lärotimmar, då denna befrielse äger rum, begagna den undervisning som i stället för läsningen av nämnda språk för dem bestämmes.”

Denna paragraf innebär alltså, att reallinjen är en dispenslinje: de som väljer den ”befrias” från läsningen av de klassiska språken. Inte ett ord säges om att reallinjen skulle kunna ha en egen uppgift att fylla, såvida man inte får tolka formuleringen av § 1 som ett försök härtill. Där står, att läroverkets mål är ”dels att meddela allmän medborgerlig bildning, dels att grundlägga de vetenskapliga insikter, som vid universitetet eller högre tillämpningsskola vidare utbildas”. Jag tror emellertid att den gamla skolans anhängare menade, att latinlinjen gav minst lika god allmän medborgerlig bildning som reallinjen och därför ej skulle vilja vara med om att de två ”dels” skulle ange de olika målen för de två linjerna. I en uppsats i Ped. Tidskr. hävdar C. W. Linder⁴⁵) ”att allmänt medborgerlig

bildning definieras som insikt i vissa grundläggande ämnen och en utveckling av de krafter, genom vilka lärjungen kunde bli en självständigt tänkande, samhällsnyttig människa". Denna definition avser just att duga för båda linjerna. Och i en annan uppsats i samma tidskrift tar G. F. Gilljam⁴⁶⁾ i en recension av Rundbäckes skrift (se sid 105) uttryckligen avstånd från tanken på att "allmän medborgerlig bildning" skulle avse just reallinjen.

Bestämmelsen att reallinjens lärjungar på den tid som blir ledig genom befrielsen skall vara skyldiga att delta i den undervisning som ordnas för dem antyder att undervisningen under övriga timmar skall vara gemensam för de två linjerna. Den följande paragrafen ger bestämt besked på denna punkt. Den lyder:

"I de ämnen från vilkas inhämtande befrielse ej får medgivas, undervisas samtliga lärjungar inom varje klass gemensamt, i den mån sådant lämpligen kan ske, och ej är föreskrivet att olika kunskapsmätt inom klassen skall inhämtas av dem, som läsa klassiska språk, och dem, som ifrån deras läsning äro befriade. Där svårigheter vid denna gemensamma undervisning möta, må, så vitt läroverkets tillgång på lärare det medgiver, undervisning i större eller mindre del av läroämnena särskilt meddelas de lärjungar, som läsa klassiska språk, och särskilt dem, som från deras läsning äro frikallade."

Vid tillämpningen av denna paragraf är alltså frågan om olikheterna i "kunskapsmätt" i de ämnen, som läses på båda linjerna i samma klass, av allra största betydelse. 1859 års stadga innehåller även vad vi kallar kursplaner, vilket ger en möjlighet att se vad det kunde röra sig om. Jag inskränker mig till att undersöka de två högsta klasserna, vilka ju omfattar de fyra sista skolåren. I kristendom skall latinerna i dessa klasser läsa en del av Nya testamentet på grundspråket. För realarna finns inget eget kursmoment upptaget för sjätte klassen men "Anvisningar och råd" säger: "Under den motsvarande tiden läses på reallinjen en biblisk bok på svenska, med en exegetisk behandling av lärare." För sjunde klassen anges, att realarna skall få en översikt över den kristna kyrkans utveckling. I modersmålet finns ingen skillnad ifråga om kursen, men realarna skall skriva dubbelt så många uppsatser som latinerna. I tyska, som avslutas med klass 6, har realarna skrivningar, vilket latinerna slipper. I franska skall realarna återigen skriva dubbelt så många skrivningar som latinerna, men grammatikstudiet skall drivas hårdare på latinlinjen och en ständig jämförelse med latinets skall äga rum. Kurserna i historia och geografi är i vissa avseenden olika: latinerna studerar den klassiska historien grundligare under det att realarna ägnar sig mera åt geografien. I filosofi är kurserna identiska.

I matematik råder det egendomliga förhållandet att latinlinjens kursplan för klass 6 är densamma som reallinjens för klass 5 med undantag av att man på reallinjen i klass 5 läser ekvationer av första graden, vilket ej latinerna i klass 6 behöver göra, då de gjort undan denna sak i föregående klass. Vidare är kursen för latinerna i klass 7 till största delen lika med realarnas i klass 6; det är endast stereometrien som fattas. Men i gengäld skall latinerna läsa "Konstruktion av analytiska expressioner. Elementerna av plana trigonometrien". Dessa två moment återfinnes i kursen för reallinjen i klass 7, det förra i oförändrad form, det senare med det mera omfattande uttrycket "Plan trigonometri". Härutöver skall realarna i klass 7 läsa "Analytiska geometriens elementer". Tiden i denna klass utfylles med "Repetition, företrädesvis genom problem".

Kursen i botanik är densamma på båda linjerna. I zoologi är skillnaden inte så stor men i fysik är den mycket väsentlig. Kemi lästes endast på reallinjen.

Kursplanerna lämnar tydligen stort utrymme för gemensam läsning. Avgörandet om i hur stor utsträckning den skulle äga rum låg helt i den lokala skolmyndighetens hand genom bestämmelsen att endast "så vitt läroverkets tillgång på lärare det medgiver" kunde skild undervisning för de två linjerna ordnas. Denna bestämmelse var farlig för reallinjen. Varje skola haden ämligen ett av riksdagen bestämt antal lärare och detta antal var beroende av det totala antalet lärjungar vid skolan.⁴⁷⁾ Lärarna hade en i stadgan angiven undervisningsskyldighet d v s antalet möjliga undervisningstimmar var begränsat. Om hela lärjungeantalet ökade kunde man hos K. M:t begära att få anställa en duplikant vid skolan, men de extratimmar som skulle behövas vid uppdelning på två linjer fanns ingen möjlighet att få. Vid den konkurrens mellan linjerna om den tillgängliga lärarkraften som därför måste uppstå låg bestämmanderätten i sista hand hos eforus. Och latinlinjen låg flertalet eforer betydligt närmare om hjärtat än reallinjen.

Hur man på ledande håll uppfattade förhållanden framgår av ett uttalande av 1870 års läroverkskommitté.⁴⁸⁾ De skriver: "Vad angår den andel i denna olägenhet, som särskilt kan falla på reallinjens lott, är möjligheten därtill givna redan av nu gällande läroverksstadgas föreskrifter. Denna har nämligen, vad reallinjen i dess helhet angår, av det i 1856 års stadga genomförda dispensystemet bibehållit det, att den principiellt icke erkänner reallinjen såsom en särskild för sig bestående samt med den andra linjen likställd bildningslinje inom läroverket, utan såsom en undantagsvis medgiven bildningsväg, som kan beträdas av dem, för vilka, såsom det heter i nu gällande Nådiga stadga för rikets elementarläroverk (§ 12), 'medgives befrielse från klassiska språkens läsning'."

Reallinjens två första decennier i sifferbelysning

Från år 1856 fanns det alltså en reallinje vid de svenska elementarläroverken. Av det föregående torde ha framgått att den haft rätt stora svårigheter att arbeta sig fram och att dess ställning rent författningsmässigt var svag. Det visade sig också att den till att börja med hade mycket svårt att hävda sig. På sätt och vis låg det i sakens natur, att den nya linjen skulle möta svårigheter. Den hade ju tillkommit för att fylla behovet av högre allmänt medborgerlig bildning och för att förbereda för yrken som ej krävde universitetsstudier. Men det var svårt att konkret ange vad som menades med allmänt medborgerlig bildning och i vad mån de krav som avnämarna — för att nu använda en modern term — ställde på utbildningen borde eller kunde tillgodoses. De som ville ägna sig åt handel och industri hade ett helt andra önskemål än de som ville bli ingenjörer eller officerare. Latinlinjen var mycket bättre ställd, den tjänade endast en herre: universitetet. Tanken på att en realare skulle kunna fortsätta sina studier vid universitetet var främmande för de flesta. Man kunde visserligen bli student utan latin, men man kunde inte ta någon annan examen vid universitetet än bergsexamen utan detta språk. I det betänkande, som låg till grund för 1862 års beslut om studentexamens avskaffande och ersättande med avgångsexamen från läroverken, säges det rent ut:¹⁾ ”De läroverk, vilka blivit fullständiga endast på reallinjen, lära väl icke böra anses hava till egentlig uppgift att dimittera ynglingar till universitetet.” Uttalandet avsåg att lugna dem inom universitetet, som var rädda för att överflytta ansvaret för examen åtminstone till en del till läroverken; de endast på reala linjen fullständiga läroverken hade ju från början inte ens lektorer.

I det ovanstående har tre väsentliga anledningar till det kärva företaget i portgången för reallinjen angivits: stadgans formulering, bristen på entydig målsättning och svårigheten att fortsätta studierna vid universitetet. Innan jag går ytterligare in på hindren för utvecklingen vill jag belysa förhållandena under 1860- och 70-talen med några siffror. De är hämtade ur 1870 års läroverkskommittés betänkande och ur olika årgångar av Pedagogisk tidskrift samt ur statskalendern.

I den nyssnämnda kommitténs betänkande — det är daterat den 23 juli 1872 — finns en rad statistiska uppgifter från tiden 1864—70. Att kommittén inte gått längre tillbaka än 1864 är helt naturligt ty, dels måste den räkna med att det måste ha tagit några år innan 1859 års stadga kommit i full tillämpning över hela landet, dels var 1864 det år då den nya studentexamenstadgan tillämpades första gången — jag använder här och i fortsättningen namnet studentexamen fast detta namn blev det officiella först 1910. Att inte heller 1864 var ett normalt år framgår emellertid tydligt av det förhållandet, att detta år fanns det endast 106 lärjungar i klass 7:2 i alla Sveriges skolor tillsammans under det att antalet i denna klass år 1865 var 249 och år 1870 växt till 481.²⁾ Anledningen till det ringa antalet examinander första gången studentexamen skulle avläggas vid läroverken var att flertalet av dem som skulle tillhört läroverkens högsta klass 1863—64 föredrog att bege sig direkt till universitetet för att där försöka avlägga studentexamen som privatister, vilket också i stor utsträckning lyckades för dem. Maximala antalet lärjungar i 7:2 under perioden ifråga nåddes 1869 och var 484. Men det var bara en ringa del av lärjungarna i högsta klassen som var realare. I nedanstående tab. 5 har angivits hur många latinarna och realarna i denna klass var under de uppgivna åren och hur många procent realarna utgjorde av hela antalet lärjungar i högsta klassen. Siffrorna finns i Bil. K till betänkandet; procenttalen är uträknade av mig.

Tab. 5. Antalet latinare och realare i högsta klassen.

	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870
Latinare	90	211	251	296	369	431	413
Realare	16	38	66	68	66	53	67
% realare	15	15	21	19	15	11	14

Ändå betänkligare var det, att, eftersom de fåtaliga realisterna var utspridda på ett rätt stort antal skolor, deras antal i de särskilda skolorna blev mycket litet. Här nedan följer tab. 6, i vilken anges i hur många skolor realarna uppgick till i rubriken angivet antal. Siffrorna inom parentes efter årtalen anger hela antalet skolor.³⁾

Det är tydligt, att om realklasserna skulle undervisas för sig i 7:2 skulle detta dra mycket stora kostnader: 1870 var de 67 realarna fördelade på 25 skolor; medeltalet per skola blir knappt 3 lärjungar. Den undervisning som under alla förhållanden måste ges enbart till realarna i 7:2 uppgick till 15 timmar i veckan om man räknar med att de två linjerna läser matematik och fysik gemensamt. Redan detta måste utgjort en svår be-

Tab. 6. Antalet skolor, i vilka lärjungarna på reallinjen i klass 7:2 uppgick till i översta raden angivet antal vårterminen nedan angivna år.

Antal realare:	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1864 (30)	22	4	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1865 (30)	12	8	4	4	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1866 (30)	8	6	6	4	3	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
1867 (31)	10	5	4	7	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
1868 (31)	11	5	4	4	3	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
1869 (31)	10	10	3	3	2	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
1870 (31)	6	7	7	7	1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

lastning med de begränsade resurser som stod läroverken till buds. Situationen blev inte bättre av att antalet realare i den enskilda skolan varierade rätt kraftigt från år till år. I Umeå hade man t ex under de sju åren 1864—70 följande antal realare i klass 7:2: 0, 0, 2, 3, 0, 0, 1. Det var nog inte underligt om man ute i skolorna tyckte att man hade bekymmer med reallinjen.

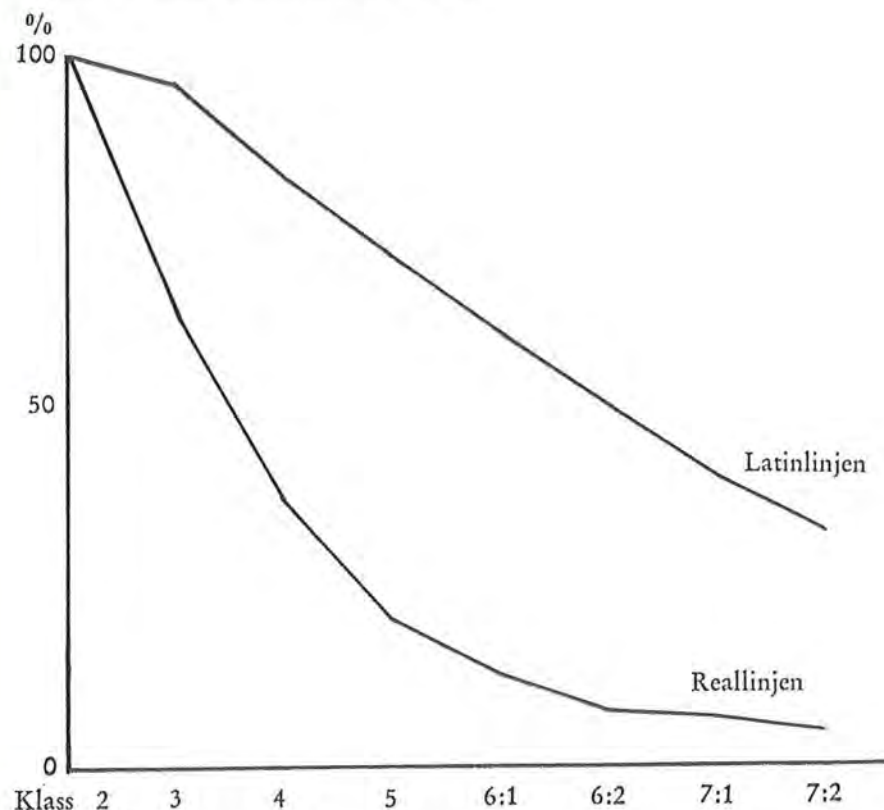
Det fanns en väsentlig skillnad mellan de två linjerna med avseende på avgången från skolan. I 1872 års betänkande har man observerat denna sak⁴) och där finns siffror på hur stor procent av lärjungarna klass 2 som finns kvar i klass 3, hur stor procent av lärjungarna i klass 3 som finns kvar i klass 4 o s v hela skolan igenom. Uppgifter finns för båda linjerna. Jag har räknat om procenttalen, så att de alla hänföra sig till antalet i klass 2. Kommitténs siffror gäller medeltalet lärjungar i klasserna höstterminerna 1869—71, och man hade valt klass 2 till utgångspunkt därför att klass 1 dragits in 1869 och latinets från och med detta år började i klass 2. Resultatet framgår av nedanstående tab. 7 och illustreras i diagram 1.

Tab. 7. Procenttal kvarvarande lärjungar på latin- och reallinjen.

Klass	2	3	4	5	6:1	6:2	7:1	7:2
Latinlinjen	100	96	82	72	60	50	43	33
Reallinjen	100	64	38	21	13	8	7	5

Tabellen och diagrammet ger vid handen att avgången från reallinjen var mycket större än avgången från latinlinjen. Endast ungefär var tjugonde elev som börjat på reallinjen fullbordade sina skolstudier under det att var tredje latinare gjorde det. Kanske var detta inte så märkvärdigt när man tänker på att reallinjen skulle förbereda för det praktiska livet.

Diagram 1. Antal kvarvarande lärjungar.

De som slutade skolan i förtid gjorde det ofta just för att ge sig ut i praktisk verksamhet. Att det praktiska livets krav är helt olika för olika yrken eller i varje fall uppfattas helt olika av vederbörande framgår av att det inte finns någon klass, från vilken avgången är mycket större än från övriga klasser. Av lärjungarna i klass 2 slutar 36 % med denna klass, av dem i klass 3 40 %, av dem i klass 4 45 %, av dem i klass 5 36 %, av dem i klass 6:1 38 %, av dem i klass 6:2 17 % och av dem i klass 7:1 20 %. Kurserna var heller inte upplagda så att det fanns något slags naturlig avslutning på vägen mellan klass 2 och klass 7:2. Följden härav var att de som slutade skolan i förtid fick nöja sig med att endast ha läst stympade eller blott påbörjade kurser i de olika ämnena.

De siffror som diskuterats ovan rör tiden fram till omkring 1870. Den fortsatta utvecklingen under förra hälften av 70-talet kan belysas av uppgifterna i tab. 8. De avser den linjedelade delen av skolan. Latinet inträdde 1869—72 i klass 2, 1873 i klass 3 och 1874 i klass 4, vilket förkla-

rar de starkt fallande siffrorna för båda linjerna under de två sista åren. Elevantalet är uppgivna i Pedagogisk tidskrift 1875⁵); procenttalen är uträknade av mig.

Tab. 8. Översikt över lärjungeantalet vid de högre läroverken 1869—74 i linjedelade klasser.

År	Latinlinje	Reallinje	Procent realare av hela antalet
1869	6561	2012	23
1870	6865	2143	24
1871	6671	2222	25
1872	6485	2327	26
1873	5300	1724	25
1874	4062	1176	22

Totala antalet lärjungar vid de högre läroverken sjönk under ifrågavarande period sakta men oavbrutet från 10248 till 9806.

Det tycks som reallinjen var på väg att stabilisera sig; dess lärjungeantal utgjorde mellan en fjärdedel och en femtedel av det totala lärjungeantalet i den linjedelade delen av skolan och visar ingen tydlig tendens att växa. Det stora bortfallet från reallinjen kvarstod. Ped. tidskr. ger på ovan anført ställe följande siffror över procenttalet kvarvarande lärjungar på de två linjerna. Hela materialet 1869—74 har använts.

Tab. 9. Procenttalet kvarvarande lärjungar i klasserna 3—7:2; klass 2 har 100 %

Klass	Latinlinje	Reallinje
3	98,5	76,8
4	96,8	60,6
5	85,0	32,1
6:1	76,3	20,1
6:2	64,0	11,8
7:1	56,6	10,5
7:2	45,0	8,1

Det finns en klar tendens till förbättring på båda linjerna, vilket framgår av en jämförelse mellan tab. 7 och tab. 9. Men på reallinjen är det ännu endast ungefär var tolfte lärjunge som går igenom hela skolan under det att nästan varannan latinare gör det.

En blick på resultaten i studentexamen på de två linjerna ger ytterligare belysning av förhållandena. Originaluppgifterna publicerades i Pedagogisk tidskrift,⁶) omräkningen i procent har jag gjort.

Tab. 10. Mogenhetsbetyg i avgångsexamen.

År	Latinlinjen			Reallinjen								
	A	AB	B	A	AB	B						
	ant.	%	ant.	%	ant.	%						
1865	15	8	65	36	99	55	1	3	9	20	22	70
1866	14	6	79	33	147	61	10	15	22	33	34	51
1867	14	5	83	31	176	65	4	6	21	33	38	60
1868	31	8	111	30	223	61	7	8	31	36	47	55
65—68	74	7	338	32	645	61	22	9	83	34	141	57
Medelbetyg	1,45			1,52								

Skillnaden i betyg mellan realare och latinare är så liten att man i dag skulle ha misstänkt att överheten gett order om att en viss fördelningskurva skulle följas. Om någon av linjerna lyckats bättre i examen är det emellertid reallinjen.

Bland de faktorer som spelade en roll vid reallinjens framväxande var naturligtvis tillgången på tjänster och lärare i reallinjens ämnen av stor betydelse. Det gamla gymnasiets lektorstjänster var fästade vid ämnen som ingenting hade med realbildningen att göra och det var därför rena tillfälligheter som kom att bestämma om det vid en skola fanns någon möjlighet att få undervisning i levande språk eller naturvetenskap. Ibland fanns det dock lärare med intresse utanför den gamla ämneskretsen. Så fann ju Linné en lärare av detta slag vid Växjö gymnasium, lektor Rothman, som fick avgörande betydelse för hans val av levnadsbana.

På ett ställe fanns det dock redan från mitten av 1700-talet en naturvetenskaplig lektorstjänst. I Strängnäs fanns det en "Med. et Hist. Nat. Lector Serenianus", som tillika var "Gymnasie-Chirurg och Bibliotecarie". Lektoratet hade sitt namn efter biskop Jacob Serenius (1700—76). Strängnäs stifts herdaminne berättar,⁷) att han "såsom stor vän av Linnés vetenskap upprättade en ny lektion i naturalhistoria, vartill han insamlat en fond av 45000 dal kmt, samt en annan i medicin, vars innehavare skulle uppbära 1200 dal. kmt, i lön och 100 dal. till hushyra, varförutom denne såsom yngste lektor jämväl skulle hava biblioteket om hand och därför åtnjuta 300 dal". Tjänsten innehades på 1840- och 50-talen av en läkare J. O. Pontén, som emellertid inte tycks ha varit fullt jämställd med övriga

lektorer. Lektorerna i Strängnäs stod i statskalendern i ordning efter utnämningssår men Pontén stod ända till 1855 sist, trots att flera andra utnämns efter honom.

Även i Visby kan naturvetenskapen ha spelat någon roll. Gymnasiet inrättades 1821. Det första lektoratet här hade matematik som ämne. 1825 hade antalet lektorer ökat till fyra och det följande året byttes matematiklektoratet ut mot ett lektorat i matematik och fysik som fick samma innehavare som det föregående matematiklektoratet.

1820 års skolordning talar om "adjunkten i tyska och franska språken" och om "läraren i naturvetenskap", men som tidigare vid flera tillfällen framhållits blev det inte så mycket bevänt med undervisningen i de ämnen, som dessa lärare skulle svara för, bl a på grund av den usla betalningen, när det någon gång fanns några pengar alls att betala med. Förhållandena vid Stockholms gymnasium (se sid 17) belyser hurudan situationen var.⁸⁾

I 1839 års cirkulär, genom vilket de högre apologistkolorna kom till, bestämdes emellertid att det *skulle* finnas lärare i naturvetenskap och främmande levande språk vid gymnasierna samt att dessa skulle avlönas, den förre med 150 Rdr årligen, den senare med 300 Rdr. Utvecklingen kom dock att gå långsamt. Först 1842 finns några sådana lärare upptagna i statskalendern. Antalet gymnasier var då 12 — Uppsala och Lund hade katedralskolor och dessa räknades icke in bland gymnasierna, Nya elementarskolan i stockholm och Athenaeum i Gävle inte heller. I nedanstående tab. 11 har jag angivit antalet gymnasier som under åren 1842—54 hade lärare i främmande levande språk och naturvetenskap. Uppgifterna är tagna ur statskalendern för resp. år. Antalet gymnasier ändrades inte under denna tid. Från och med 1854 har samtliga gymnasier lärare av båda slagen.

Läraren i levande språk vid Stockholms gymnasium benämndes från 1844 lektor, men han hade sämre betalning än övriga lektorer, kunde ej flyttas upp till bättre lön och kunde ej väljas till rektor.

Först i och med 1859 års stadga, då lektoraten knöts till vissa uppräknade ämnen eller ämneskombinationer bland vilka moderna språk och naturvetenskap förekom, får man fullvärdiga lektorstjänster i de främmande levande språken och i de olika naturvetenskapliga ämnena. Uppsala, som nu var ett fullständigt högre elementarläroverk, Strängnäs och Kalmar fick lektorer i levande språk redan samma år som stadgan kom och 1860 hade redan 15 av 22 fullständiga högre elementarläroverk språklektorer. Lektorer i något slag av naturvetenskap hade 1860 likaledes 15 fullständiga läroverk. Stockholms gymnasium hade rent av två, en i na-

Tab. 11. Antalet gymnasier med lärare i främmande levande språk och naturvetenskap.

År	Lärare i främmande levande språk	Lärare i naturvetenskap
1842	4	4
43	7	5
44	9	6
45	10	7
46	10	7
47	10	8
48	11	9
49	11	10
50	11	10
51	11	10
52	11	10
53	12	11
54	12	12

turalhistoria och en i matematik och fysik. Denna senare kombination fick man nöja sig med vid 4 av de 15 läroverken.

Från början fanns, som förut omtalats, inga lektorer vid de läroverk som var fullständiga endast på reallinjen. Men redan 1862 har läroverket i Hudiksvall en lektor i matematik och 1865, då Norrköping, Vänersborg och Nyköping blivit fullständiga, hade de återstående fyra "realläroverken" 8 lektorer. Alla fyra hade lektorat i levande språk, två av dem i matematik och två i matematik och fysik.

1868 blev Hudiksvall fullständigt och 1870 följde Hälsingborg och Luleå efter. Bara Västervik kvarstod som fullständigt endast på reallinjen.

Det dröjde länge innan reallinjen fick lärare som hade linjens egna ämnen som huvudämne. Detta var ju högst naturligt så länge arbetet på gymnasiet endast var en genväg till en god prästerlig tjänst. Följden härav blev emellertid att kvaliteten på undervisningen i den gamla skolans ämnen låga vida över den i reallinjens. I Pedagogisk tidskrift för 1874 skriver signaturen Sandy "Om realbildningen vid Sveriges elementarläroverk" och framhåller just att reallinjen missgynnats med lärare.⁹⁾ Ordentligt utbildade lärare i realämnen fanns inte att få, menade han, utan man har fått nöja sig med nybörjare eller vetenskapligt obildade utomstående. Det sista gäller naturligtvis i första hand språklärarna. Den förut omnämnda särbestämmelsen i stadgan för just språklärare ger besked om att man på ledande håll visste om svårigheterna.

Om reallinjens anseende

I det föregående har jag pekat på tre saksål till att reallinjen i början hade svårt att hävda sig. De var: stadgans formulering, de disparata kraven från avnämarna och svårigheten att efter avlagd studentexamen på reallinjen fortsätta studierna vid universitetet. Men det fanns en annan omständighet av stor betydelse: reallinjen hade dåligt anseende. Att den skulle ha det i konservativa skol- och universitetskretsar är helt naturligt och jag har på några ställen i det föregående citerat uttalande som visar detta. Många gånger har dessa omdömen nästan karaktären av etiska omdömen: reallinjen uppfostrar materialister, icke humanister. Men det fanns andra skäl till det dåliga anseendet än att man inte lärde sig klassiska språk på reallinjen.

Innan jag går in på dessa skäl vill jag belysa själva faktum — det dåliga anseendet — med ett par notiser.

Inom direktionen över Stockholms stads undervisningsverk hade i början av 1860-talet väckts förslag om att Klara och Maria lägre elementarläroverk skulle ha enbart latinlinje och Jakobs och Katarina enbart reallinje. Häremot inlade inspektor för Jakobs läroverk, kyrkoherden J. G. Lundberg, en energisk protest.¹ Han skriver bl a:

”Då det är fullkomlig sanning, bevittnad icke blott av min 40-åriga erfarenhet såsom dels offentlig, dels privat lärare, utan ock av var och en, som undervisat vid någon högre skola, att varje sådan, där de klassiska språken icke meddelas, befinner sig på en låg ståndpunkt, så vore jag en föraktlig Inspector Scholae, om jag gäve mitt bifall till och icke efter yttersta förmåga bekämpade ett förslag som avser de klassiska studiernas avlägsnande både från Jakobs lägre elementarskola, vars inspektor jag är, ävensom från Katarinas, varigenom dessa bägge skolor, om ej fullkomligt tillintetgöras, dock i hög grad försämras. Förhållandet är nämligen, att bland dem, som begagna de båda skolorna alla någorlunda dugliga gossar lära de klassiska språken, varemot de klena och med mindre goda gåvor utrustade åtnöja sig med blott de moderna. Så länge man i Klara skola förnämligast läste latin, men i Jakobs endast de moderna språken, gingo Jacobs dugliga gossar över till Klara, Klaras svagare gossar åter sändes till Jakob.”

Att man på ledande skolor såg ned på reallinjen kan det inte vara något tvivel om. Dalsjö skriver i Pedagogisk tidskrift 1871²) att genom 1807 års skolordning ”apologistklassen inympades på lärdomsskolan för att föra ett parasitliv, till skada icke minst för sig själv, och var således i ungefär samma ställning som vår nuvarande reallinje”. Och 1874 skriver i samma tidskrift i en förut citerad artikel signaturen Sandy, att reallinjen icke är något annat än en stympad latinlinje och att den knappast ger mer realkunskap än latinlinjen. Vidare menar han, att realarna ”hunsats” på det svenska gymnasiet och säger rent ut, att då ledning och lärare sett ned på dem är det inte att undra på att lärjungarna på latinlinjen gjort det.³) Belägg för det sista påståendet finner man t ex i P. Bagges skildringar från Skara skola på 1860-talet.⁴) Han skriver: ”Realisterna hade ej samma anseende för kunskaper som latinarna. De kallades barbarer eller ballar.” I min egen tidigaste barndom i Uppsala kring sekelskiftet lärde jag mig av de äldre pojkar att ”realare är skralare än latinare som är finare”.

En viktig orsak till detta dåliga anseende, särskilt bland studerat folk, låg i att reallinjen var en dispenslinje. Följden härav kommer fram på ett alldeles speciellt sätt när det gäller studentexamen. F. R. Aulins skildring av hans egen studentexamen ger besked om hur det kunde gå till. Den examen han berättar om ägde rum i Uppsala i december 1861, alltså fem år efter det att reallinjen genom 1856 års stadga fått sin egen kursplan men tre år innan examen flyttades över till läroverken. Den skriftliga examen omfattade två skrivningar, en svensk uppsats och en översättning från svenska till latin.

Aulin berättar, att sedan skrivningarna fullgjorts ”dröjde det ett par dagar, innan bedömarenn hunnit med granskandet av våra snillefoster. Så kom dagen och timmen, då resultatenn gävoss tillkänna. Minnes jag rätt voro fyra underkända av oss sjutton (som kom från Strängnäs) i svenska; jag och två andra, Torsander och Dahlberg, voro kuggade i latinskrivning; de övriga voro godkända och hade att invänta kallelse till examen, som började redan följande dag för Stockholmarne. De fyra i svensk skrivning underkända återvände nu till sina hem; vi tre andra fingo ingiva ny ansökan att avlägga examen utan latin, vilket lät sig göra, då fordringarna i de sex ämnena voro alldeles lika för latinare och realister”. Dessa tre realister kom nu upp i examen sista examensdagen tillsammans med 13 s k privatister. De blev godkända alla tre under det att endast två av privatisterna lyckades få examen. Men eftersom Aulin skulle ”läsa på graden” måste han ha examen med latin. Sex veckor senare d v s i januari 1862 var han därför åter i Uppsala för att ännu en gång avlägga studentexamen och nu med latin. Skrivningarna i svenska och latin blev god-

kända. I den muntliga examen, där samma examinatorer tjänstgjorde som sex veckor tidigare, fick han samma frågor i teologi som vid det föregående av naturliga skäl examinatorn i latin, ställde några frågor. Så blev Aulin student för andra gången.

Kanske var det inte så underligt att studentexamen på reallinjen ofta benämndes "lilla studentexamen" och att den i det allmänna medvetandet framstod som mindervärdig i förhållande till examen på latinlinjen. Skolorna hade ju heller ingen anledning att driva på sina lärjungar på reallinjen mer än vad som behövdes för att de skulle få ihop sina sex betyg i examen. Några större kurser i något ämne behövde de ju inte besvara sig med.

De ökade fordringarna på abiturienterna på reallinjen, som den nya stadgan innebar, slog inte igenom i studentexamen förrän denna förlades till läroverken. Och till och med då var det ibland som det kunde med denna sak. Censorerna vid 1864 års studentexamen skriver i sin berättelse om sitt besök i Karlstad: "Censorerna anse sig särskilt böra anmärka, att, då läraren i matematik åt de lärjungar, som tillhörde reallinjen, i sitt ämne utdelade betyget: med beröm godkänd, detta synes hava sin anledning i förbiseende av den omständigheten, att kurserna i matematik enligt skolstadgan äro vida större på reallinjen än på den klassiska linjen."

En blick på tab. 10 visar emellertid att realstudenterna med avseende på mogenhetsbetyget icke stod efter sina kamrater på latinlinjen. Om medelbetygen för de fyra åren räknas ut med användande av $A = 3$, $AB = 2$ och $B = 1$ blir detta för latinarna 1,45 under det att realarna kommer upp till 1,52. Det fanns alltså, om man ser till examensresultaten, ingen anledning att tro att en studentexamen på reallinjen skulle vara sämre än en studentexamen på latinlinjen. Men föreställningen att den var mycket lättare var djupt rotad och det skulle dröja länge, innan den var helt försvunnen. Det är ju inget tvivel om att den från början hade mycket goda skäl för sig.

Det fanns också en annan ständigt verkande orsak till att reallinjen hade svårt att få ett gott anseende och den sammanhängde också från början med dess egenskap av dispenslinje och i fortsättningen med samundervisningen mellan linjerna och svårigheten att på rimligt sätt ordna en effektiv undervisning för de fåtaliga realisterna. Den ena av Pedagogisk tidskrifts utgivare, H. F. Hult, skriver i ett bihang till 1874 års årgång:⁵⁾ "Den som har någon kännedom om förhållandena vid läroverken, lär icke kunna förneka, att reallinjens lärjungar terminligen får göra den för deras egen självkänsla nedslående erfarenheten, hurusom det mestadels är av mindre välartade kamrater från latinlinjen, som deras glesa leder förstärkes." En uppgift från läsåret 1864—65 att 71 lärjungar vid

rikets gymnasier övergått från latinlinjen till reallinjen men endast 10 gått motsatta vägen antyder att det redan från början varit på detta sätt.⁶⁾ Hult vill vidare förklara disciplinsvårigheterna — det fanns tydligen sådana för 100 år sen också — på reallinjen med det faktum, att lärjungaskaran på denna linje icke blott bestod av "avsiktliga" realister utan varje år spädades ut med misslyckade latinare.

Under dylika förhållanden är det inte så underligt att den jämförelse mellan latinare och realare som jämt och ständigt kunde göras under den av förhållandena framtvungade samundervisningen i flertalet ämnen icke utföll till realarnas fördel. Jag skall i det följande återkomma till denna sak.

Hur denna åsikt om realarnas underlägsenhet och reallinjens enkelhet — i två bemärkelser — genomsyrat samhället belyses skarpt av riksdagens skrivelse⁷⁾ till K. M:t den 16 maj 1874. Det är att märka, att riksdagen önskade stöda och utveckla reallinjen och i denna skrivelse ber K. M:t undersöka om icke vissa latinlinjer kunde dras in. Där heter det emellertid: "Att på alla ställen, där fullständiga läroverk nu finnas, inrätta särskilda sådana för vardera linjen torde, oavsett kostnaderna, vara desto mera överflödigt, som det måste antagas, att den strängt vetenskapliga underbyggnad, som den klassiska bildningslinjen är avsedd att meddela, endast kan tillgodogöras av ett ringare antal lärjungar, då däremot det stora flertalet bäst tillgodoses genom den praktiska och allmänt medborgerliga bildning, som bör meddelas i de reala läroverken. I den mån dessa senare förses med dugliga och tillräckliga lärarekrafter, är det sannolikt, att de tillvinna sig ökat förtroende, vilket hittills nästan uteslutande kommit den i nämnda avseende bättre lottade klassiska linjen till godo."

Utom att den stryker under att reallinjen är mycket mindre krävande än latinlinjen ger skrivelsen också ett vittnesbörd om att riksdagen uppfattar reallinjen på samma sätt som man gjort under den tidigare delen av 1800-talet och icke som en förberedelse till fortsatt vetenskaplig utbildning, som ställer samma intellektuella krav som latinlinjen.

Diskussionen kring reallinjens problem

De svårigheter som uppstod genom reallinjens införande gav upphov till mycket bekymmer för dem som arbetade inom skolan, både för linjens anhängare och för dess vedersakare. De förra ansåg med allt skäl att realisterna i skolorna blev tillbakasatta och illa behandlade, ofta rent av illa tålda, och de senare — likaledes på goda grunder — att skulle realarna tillgodoses på det sätt som linjens anhängare önskade måste det i alltför många fall innebära att undervisningen för latinarna försämrades. Svårigheten låg i grund och botten på det ekonomiska planet: det var omöjligt att med de resurser man hade till förfogande ge en fullgod undervisning på båda linjerna. Detta sammanhänge med sättet för anslagens beviljande: antalet lärartimmar vid en skola bestämdes av det totala antalet elever vid skolan och inte av deras fördelning på klasser. Dessa timmar fick man sedan fördela på undervisningsavdelningar så gott man kunde. Med andra ord: Borgerskapets önskan om en effektiv reallinje omintetgjordes av ständernas i och för sig förståeliga sparsamhet med anslagen. Det var denna sparsamhet som fanns bakom frasen om utvecklingen av reallinjen "till den fullständighet som läroverkens omfång medgiver".

Diskussionen om läroverken under 60- och 70-talen kom därför att i rätt stor utsträckning bli en diskussion om reallinjen och dess problem. Man frågade sig: *bör* realare och latinare undervisas tillsammans — vilket ju *måste* göras vare sig man ansåg det lämpligt eller inte — eller vore det inte bättre med helt skilda linjer? Den gamla skolans vänner hade redan från början talat för skilda linjer, särskilt därför att man därigenom skulle få möjlighet att börja med latinet i första klassen. Så gjorde man med särskilt tillstånd av K. M:t i katedralskolan i Uppsala och där var man mycket belåten, åtminstone var lärarna vid skolan det.

Tanken på särskilda realläroverk hade ju tidigare varit uppe och också förverkligats i de högre apologistskolorna men dessa hade ju försvunnit genom 1849 års reform. Men denna tanke återkommer gång efter annan, inte sällan i samband med ett beklagande av att de högre apologistskolorna försvunnit. Både i 1870 års läroverkskommittés betänkande¹⁾ och i Dalsjörs artiklar i Pedagogisk tidskrift finns dylika uttalanden.²⁾

De högre elementarläroverk med fullständig undervisning endast på den reala linjen, som vi fick 1858, var inga riktiga realläroverk, då de ju hade undervisning i latin i tredje, fjärde och femte klasserna och realarna där utsattes för samma diskriminering som i de fullständiga läroverken. Dessa läroverk hade ju heller inte kommit till på grund av att detta krävts av dem som ville få fram reallinjen utan de hade uppstått genom en av ekonomiska skäl tillkommen kompromiss i riksdagen. De existerade dessutom, om man bortser från läroverket i Västervik, under en mycket kort tid.

Redan på lärarmötet i Stockholm 1852 är diskussionen om reallinjens problem igång och den fortsätter på mötet 1854 utan att dock på någondera utgöra en huvudfråga. Inte heller på det fjärde lärarmötet, i Göteborg 1863, blir det någon ingående diskussion om reallinje problemen, trots att det bland de på förhand uppgivna frågorna finns åtskilliga som berör dessa. Detta gällde särskilt frågorna 1, 4, 5 och 7 och jag skall citera dem, därför att de belyser vad som just då var aktuellt, åtminstone för dem som formulerade frågorna.³⁾ De lydde:

1. Är det ej ett av elementarläroverkets viktigaste behov, att lärjungarne på de olika bildningslinjerna (den humanistiska och den realistiska) erhålla särskild undervisning även i de ämnen, som till större eller mindre del äro för båda linjerna gemensamma? Och kan ett sådant fullständigt skiljande av linjerna verkställas på något annat eller lämpligare sätt, än därigenom, att de förläggas till olika läroverk?

4. Är det möjligt att bibringa de s k realisterna lika grundliga insikter i grammatik, som de s k klassisterna? och om så är, vad erfordras för att uppnå detta mål? — Å andra sidan: bör ett sådant mål i själva verket uppställas, eller kan det ens vinnas utan att dessa realister i och med det samma förvandlas till klassister (humanister).

5. Hur skall man bäst övervinna svårigheterna vid läsordnings uppgörande för ett femklassigt läroverk enligt nu föreskrivna grunder, då de sex lärarnas undervisningsskyldighet icke räcker till för undervisningens bestridande inom alla klasser på bägge bildningslinjerna? Måste i detta och dylika fall lärarnas antal ökas därefter, att 2:ne olikartade avdelningar ingenstädes må behöva undervisas på samma timme av samma lärare?

7. Är det tänkbart att genom någon ändamålsenlig inrättning av de offentliga läroverken undanröja alla svårigheter för en yngling, som önskar ifrån en given klass av reallinjen omedelbart övergå till motsvarande eller närmast högre klass av humanistlinjen? Kunna däremot vid övergång i motsatt riktning måhända hindren snarare bortfalla?

Den sista frågan säger något om reallinjens anseende hos dem som formulerat frågorna.

Diskussionerna vid Göteborgsmötet rörde sig de första dagarna huvudsakligen kring det s k mångläseriet och överansträngningen av lärjungarna. Men även härvidlag kom man vid något tillfälle in på samläsningen mellan linjerna. Lektor F. T. Blomstrand menade,⁴⁾ att det var nödvändigt att skilja linjerna för att kunna motverka mångläseriet.

Fråga nr 1 kom upp först på mötets sista dag.⁵⁾ Den dåvarande läroverksorganisationen försvarades av professor Andersson och generalmajor Hazelius, båda på olika sätt anknutna till Nya elementarskolan. General Hazelius strök under, att det var ur ekonomisk synpunkt omöjligt med skilda läroverk för de två linjerna samt att skillnaden i undervisningen på de två linjerna gällde kunskapernas omfång men inte deras art, och denna senare synpunkt betonades särskilt av professor Andersson. De fick stöd av Handelstidningens redaktör, S. A. Hedlund, som spetsade till sitt uttalande med att säga,⁶⁾ att skulle någon av linjerna kastas ut ur läroverket borde det vara latinlinjen, eftersom denna linje såsom en specialistlinje borde jämföras med handelsinstitut och tekniska skolor. Den reala och allmänt medborgerliga bildningen borde behålla "de gamla läroverken och lärosalarna".

Av de tre nyssnämnda talarna var det endast professor Andersson, som hade någon egentlig egen erfarenhet av undervisning, och den erfarenheten var dessutom förvärvad vid Nya elementarskolan, som ju i de flesta avseenden skilde sig från de övriga läroverken. Det var kanske icke så underligt att de mötte en stark opposition från lärarhåll. Rektor Rabe vid Stockholms gymnasium⁷⁾ föreslog att mötet uttalade den opinion, att svårigheter uppstå genom den gemensamma undervisningen på båda linjerna". Något uttalande kom dock ej till stånd, antagligen på grund av ett yttrande av expeditionssekreteraren i ecklesiastikdepartementet A. L. Nordvall, som var vice ordförande vid mötet. Ett par talare, lektorerna N. W. Ljungberg från Göteborg⁸⁾ och J. I. Brodén från Skara⁹⁾ gav uttryck för åsikten att den hittillsvarande erfarenheten visade, att de båda linjerna inte kunde arbeta tillsammans, då skillnaden mellan undervisningen på dem är "ej blott kvantitativ, utan ock kvalitativ".

På lärarmötet 1866 var man i allmänhet för skilda skolor och lektorn i Stockholm A. A. Aulin, tillika redaktör för den föregående år startade Pedagogisk tidskrift, yttrade då,¹⁰⁾ "att det både praktiskt och rationellt vore det enda rätta att dela linjerna i två läroverk: lärd skola och real-skola". Han torde därmed ha uttryckt meningen hos en mycket stor del av läroverkens lärare.

Språksektionen vid 1869 års lärarmöte gör ett direkt uttalande i frågan.¹¹⁾ Efter att ha strukit under att — då uppgiften för undervisningen är olika på de två linjerna — det inte går att ha realare och latinare till-

sammans vid undervisningen i moderna språk yrkar man, att "åtminstone på sådana orter, där lärjungarnas antal är nog stort och omständigheterna i övrigt det medgiva, några särskilda skolor inrättades för meddelande av realbildning". En talare, rektor E. Olbers, ser rent av häruti "en livsfråga, på vars avgörande det svenska elementarläroverkets framtid torde bero".¹²⁾

Bland frågorna till överläggning vid sjunde allmänna svenska lärarmötet i Lund år 1872 fanns en enda, som rörde den gemensamma undervisningen mellan linjerna och de särskilda realläroverken, men den behandlades aldrig vid mötet. Och på det åttonde lärarmötet i Jönköping 1875 skulle man diskutera "I vad mån bör undervisningsmetoden i de främmande levande språken på den blivande självständiga reallinjen (real-skolan) skilja sig från den på den klassiska linjen (gymnasium) använda metoden?" Frågan föredrogs men ingen talare anmälde sig.¹³⁾ Tydligt har dessa frågor förlorat sin aktualitet inom läroverkskretsar vid mitten av 70-talet.

Men diskussionen bland lärare hade också förts på andra håll än på lärarmötena. I juni 1865 hade ecklesiastikminister F. F. Carlson samman kallat ett rektorsmöte och förhandlingarna där refererades i Pedagogisk tidskrift 1865. En av punkterna på mötesprogrammet rörde kombinationen av bildningslinjer och klasser. Där fastslogs¹⁴⁾ att "linjernas gemensamma undervisning avser besparing av lärarekrafter" men, fortsätter referatet, "kunde de hela vägen skiljas, så skulle båda vinna mer enhet och fasthet". "Kombinationen av olika klasser", sägs det vidare, "kan i nödfall ske, helst på den reala linjen, om lärjungarnas antal är ringa; även på den klassiska, om kontinuiteten icke därav störes." Att elever i olika åldersklasser undervisades samtidigt av samma lärare var ju vid denna tid alltjämt icke så ovanligt.

För nästa rektorsmöte — i juni 1868 — ger Pedagogisk tidskrift i ett bihang till årgång 1868 en utförlig redogörelse, grundad på dels en redogörelse för mötet i Post- och inrikes tidningar, dels på utförliga anteckningar, som mötets sekreterare ställt till tidskriftens förfogande. Första punkten på mötesprogrammet lydde: "Vilka medel böra såsom de kraftigaste och bästa användas för att utveckla och höja realbildningen inom elementarläroverkets område?"

Statsrådet Carlson öppnade själv diskussionen med att påpeka, att det vore nödvändigt att klart bestämma reallinjens uppgift.¹⁵⁾ Dess mål vore ej universitetsstudier, ej heller teknisk bildning, utan allmänt bildande undervisning. Han framhöll, att man klagat över att reallinjen blivit styvmoderligt behandlad såsom ett bihang till den klassiska.

I diskussionen erkändes allmänt, att reallinjen icke vunnit önskad ut-

veckling. En och annan lärjunge, som fullständigt genomgått reallinjen, visade rätt goda kunskaper — ”antingen till följe av goda anlag eller emedan han förut tillhört latinlinjen” — men i regel voro kunskaperna ojämna, och alltför många avbröt sina studier i förtid. Bland orsaker till reallinjens mindre fördelaktiga ställning angavs bl a följande.

Det var svårt för en realist att finna en passande levnadsbana då alltför få tjänster och ämbeten var öppna för realister och då man inom industrin ännu inte hade lärt sig att förstå vikten av att få ”ämnessvenner försedda med nödig teoretisk utbildning”. Då föräldrar bl a på grund härav ville att deras söner ”om de hava bättre anlag och vilja förbli i skolan” skulle gå den klassiska linjen hade reallinjen i stor utsträckning fått nöja sig med de mindre begåvade.

Man beklagade den osjälvständiga ställning reallinjen intog i förhållande till den klassiska, ett förhållande varav båda linjerna led. Man ansåg vidare att reallinjen var för lång, årskursernas antal kunde reduceras. Språkundervisningen företedde en betänklig svaghet, speciellt i mellanklasserna, därför att den pedagogiska behandlingen saknade stadga, då man inte hade stöd av de klassiska språken. Slutligen saknade reallinjen ett centrum för undervisningen på det lägre stadiet; på det högre stadiet utgjorde ju matematiken ett sådant centrum.

Alla som yttrade sig ansåg, att under dåvarande förhållanden inverka de linjerna störande och hindrande på varandra och att de därför helst borde helt och hållet åtskiljas. Bäst kunde detta ske genom att särskilda realläroverk bildades. Vid dessa skulle latin läsas frivilligt eller kanske rent av obligatoriskt. Somliga ansåg, att skoltiden på reallinjen borde kunna förkortas utan att de nu föreskrivna kurserna inskränktes, bara linjerna fick skild undervisning; andra yrkade på minskning av kurserna för att tiden skulle förkortas. Slutligen framhölls vikten av ”att realstudiet finge vissa skilje- och avslutningspunkter, syftande på vissa sfärer av det borgerliga livet; en realkurs borde sluta i femte klassen”.

Nästa rektorsmöte kom redan 1870. Referatet i Pedagogisk tidskrift¹⁶⁾ är gjort av rektorn vid högre lärarinneseminariet E. Olbers, som själv var med vid mötet. Den sjätte frågan på mötesprogrammet tog upp linjedelningsproblemet. Den lydde: ”Vore det önskligt, att läroverket så anordnades, att undervisningen i de nedre klasserna bleve i möjligaste måtto för alla gemensam, men däremot i de övre — motsvarande de forna gymnasier — fullständigt särskilda ända därhän, att dessa klasser frånskildes de övriga och upptogos i fristående, självständiga läroverk, avsedda särskilt för den klassiska och särskilt för reala bildningen?” Frågan blev föremål för ”en sakrik och uttömmande diskussion, vilken upptog största delen av dagens sammanträde”.¹⁷⁾ Det påpekades, att realerna på grund av

sitt ringa antal lätt blev styvmoderligt behandlade men ändå tog förhållandevis för mycket av lärarnas tid d v s båda linjerna blevo lidande. Man menade, att det var nödvändigt att tilldelningen av lärare ej var enbart beroende av det totala lärjungeantalet utan att man också måste ta hänsyn till deras fördelning på olika klasser och linjer. Om linjerna skildes helt skulle realisternas skolgång kunna nedbringas till 6 à 7 år, ”någonting som alla ansågo högeligen önskvärt”.¹⁸⁾

En del av rektorerna önskade uppskjuta latinundervisningen till femte eller sjätte klassen. Man skulle därigenom vinna, dels att man fick en möjlighet till en avslutning vid klassen närmast under den där latinet började, dels att linjevalet uppsköts några år och latinlinjen därigenom avlastades från de många lärjungar som nu för säkerhets skull valde latinlinjen men så småningom blev tvungna att byta linje. Andra menade, att ett dylikt uppskjutande av latinet skulle försvaga grunden för den klassiska bildningen i landet på ett högst betänkligt sätt. Olägenheten av att tidigt bestämma linje ansågs endast skenbar: de yngligar som från latinlinjen gick ut i det praktiska livet var där fullt lika användbara som de, som kom från reallinjen, och den tid de använt på latinet var visst icke förspild ty ”de hade av detta språks studium helt säkert dragit en betydande nytta för tankekraftens uppövande och kännedom av modersmålet”. Skulle man ha en gemensam undervisning i de nedre klasserna borde latinet vara obligatoriskt för båda linjerna. Emellertid ansåg man, att i valet mellan att uppskjuta latinundervisningen eller att bibehålla den nuvarande samläsningen det var bäst att stanna för det senare alternativet, i varje fall om reallinjen avkortades.

Statsmakterna och reallinjen under 1860- och 70-talen

Debatten inom de pedagogiska kretsarna påverkade och påverkades i hög grad av debatterna vid riksdagarna och, naturligtvis, av vad som skrevs i utredningar och beslöts av myndigheterna.

Vid 1862—63 års riksdag väckte rektor G. M. Sommelius i Lund en motion i borgarståndet,¹⁾ i vilken han bl a yrkade på att latinet skulle uppskjutas till sjätte klassen d v s endast läsas under de sista fyra åren vid läroverket. Därigenom skulle man i nederskolan få tillräcklig tid för moderna språk och naturvetenskap. Inom borgarståndet ville man ha ett särskilt utskott för skolfrågor och önskade att en kommitté skulle tillsättas för att granska den gällande stadgan. Ingendera förslaget föranledde dock något beslut av riksdagen. Också inom adeln väcktes en motion om minskning av latinläsningen: överste Björnstjerna föreslog²⁾ att latinet skulle få börja först i femte klassen. Trots att allmänna besvär- och ekonomiutskottet tillstyrkte föll förslaget.

Men ett förslag till lättande av de klassiska ämnenas tryck fick i alla fall riksdagens bifall. Det var H. Wachtmeisters motion³⁾ om ändring av 1859 års stadga så att grekiska kunde väljas bort — detta språk var ju enligt stadgan obligatoriskt på latinlinjen. Detta beslut effektuerades av ecklesiastikminister Carlson så att han utfärdade den bestämmelsen,⁴⁾ att lärjungar som hade svårt att följa med undervisningen skulle på målsmans begäran och efter kollegiets hörande kunna befrias från grekiska av eforus. Formuleringen innebar en klar diskriminering av dem som ville släppa grekiskan.

Många hade väl hoppats, att det efter riksdagsreformen 1866 skulle bli lättare att reformera läroverken. Men hoppet sveks. Det visade sig redan från början att första kammaren, som av lätt insedda skäl dominerades av de högre samhällsklasserna, icke var villig till några reformer, och 1867 års riksdag sade nej till alla dylika förslag.⁵⁾ Vid 1868 års riksdag ville en majoritet inom andra kammaren att ingen linjedelning skulle förekomma före femte klassen.⁶⁾ Under debatten härom hade professor Ribbing talat för att linjerna skulle förläggas till skilda skolor, och detta förslag

— som andra kammaren ej ville reflektera på — upptogs av det förstakammarutskott, som beredde läroverksfrågorna, men det fälldes med knapp majoritet vid plenum.

Två beslut, som står i något sammanhang med reallinjens utveckling, fattades dock vid denna riksdag. Det ena gällde indragning av den lägsta klassen, varigenom läroverket åter blev nioårigt.⁷⁾ Beslutet verkställdes så att klass 5, som sedan 1859 varit tvåårig uppdelades på två klasser, klasserna 4 och 5. Som följd härav blev den förra klass 3, i vilken latinet började, nu klass 2 och läroverket fick endast en latinfri klass. Det andra beslutet gällde ändring av den diskriminerande formen för bortval av grekiska.⁸⁾

Vid 1869 års riksdag framställde statsutskottet förslag om att riksdagen skulle begära tillsättandet av en kommitté för behandling av skolfrågorna med även andra medlemmar än skolfolk, men ingendera kammaren godtog förslaget.⁹⁾

Strax vid början av 1870 års riksdag utkom en liten skrift, författad av riksdagsmannen, lektorn i matematik i Växjö, folkskoleinspektören Abraham Rundbäck. Skriften kan sägas vara en utförlig motivering till den motion han väckte vid riksdagen ifråga. Här föreslog han en ny organisation av det allmänna läroverket, avsedd att råda bot på det dåvarande systemets brister. Han angav fyra sådana:

1. Elementarläroverket står främmande för folkskolan och den allmänt medborgerliga bildningen och är nästan uteslutande en skola för blivande ämbetsmän och vetenskapsmän.
2. Kurserna är upplagda utan tanke på den stora majoritet, som inte går igenom hela skolan.
3. Språkstudierna tar alltför stor del av undervisningstiden.
4. Föreningen av de två bildningslinjerna.

Rundbäck föreslår,¹⁰⁾ att läroverket uppdelas i elementarskola och gymnasium. I elementarskolan vill han ha valfrihet mellan latin och franska i de tre högsta klasserna.

I stort sett är Rundbäckes program ett försök att finna en rimlig kompromiss mellan de olika önskemålen. Latinets kvarblivande i nederskolan och skilda skolor för de olika linjerna på gymnasiet gjorde det dock omöjligt för reformvännerna att ansluta sig, och de konservativa tyckte inte att det fanns någon anledning att just nu vidtaga några förändringar, varför resultatet vid riksdagsbehandlingen blev skäligen magert.

Andra kammarens tillfälliga utskott ville ha en avgångsexamen vid elementarskolans slut och göra reallinjen två- eller treårig och kammaren uttalade sig för en uppflyttning av de klassiska språken.¹¹⁾ Första kammaren ville dock inte sträcka sig längre än till att med knapp majoritet be-

gära, att K. M:t skulle tillsätta en kommitté, som skulle göra en förutsättningslös utredning av läroverksfrågan.¹²⁾ Detta förslag hade andra kammaren naturligtvis ingenting emot, varför detta blev riksdagens beslut.

Vid debatterna i andra kammaren vid denna och närmast följande riksdag riktade rektor Dahm från Kalmar uppmärksamheten på en omständighet,¹³⁾ som för en nutida betraktare framstår som en av de väsentligaste, när det gällde svårigheten för reallinjen att dra till sig ett fullgott elevmaterial: realisternas framtidsutsikter var dåliga så länge som klassisk bildning krävdes av så gott som alla som ville bli ämbetsmän inom stat eller kyrka eller ägna sig åt vetenskapligt arbete av något slag. Belysande härvidlag är att nyss nämnda kommitté, vars arbete jag strax skall komma till, i sitt betänkande motiverar förekomsten av naturvetenskap på latinlinjen med att universiteten måste ha möjlighet att utbilda naturvetenskapsmän.¹⁴⁾

Gunnar Wennerberg, som på sommaren 1870 avlöst Carlson som ecklesiastikminister, tillsatte på hösten samma år den begärda kommittén. Henning Hamilton, som varit ecklesiastikminister 1859—60, blev ordförande. Ledamöter blev professorn i grekiska C. A. Wahlberg, domprosten C. W. Linder, professorn i filosofi S. Ribbing, professorn och generaldirektören i sundhetskollegium N. J. Berlin, rektorn och fysiklektorn M. Floderus, rektorn och latinlektorn R. Törnebladh samt slutligen lantbrukaren och förre lantbruksskolerektorn G. Kolmodin.

Den riksdagsskrivelse som föranlett kommitténs inkallande innehöll vissa påpekanden¹⁵⁾ bl a att det inte fanns någon riktig avslutning av kurserna i någon mellanklass, att sammanförandet av bildningslinjerna och av nederskolan och gymnasiet åstadkommit att läroverken blivit för stora och att särskilt föreningen av bildningslinjerna på de flesta ställen ansetts menlig för undervisningen, främst för reallinjen. I skrivelsen anges också, att riksdagen kunde tänka sig gemensam undervisning i de nedre klasserna men skild i dem som svarade mot det gamla gymnasiet, rent av så att den meddelades i skilda skolor.

Alla kommittéledamöterna utom Kolmodin hörde till de ledande akademiska och läroverkskretsarna och betänkandet kom därför att avspegla de allmänna åsikterna inom dessa. Detta gäller t ex målet för arbetet inom skolan. Kommittén skriver i sitt betänkande,¹⁶⁾ som är daterat 23 juli 1872, att läroverket "har till uppgift att . . . bibringa den grundläggande vetenskapliga bildning, som utgör förutsättningen för fortsatta studier vid universitet och högre tillämpningsskola, eller över huvud för ett självständigt tillägnande av samtidens högre medborgerliga bildning". Vidare säges:¹⁷⁾ "Det måste härvid alltid, och företrädesvis under den tidigare delen av kursen, hava till ögonmärke lärjungens formella utveckling, emedan denna

dels lämpligast äger rum under denna ålder till följd av den mänskliga andens utvecklingslagar, dels utgör villkor för en vetenskaplig insikt i de lärostycken, som under den senare delen av skolkursen meddelas."

Kommittén drog konsekvenserna av detta resonemang. Då det av ekonomiska skäl var uteslutet att skilja isär de två linjerna redan från början föreslog den,¹⁸⁾ att alla lärjungar, oavsett vilken linje de sedan skulle välja, skulle läsa latin i första, andra, tredje och fjärde klasserna. En blivande student på reallinjen skulle alltså ha läst latin under fyra år. Denna idé var ju inte ny. Den fanns hos Heurlin i hans anförande till statsrådsprotokollet i november 1839 och både 1843 års skolrevision¹⁹⁾ och den kommitté,²⁰⁾ som förberedde 1849 års cirkulär föreslog en dylik organisation. I Pedagogisk tidskrift 1874 förtydligar signaturen -ly- tankegången i en artikel med rubriken "Ett förslag att taga vara på". Han skriver:²¹⁾ ". . . här är ej fråga om att införa latinet bland de kunskapsämnen som utgör realundervisningens ändamål utan tvärt om att på lägre stadier använda det som *medel* för detta ändamåls säkrare uppnående."

Kommittén beklagar den av ekonomiska skäl framtvingna samläsningen mellan linjerna och säger:²²⁾ "Följden har varit, att de båda bildningslinjernas lärjungar ganska ofta måste undervisas gemensamt i ämnen, som krävt helt olika behandlingssätt för den ena och den andra, och att lärjungar sammanförts, vilka befunnit sig på mycket olika grader av insikt och utveckling, samt att uppgörandet av läsordningen ytterligare försvårats." Den fortsätter: "Hur mycket undervisningen härav lidit, är måhända svårt att inse för den utom läroverket stående, men är däremot till fullo insett och allmänt erkänt av dem, som tagit noggrann kännedom om skolundervisningens tillstånd och beskaffenhet."

Olägenheterna anges närmare på annat ställe i betänkandet:²³⁾ ". . . att, om så förhåller sig, som kommitterade antagit, den reala linjens lärjungar i förmåga att uppfatta och göra sig till godo den gemensamma undervisningen nödvändigt skola befinnas underlägsna den klassiska linjens, varav följden måste bli, att antingen på de förra lägges en börda, som överstiger deras krafter och leder till överansträngning, eller ock de senare hämmas och tillbakahålles i sin utveckling." Och strax efteråt står:²⁴⁾ "Men det torde icke blott bli språkämnena, i vilka den klassiska linjens lärjungar komma att visa sig överlägsna; den tankeövande kraft, som studiet av latinska språket äger, skall nämligen helt visst, om ock i något mindre grad, göra sig gällande vid undervisningen i andra ämnen."

Den konkreta verklighet, som realarna upplevde, skildras av Rundbäck i den förut nämnda broschyren:²⁵⁾ ". . . under det i allmänhet blott ett par, tre fyra lärjungar finnas i en del realklasser, och å andra sidan lärareantalet är begränsat och icke sällan otillräckligt att lämna alla klasserna

å bägge linjerna fullständig undervisning, så måste det med nödvändighet inträffa, att latinlinjens behov i främsta rummet bliva tillgodosedda, och att reallinjen får draga det kortaste strået, då enderas fördel måste uppoffras. Därför händer det ofta, än att 2, 3 eller 4 realklasser sammanslås till en gemensam klass, och än att realisterna i en eller annan klass för vissa timmar, då de borde hava särskild undervisning, kastas hit och dit i andra klasser dels å ena dels å andra linjen för att antingen undervisas gemensamt med därvarande lärjungar eller ock för att förhåva tysta övningar i något annat ämne, än vari där undervisas.”

Även kommittén har helt klart för sig att reallinjen får bära huvud delen av olägenheterna av den dåvarande organisationen och den vet också varför det förhåller sig på detta sätt, vilket framgår av ett förut refererat uttalande.

Ett par av de förslag som framställdes av kommittén fick stor betydelse för den kommande utvecklingen av reallinjen. Det ena gynnade, jag kan nästan säga möjliggjorde en positiv utveckling av denna, det andra kom att bli ett farligt hinder.

Ecklesiastikminister Carlson hade redan den 26 januari 1870 — alltså före kommitténs tillsättning — i en cirkulärskrivelse till eforalstyrelserna över rikets elementarläroverk påpekat, att lärjungarnas fördelning på klasser och bildningslinjer borde vara grunden för beräkningen av lärarebehovet.²⁶⁾ Kommitterade tar upp och motiverar ingående denna tanke och för fram ett förslag om en normalstat för varje särskilt läroverk, varigenom de olika bildningslinjerna där de förekommer skulle vara tillförsäkrade behövliga lärarkrafter.

Det andra förslaget var heller icke kommitténs eget ifrån början. Det hade varit uppe i diskussion under flera årtionden: det gällde avkortningen av reallinjen. Redan på 1840-talet hade man i Nya elementarskolan erfarenhet av hur mycket snabbare än en latinare en realare kunde komma igenom skolan — det sammanhänge ju med de dåtida fordringarna i studentexamen. I Göteborg bestämde läroverkets collegium år 1851,²⁷⁾ att de från klassiska språk befriade lärjungarna skulle delta i undervisningen i moderna språk en klass över den de egentligen tillhörde. I Sommelius motion vid riksdagen 1862—63 föreslogs en förkortning av reallinjen och rektorsmötet 1868 hade kommit till det resultatet, att om skilsmässan mellan linjerna kom till stånd skulle realarna inte behöva mer än sex eller sju år för att inhämta sina kurser. Slutligen hade andra kammaren av 1870 års riksdag efter diskussion av Rundbäcks förut nämnda motion föreslagit²⁸⁾ en avkortning av realgymnasiet från 4 till 2 eller 3 år. Motiveringen var att så många realare slutade i förtid.

1870 års kommitté ägnade mycken uppmärksamhet åt problemet. I be-

tänkandet konstateras,²⁹⁾ att endast två femtedelar av dem som tar studenten på reallinjen fortsätter vid universitetet. Reallinjens kurser borde därför inte läggas upp med tanke på dessa utan mera rätta sig efter vad som kunde behövas för dem som skulle fortsätta på Krigsskolan eller på Teknologiska institutet. Under dylika förhållanden behövdes inte så omfattande realkunskaper menar kommittén, som tydligen med realkunskaper i första hand avser moderna språk och naturkunskap. Vidare säges i betänkandet:³⁰⁾ ”Endast få ynglingar äro hos oss i den lyckliga ställning, att de utan men för sin framtida utkomst kunna ägna nio år av sin ungdom åt en allmän realbildningskurs.” Fåtaligheten av lärjungar i högsta klassen anses bevisa allmänhetens brist på förtroende för reallinjen och kommittén själv tror, att de långvariga teoretiska studierna orsakat att lärjungarna förlorat ”sin praktiska bildbarhet och lusten att förbereda sig för det industriella livets särskilda yrkesgrenar”.

Kommittén föreslår³¹⁾ på ovan angivna skäl att reallinjen blir sjuårig d v s slutar med klass 6:2 utom i Stockholm, Göteborg och Malmö, där man föreslår sjukklassiga d v s nioåriga reallinjer — sjätte och sjunde klasserna var ju tvååriga. Man anser inte att fordringarna på den sjuåriga linjen behöver sänkas särskilt mycket under vad som förut gällt för den nioåriga och föreslår att de nioåriga linjerna skall få rätt att dimittera till universitetet — där realstudenten ju inte ens kunde avlägga en kandidatexamen inom någon fakultet utan att först komplettera sin studentexamen med latin. En dylik dimissionsrätt skulle alltså icke tillkomma de avkortade realläroverken, men, föreslår kommittén, i alla andra avseenden bör ett ”mogenhetsbetyg” från den avkortade linjen medföra samma rättigheter som ett från den nioåriga. Detta innebar enligt § 22 i kommitténs stadgeförslag kompetens till inträde vid veterinär-, lantbruks-, skogs och teknologiska instituten, gymnasistiska centralinstitutet, lantmäteristaten, Karlberg och Chalmers vetenskapliga avdelning samt de statens civila tjänstebefattningar till vilka godkänd avgångsexamen hittills medfört behörighet.

Kommittén summerar sina resonemang³²⁾ om den avkortade reallinjen på följande sätt: ”Den från detta stadium (6:2) av reallinjen utgående och i vederbörlig mogenhetsprövning godkände lärjungen har beträffande kristendoms-kunskapen hunnit genom katekisation och bibelläsning samt översikt av de viktigaste skedena i den kristna kyrkans utvecklingshistoria bli va nödtorftligen införd i kännedomen av kristendomens grundsanningar; i avseende på sitt modersmåls litteratur och behandling gjort bekantskap med alster av vårt folks utmärkte författare och erhållit någon övning att i tal och skrift begagna sitt fosterlands språk för att giva vårdat uttryck åt sina tankar; lärt i kort översikt känna gången av mänsklighetens utveckling och beskaffenhet av jordens viktigaste kulturländer; har den kun-

skap i tre de förnämsta närboende samtida kulturfolkens språk, att han kan läsa deras lättfattligare skriftställare, och vunnit någon färdighet att skriftligen uttrycka sig på ett av dessa språk; fått icke blott en översiktlig kännedom om lagarna för den yttre naturens företeelseformer samt om jordens utseende och skapnad, utan även något närmare insikt särskilt i djur- och växtriket samt i de enklaste elementen av fysik och kemi; och i matematik förvärvat färdighet att lösa ekvationer av andra graden med en obekant, inhämtat något av läran om potenser, logaritmer och serier, lärt känna proportionsläran med dess tillämpning på geometrien samt något sysslat med lösning av planimetriska och stereometriska räkneexempel . . . En yngling, som inhämtat sådant kunskapsmått och vunnit sådan utbildning i övrigt, bör icke kunna anses omogen att begagna sig av den undervisning, som högre tekniska läroverk eller i allmänhet högre tillämpningsskolor avse att meddela, likasom han även bör anses vara tillräckligt utvecklad för att omedelbart kunna begynna utövningen av månget värv, som tillhör det allmänna medborgerliga livet.”

Som förut nämnts hade kommittén en enda ledamot som varken tillhörde skolan eller akademien även om han avlagt studentexamen, nämligen lantbrukaren G. Kolmodin från Gotland. Flertalet av de andra ledamöterna reserverade sig mot en eller annan detalj i betänkandet men Kolmodin underkände i sin reservation väsentliga delar av detsamma. Frågan om överansträngningen tyckte han att man kommit tillrätta med och avkortningen av reallinjen kunde han vara med om men frågorna om uppskjutandet av latinundervisningen och om kursavslutning före högsta klassen hade lämnats olöst. Kommittén ville återvända till tiden före 1849, menade han,³³⁾ och endast latinlinjen hade gjort några vinster trots att det var för reallinjens skull som riksdagen skrivit till K. M:t.

Redan till 1873 års riksdag var Wennerberg färdig med en proposition. Själva propositionen är helt kort och berör endast de frågor, som riksdagen enligt författningen skall besluta om, men till den är på vanligt sätt fogat det statsrådsprotokoll av den 3 januari 1873 i vilket Wennerberg redogör för de olika förslag till förändringar i läroverkens organisation, som han vill genomföra, och grunderna för dessa. Wennerbergs förslag hade godtagits av kungen och statsrådet utan några reservationer men i propositionen begär han ändå att få höra riksdagens mening om dem.

I själva verket befann sig Wennerberg i en rätt svår situation. I själ och hjärta tillhörde han dem som ansåg att det knappast fanns någon verklig bildning utom den klassiska, vilket tydligt framgår av ett förut citerat yttrande av honom vid 1892 års riksdag.³⁴⁾ Men han måste ju rätta sig efter de av riksdagen uttalade önskemålen om han över huvud taget skulle kunna åstadkomma en proposition, som skulle ha några möjlighe-

ter att gå igenom. Då kommitténs huvudförslag av politiska skäl var omöjligt som grundval för propositionen måste Wennerberg göra sitt eget förslag.

Två omständigheter gjorde det lättare för honom personligen att frångå kommittéförslaget. Den ena var att han fann några av reformvännernas viktigaste krav rimliga. Den andra att han inte trodde på kommittémajoritetens grundidé om den tidiga formella träningens avgörande betydelse³⁵⁾ och han ansåg därför icke att de första årens undervisning skall ha lärjungarnas formella bildning till ögonsikte. Han medgav dock,³⁶⁾ att om man endast kunde se till undervisningens *högsta* mål borde man börja tidigt med latin men framhöll starkt att det riktigaste var att se till undervisningens *närmaste* mål: att ge den stora majoriteten av dem, som icke skulle gå igenom hela läroverket en god och ändamålsenlig utbildning.

I det andrahandsförslag, som kommittén diskuterat och förklarat oantagbart fann emellertid Wennerberg en möjlig utgångspunkt för sitt eget. Också i Rundbäcks förut omtalade broschyr finns tankar som återkommer hos Wennerberg, likaså i Kolmodins reservation.

De viktigaste förslagen i propositionen är följande: De tre första klasserna läser endast ett främmande språk, tyska. I fjärde och femte klasserna läses latin eller engelska och engelskan på reallinjen får lika många timmar som latinet på latinlinjen, men all övrig undervisning är helt gemensam. Från och med sjätte klassen skall realare och latinare ha helt skild undervisning. Reallinjen skall vara treårig.³⁷⁾ De nuvarande reallinjerna dras in vid alla läroverk utom i Örebro, Göteborg, Malmö, Karlskrona och Västervik. I Sundsvall lägges tre högre realklasser till det där befintliga femklassiga läroverket. I Stockholm upprättas ett realläroverk av samma slag som i Sundsvall d v s i nära överensstämmelse med 1858 års modell. Slutligen har Wennerberg gjort upp en normalstat för alla läroverk med utgångspunkt från ovan angivna organisation.

I propositionen påpekar Wennerberg att hans förslag överensstämmer med kommitténs andrahandsförslag på just de punkter, där kommittén tyckt sig finna några förtjänster hos detta.³⁸⁾ Det gäller följande fem punkter:

1. 3 klasser med helt gemensam undervisning.
 2. Det går att genomföra utan större rubbningar i den nuvarande organisationen.
 3. Det ger en likartad utbildning vid högre och lägre läroverk.
 4. Man kan sluta skolan efter tre år utan att ha lagt ned en mängd arbete på sådant som man inte behöver längre fram i livet.
 5. Linjevalet uppskjutes.
- Wennerberg lägger stor vikt vid att göra reallinjen självständig och

att ge den möjlighet att utvecklas. När han trots detta ger den ett så snävt utrymme — den skulle ju bara förekomma i sju städer — beror detta på att han icke tror på dess möjligheter att hävda sig, och att han därför anser det ekonomiskt oförsvarligt att offra för mycket pengar på den. Hans pessimism grundar sig framför allt på den fortgående minskningen av lärjungeantalet på de existerande reallinjernas fyra högsta avdelningar under åren 1868—72.³⁹⁾ Hela antalet lärjungar i dessa klasser var i ordning från 1868: 406, 390, 375, 343 och 318, d v s minskningen uppgår till i det allra närmaste 25 %. Medeltalet för denna tid blir 361, vilket ger 12 i genomsnitt för de 31 högre läroverken eller tre per avdelning. I klass 7:2 blev medeltalet 1,8 lärjunge per klass!

Kommitténs förslag om dels tvååriga, dels fyraåriga realgymnasielinjer förkastar han.⁴⁰⁾ De förra ger en dålig grund för fortsatta studier, då de inte ”motsvarar ens de lägst ställda fordringar på högre real elementarbildning”. Och de senare, menar han, använder för lång tid för att nå målet att göra realisterna universitetskompetenta i andra ämnen än de klassiska språken — universitetsundervisningen byggde ju på latinlinjen även när det gällde naturvetenskaperna.

Behandlingen i det särskilda utskott som tillsatts för att bereda läroverksfrågan blev mycket välvillig.⁴¹⁾ Det var egentligen endast då det gällde realgymnasiets organisation som det blev fråga om några större avvikelser. Utskottet ville göra reallinjen fyraårig, bl a med hänsyn till reallinjens anseende, och ville dessutom införa en kursavslutning i klass 6:2, vilket skulle möjliggöra att man på en del håll kunde nöja sig med tvååriga reallinjer.⁴²⁾ Utskottet föreslog sådana i Gävle, Norrköping, Jönköping och Karlstad. I övrigt biträdde utskottet Wennerbergs förslag till förläggandet av de sju fullständiga reallinjerna och till realgymnasiet i Sundsvall. Stockholms realläroverk godtog med den förändringen att ingen latinundervisning skulle förekomma i fjärde och femte klasserna.⁴³⁾

Vid debatten i första kammaren var man inte lika välvillig. Dels tyckte man att förslaget var illa förberett — det hade inte remitterats — dels tyckte man att riksdagen fått för kort tid på sig för behandlingen av denna viktiga fråga — den kom upp i plena först framemot mitten av maj. På många grunder ville många — däribland F. F. Carlson — få ärendet uppskjutet till 1874 års riksdag. Men rektor Dahm, som i rätt stor utsträckning förde utskottets talan i debatten, ansåg att Wennerbergs förslag så nära anslöt sig till riksdagens förut uttalade önskemål att ett uppskjutande av avgörandet skulle vara ungefär som om den som friat och fått ja skulle begära betänketid.⁴⁴⁾

Wennerberg försvarade propositionen ihärdigt och i stort sett framgångsrikt. Han höll mer än 20 anföranden under de tre dagar debatten

varade. Resultatet blev att kammaren med 46 röster mot 32 godtog latinets uppflyttning till fjärde klassen.⁴⁵⁾ Med avseende på realgymnasiets organisation anslöt sig kammaren till utskottsförslaget. När det blev fråga om den helt skilda undervisningen på gymnasiestadiet lyckades Carlson trots Wennerbergs motstånd få en formulering av beslutet, som starkt erinrar om den som under föregående årtionden visat sig så ödesdiger för reallinjen. Man beslöt nämligen att linjerna skulle få ha särskild undervisning ”så vitt sådant utan olägenhet kan ske”. Men Carlsons seger var knapp: 47 röster mot 43.⁴⁶⁾

I frågan om ett helt latinfritt realläroverk följde första kammaren också utskottet. Det var kanske inte så underligt då önskemålet om ett helt latinfritt läroverk var gemensamt för de radikala, som ville förvisa latinnet ur läroverket eller åtminstone ur nederskolan, och de konservativa, som ville ha från första klassen skilda real- och latinläroverk och som såg en början till ett förverkligande av denna önskan i det latinfria realläroverket. Då Wennerberg gav upp sitt motstånd på denna punkt uttalade han en profetia om att föräldraopinionen vid Stockholms realläroverk snart skulle kräva att deras barn skulle beredas tillfälle att läsa latin, om de skulle önska det.⁴⁷⁾ Om Sundsvall och Västervik behövdes ingen diskussion eftersom inget annat läroverk fanns på någondera stället och ungdomen i dessa städer måste ges möjlighet att kunna fortsätta på latinlinjen på annat håll.

I andra kammaren var motståndet mot Wennerbergs planer mycket mindre.⁴⁸⁾ Rektor Törnebladh gick här på samma linje som oppositionen i första kammaren och ville få behandlingen av läroverksfrågan uppskjuten. Men redan den första voteringen, som gällde den första punkten i utskottets förslag, visade att det fanns en klar majoritet för att nu gå till verket. Siffrorna blev 118 mot 55. Rundbäck stödde effektivt propositionens förslag om endast treåriga realgymnasielinjer och majoriteten blev så stor som 127 mot 36. Däremot delade kammaren varken Wennerbergs eller utskottets uppfattning om placeringen av reallinjerna. På denna punkt stannade kammaren för att riksdagen skulle anhålla⁴⁹⁾ ”det K. M:t täcktes för nästa sammanträde riksdag framlägga förslag om inrättandet av högre realklasser vid ett så stort antal av rikets elementarläroverk, att den reala bildningens behov därigenom må kunna anses behörigen tillgodosett”.

Efter sammanjämkning i de fall där detta var möjligt kom riksdagsskrivelsen⁵⁰⁾ att innehålla bl a önskemålet om att latinundervisningen skulle börja först i klass 4 och undervisningen i grekiska först i klass 6 samt att naturalhistorien borde förekomma på alla linjer upp i 7:2 men ej vara examensämne på den helklassiska linjen — Wennerberg hade velat att

detta ämne skulle avslutas i 6:2 på reallinjen med den motiveringen att man för mera avancerade studier i detta ämne behövde kunskap i latin. Med avseende på reallinjernas placering blev andra kammarens beslut också riksdagens. Som följd härav kunde inte normalstaten antas av riksdagen som nöjde sig med att bevilja medel för det följande året för verkställande av de förändringar av läroverksorganisationen varom K. M:t och riksdag varit eniga.

Slutresultatet blev alltså inte så stort. Latinet hade visserligen uppskjutits och därmed linjevalet, det var allt. Men man får väl i alla fall säga att frågan fallit framåt. Reformvännernas krav på bättre villkor för reallinjen var man i allmänhet villig att på något sätt tillgodose om också den stora majoriteten för treåriga reallinjer var illavarslande. Uppenbarligen hade man på de flesta håll inte alls klart för sig att Wennerbergs krav på att reallinjen skulle få en egen undervisning av egna lärare var en ovillkorlig förutsättning för att linjen skulle kunna fylla sin uppgift.

Genom att kamrarna stannat vid olika beslut om antalet klasser på realgymnasiet hade också frågan om Stockholms realläroverk förfallit.

Vid verkställandet av det som nu beslutats gick Wennerberg raskt till verket, kanske rent av litet för raskt. Till konstitutionsutskottet vid 1874 års riksdag memorial n:r 7 är fogad en reservation av professor H. L. Rydin. I denna ges en redogörelse för hur ärendet behandlats. I slutet av juni och början av juli hade Wennerberg ordnat ett sammanträde i Stockholm med 18 lärare från olika delar av landet. De vid dessa sammanträden förda protokollen var inte offentliga men uppenbarligen diskuterades här utformningen av de nya bestämmelserna. I brev den 8 augusti till eforerna för läroverken meddelade Wennerberg den nya timplanen för klasserna 1—3 samt gav besked om att de skulle börja tillämpas i viss utsträckning redan från och med höstterminen 1873. Den 20 augusti måste en ny skrivelse gå ut, då det visat sig att bestämmelserna i den förra skrivelsen inte gick att tillämpa på två skolor med speciell organisation, Uppsala och Nya elementarskolan. Först den 24 september kom förordningen i Svensk författningssamling;⁵¹⁾ den innehöll då bestämmelserna från den 20 augusti men den var daterad den 6 juni. Rydin menade att, trots att ingenting därom finns i statsrådsprotokollet, Wennerberg tydligen vid detta tidiga datum skaffat sig kungens tillåtelse att själv under sommaren redigera författningen; kungen skulle nämligen tillbringa hela sommaren i Norge. Detta finner Rydin synnerligen anmärkningsvärt, så mycket mer som han menade, att Wennerberg genom att genast verkställa ett delbeslut låst en viktig detalj i det stora komplexet av läroverksfrågor och därigenom föregripit den slutliga behandlingen av dessa. Han fick dock icke utskottet med sig utan fick nöja sig med att reservera sig.

Den nya undervisningsplanen för de tre nedersta klasserna såg ut på följande sätt:

Klass:	I	II	III
Kristendom	3	3	3
Modersmål	5	6	6
Tyska	6	7	7
Matematik	4	5	5
Naturlära	2	2	2
Historia och geografi	4	5	5
s:a	24	28	28

Rubriken naturlära var vald i stället för naturhistoria för att markera att man i de nedre klasserna inom detta ämne skulle syssla även med annat än botanik och zoologi. I de tillhörande kursplanerna hade man gjort ett försök att åstadkomma en kursavslutning med klass 3. Så t ex fördes historiestudiet fram till den närvarande tiden och i geografi hann man att syssla något med hela världen.

I propositionen till 1874 års riksdag om skolans organisation (n:r 34) vidhåller Wennerberg förslaget om treåriga realgymnasier. Han ansåg, att då den ena kammaren tagit det med stor majoritet, det inte fanns någon anledning för honom att ändra sig. Han föreslår⁵²⁾ nu "tre ettåriga högre realklasser" vid de högre läroverken i Göteborg, Örebro, Malmö, Karlskrona, Västervik, Jönköping, Gävle, Skara, Norrköping, Karlstad, Kalmar, Visby och Umeå samt vid det femklassiga läroverket i Sundsvall, indragning av realklasserna vid övriga högre läroverk utom vid Nya elementarskolan samt inrättandet av et helt latinfritt realläroverk i Stockholm.

Vid denna riksdag finns icke ett särskilt utskott för läroverksfrågorna utan dessa bereddes av statsutskottet. Statsutskottet förordade⁵³⁾ treklassigt realgymnasium utom vid de av K. M:t föreslagna läroverken även vid läroverken i Uppsala, Lund, Växjö, Linköping, Västerås, Vänersborg och Hälsingborg. Då detta ju skulle komma att kosta mycket pengar ville utskottet att K. M:t skulle undersöka om inte den klassiska linjen kunde dras in vid något läroverk. Redan i statsutskottets utlåtande finns det uttalande om reallinjens ändamål och realisternas förmåga som sedan återkom i den 1874 års riksdagsskrivelse⁵⁴⁾ som tidigare citerats i annat sammanhang.⁵⁵⁾ F. F. Carlson skrev en reservation till statsutskottets utlåtande: han ansåg alltjämt att tvååriga reallinjer var fullt tillräckliga för vanliga realare; endast om de skulle gå vidare på Teknologiska institutet kunde det vara tal om att de skulle behöva fyra år.

Vid behandlingen av anslagen till skolorna i kamrarna försvarade Wennerberg den politik han fört i fråga om antalet reallinjer. Han visste ju hur svårt realerna haft att reda sig och han visste varför det varit så. Han ansåg, att om reallinjerna skulle få bli kvar vid så många läroverk som utskottet önskade, skulle de inte bli bättre än vad de varit hitintills.⁵⁶⁾ Han sade i debatten i första kammaren och upprepade i andra kammaren att det inte var en *extensiv* utökning av reallinjen som var önskvärd utan det var en *intensiv*, förbättrad undervisning som det kom an på. Han hävdade att det varit latinlärares entusiasm som givit latinlinjen dess värde och att man därför borde kunna vänta en liknande utveckling för reallinjen, när denna fick sina egna, just för denna linjens ämnen etusiastiska lärare.⁵⁷⁾ Vid riksdagen 1877, då han inte längre var ecklesiastikminister, ger han upplysning om hur han tänker då han säger, att ännu har ingen lärare anställts vid ett gymnasium, som fått sin uppfostran vid Teknologiska institutet.⁵⁸⁾ Vid 1878 års riksdag återkommer han till samma tankegång: den skola där han själv gick gav en utmärkt undervisning i klassiska språk åt det fåtal, som kunde tillgodogöra sig den, men undervisningen i övriga ämnen var usel.⁵⁹⁾ Hur som helst kunde Wennerberg icke vid 1874 års riksdag få något riktigt gehör för sina åsikter. Man begrep dem inte. I andra kammaren säger Arvid Posse rent ut att han tycker att det var ett underligt sätt att gynna realerna genom att dra in reallinjer.⁶⁰⁾

Kamrarna stannade i olika beslut. Första kammaren tog utskottets förslag,⁶¹⁾ visserligen bara med en rösts övertikt. Andra kammaren tog i stället propositionen⁶²⁾ antagligen för att det var det billigaste förslaget. Vid denna riksdag hade Wennerberg brutit ut frågorna om Stockholms realläroverk och de högre realklasserna i Sundsvall och låtit dem bilda fristående punkter i propositionen. Dessa punkter bifölls i båda kamrarna.⁶³⁾

På hösten 1874 tillsatte Wennerberg en kommitté med uppgift att göra ett förslag till en ny läroverksstadga. Kommittén, som bestod av enbart universitets- och skolfolk, blev färdig 22 december 1874. Deras förslag byggde på statsrådsprotokollet den 3 januari 1873. Högre allmänna läroverk — det är denna kommitté som först använder denna benämning — skulle finnas av tre slag: fullständiga på latinlinjen med nio klasser, fullständiga på reallinjen med åtta klasser och fullständiga på båda linjerna.

Latinlinjen uppdelades i två. A-linjen läste grekiska; B-linjen skulle i stället för de 26 timmarna grekiska få 2 timmar mer matematik, 8 timmar naturalhistoria, 8 timmar fysik och 10 timmar engelska. Timalet utjämnades mellan linjerna därigenom att A-linjen fick 2 timmar mer franska än B-linjen. Om B-linjen säger kommittén⁶⁴⁾ att den har ”till uppgift

att driva de matematisk-naturvetenskapliga studierna i jämnhöjd med de språkliga. Dessa avd. komma alltså företrädesvis att mottaga sådana lärjungar, som vilja, utan att övergiva latinlinjen, ägna sig åt matematik och naturvetenskap, och kom. föreställer sig, att blivande lärare och vetenskapsidkare inom nämnda fack, blivande läkare m fl komma att på denna avdelning erhålla sin första utbildning”. Kommittén är mycket försiktig med samläsning och vill inte veta av någon annan sådan än mellan A- och B-latinlinjerna. En av ledamöterna i kommittén, rektor J. A. Drysen, reserverade sig och rekommenderade att latinlinjen B skulle läsa kemi; dessutom ville han öka timtalet för franska och engelska samt minska latinläsningen på denna linje. Han menade att linjen ifråga på detta sätt bättre skulle svara emot det nyss ovan angivna målet.

Uppskjutandet av latin till fjärde klassen, som föreskrivits genom beslutet av den 6 juni 1873, framtvingade nya bestämmelser för fjärde och femte klasserna trots att några ytterligare riksdagsbeslut ännu icke förelåg. Den 12 mars 1875 kom nya tim- och kursplaner för nyssnämnda klasser.⁶⁵⁾ Timplanerna är gjorda i enlighet med Wennerbergs intentioner och ser ut på följande sätt:

	Klass 4	Klass 5
Kristendom	2	2
Historia och geografi	5	4
Matematik	5	5
Naturlära	2	2
Modersmålet	4	3
Tyska språket	4	3
Engelska språket	8 ¹⁾	8 ¹⁾
Franska språket	—	3
Latinska språket	8 ²⁾	8 ²⁾
s:a	30	30

1) Endast för de lärjungar, som icke läsa latin. På lärarkollegii förslag må Eforus, om han prövar sådant medgivande skäligt, medgiva, att en av dessa timmar användes till undervisning i teckning.

2) Endast för dem som icke läsa engelska.

I kursplanerna är att märka, att ”de första elementen av fysik och kemi” föres in under rubriken Naturlära, dit också ”det allmännaste om vårt planetsystem och himlakropparna i övrigt” föres.

Bestämmelserna skulle tillämpas från och med höstterminen 1876 — Uppsala och Nya elementarskolan alltjämt undantagna.

Utgivandet av denna författning var bland det sista Wennerberg gjorde innan han på våren 1875 efterträddes av F. F. Carlson. Det förslag till ny läroverksstadga, som kommitterade avgivit strax före jul 1874 hade gått på remiss till konsistorer och läroverkskollegier strax före ombytet på ecklesiastikministerposten.

En sak av betydelse för realinjen inträffade i maj 1876. Då bestämdes nämligen att avlagd studentexamen på reallinjen skulle berättiga till inträde vid Teknologiska institutet utan inträdesprövning. Men annars dröjde det till 1877 års riksdag innan frågorna om reallinjen kom upp igen.

I bil. 7 till proposition n:r 1 till denna riksdag konstaterar Carlson,⁶⁶⁾ att riksdagen uttalat sig för de två bildningslinjernas fullständiga skiljande, att samtliga domkapitel var av samma åsikt och att icke något domkapitel ville medverka till indragning av någon latinlinje. I propositionen anges vidare⁶⁷⁾ att lärjungeantalet i reallinjens sjätte klass vid landets skolor ökat från höstterminen 1871 till höstterminen 1876 med 72 % i 6:1 och med 65 % i 6:2 men att lärjungeantalet i reallinjens klass 7 sjunkit. Ecklesiastikministern säger det icke själv men han måste ha tagit med dessa siffror därför att de kan tas som ett stöd för den organisation av reallinjen, som han hela tiden talat för och nu önskade genomföra. Han underbygger i stället sin uppfattning på denna punkt med ett teoretiskt resonemang om reallinjens mål:⁶⁸⁾

”Den reala undervisningen . . . har länge kämpat med en viss oklarhet i avseende på sitt mål och på det väsentliga av sina undervisningsmedel.” Reallinjen har, menar han, två mål: att ge för praktiska livet nödiga kunskaper och att ge den grundläggande vetenskapliga utbildningen för dem som skall ”lösa det industriella livets högre uppgifter”. Det allmänbildande målet bör vara nått i och med klass 6:2, det mera vetenskapliga kräver ytterligare ett par års skolgång.

Carlson föreslår nu efter denna utredning och efter ett ingående studium av lärjungeantalet vid de olika skolorna⁶⁹⁾ att sjunde klassen av reallinjen dras in vid läroverken i Östersund, Luleå, Hudiksvall, Strängnäs, Nyköping, Västerås och Kristianstad samt att både sjätte och sjunde klasserna av denna linje dras in vid läroverken i Växjö, Halmstad och Härnösand. Dessutom föreslår han, att vid de läroverk, där antalet lärjungar på reallinjen är mycket litet, lärjungarna i 6:1 undervisas tillsammans med lärjungarna i 6:2 och att man förfar på samma sätt med lärjungarna i sjunde klassens båda avdelningar. Trots de rätt kraftiga indragningarna ville han icke nu föreslå en minskning av lärareantalet vid de berörda skolorna, detta med hänsyn till att man inte visste hurudan utvecklingen skulle bli under de närmast kommande åren.

Statsutskottet⁷⁰⁾ följde i allt ecklesiastikministern men lade till sitt gam-

la önskemål om indragning också av några latinlinjer. I första kammaren talade Wennerberg⁷¹⁾ för att det endast borde finnas fullständiga reallinjer men utskottets förslag gick igenom med klar majoritet: 53 röster mot 42.⁷²⁾ I andra kammaren manade domprosten Linder⁷³⁾ till försiktighet med indragningarna då man ännu inte visste något om hur mycket ändringen år 1873 — då latinet flyttades upp till fjärde klassen — skulle komma att betyda för rekryteringen till realgymnasiet. Att den spelat stor roll inom klasserna 4 och 5 underströks av I. A. Lyttkens,⁷⁴⁾ som riktade uppmärksamheten på de siffror som fanns i statsutskottets utlåtande och som gällde skolorna i Hudiksvall och Strängnäs. På det förra stället hade man år 1871 29 latinare och 4 realister i dessa två klasser men 1875 hade man 16 på vardera linjen. I Strängnäs var siffrorna för 1871 31 och 5 och för 1875 22 och 27. Carlson talade för sin proposition⁷⁵⁾ och framhöll att ”man bör söka undvika onödiga kostnader och man bör rätta läroanstalterna efter behoven”. Han fick också kammaren med sig. Rösterna blev 99 mot 64.⁷⁶⁾

I riksdagsskrivelsen⁷⁷⁾ gav alltså riksdagen sitt bifall till de föreslagna indragningarna. Riksdagen upprepade sin önskan om en undersökning av möjligheten att dra in några latinlinjer och uttalade en önskan om att latinkravet i alla akademiska examina skulle tas bort. Slutligen underströks att grundsatsen om de båda bildningslinjernas skiljande snarast möjligt borde förverkligas. Anslaget till läroverken blev oförändrat.

I propositionen till 1878 års riksdag berördes inte frågan om reallinjens organisation, men den kom ändå upp i första kammaren genom en motion av G. von Braun.⁷⁸⁾ Första kammarens tillfälliga utskott ville⁷⁹⁾ liksom motionären ”att vardera bildningslinjens studieplan endast måtte avse det mål, som skulle vinnas, utan hinder eller intrång av de bestämmelser, som för den andra linjen kunna vara lämpliga” och antyder en organisation med å ena sidan en rent klassisk linje med latin och grekiska och å andra en reallinjen med två grenar, en med och en utan latin. Debatten i första kammaren blev skarp. Rektor Dahm⁸⁰⁾ och Wennerberg⁸¹⁾ kritiserade motionen som helt onödig mot bakgrunden av de beslut riksdagen tidigare fattat under det att professor S. Ribbing yrkade bifall till den.⁸²⁾ Sedan Carlson meddelat,⁸³⁾ att man inom departementet var i färd med att göra nya kursplaner med bättre utrymme för realämnena i fjärde och femte klasserna, vilket hade nödvändiggjorts av indragningen av sjunde realklassen vid en del skolor, avslogs utskottsförslaget om en skrivelse i ärendet. Det blev 33 röster för och 50 mot förslaget.⁸⁴⁾

Carlsons uttalande vid riksdagen antydde, att en ny läroverksstadga nu var att vänta. Den kom också den 1 november 1878.⁸⁵⁾ I denna stadga är undervisningen i fjärde och femte klasserna dels skild, dels gemensam

för de två linjerna. Den skilda undervisningen berör egendomligt nog endast de åtta timmarna latin och de mot dessa svarande sju timmar engelska och tre timmar teckning som reallinjen har — realarna har två timmar i veckan mer än latinarna. Kursplanerna är också identiska i alla andra ämnen varför samläsning utan vidare kan äga rum i stor utsträckning.

Vad gymnasiet beträffar finns ännu kvar en rest av den gamla diskrimineringen av reallinjen, om det också inte sägs ut att det är reallinjen som det gäller. Denna del av § 7 lyder:

”I sjätte och sjunde klasserna skola de lärjungar, som tillhöra vardera linjen, åtnjuta skild undervisning; dock må, om vid något läroverk särskilda förhållanden efter Efori prövning sådant påkalla, lärjungar av olika bildningslinjer inom dessa klasser kunna i vissa fall sammanföras till gemensamma lärotimmar.”

Latinlinjen A och B har anslutits nära till varandra. De 26 timmarna grekiska på A-linjen motsvaras av 16 timmar engelska och 8 timmar teckning på B-linjen, som dessutom får 2 timmar mer franska och 4 timmar mer matematik än A-linjen. De angivna timtalen gäller summan av timmarna de fyra sista åren på de två linjerna. Latinlinjen B har 2 veckotimmar mer än A-linjen både i 7:1 och 7:2 — ett liknande förhållande rådde ju mellan timtalen för real- och latinlinjen i klasserna 4 och 5. Man ansåg väl de klassiska språken som speciellt svåra och därigenom särskilt ansträngande. 1874 års kommittés idé om B-linjen som särskilt lämplig för blivande matematiker, naturvetenskapsmän och läkare kan icke sägas ha förts vidare genom denna stadga.

Om man går till kursplanerna för att se var en eventuell gemensam undervisning för real- och latinlinjen skulle kunna vara möjlig, finner man, att utan omflyttningar av kursmoment från den ena klassen till den andra går det endast i modersmålet: där är linjernas kursplaner identiska. I franska torde också en samläsning mellan B-linjen och reallinjen vara möjlig utan att vålla alltför stora olägenheter. Däremot är detta knappast fallet i kristendom och ännu mindre i historia och geografi. Det är anmärkningsvärt, att på latinlinjen meddelas ingen undervisning i geografi under något av de fyra gymnasieåren.

I och med stadgan av 1878 har reallinjen blivit en med latinlinjen formellt likställd del av det högre allmänna läroverket. Den var inte längre en dispenslinje d v s realarna var inte ”befriade” från läsningen av de klassiska språken. Genom att de två linjerna på gymnasiet fått helt skild undervisning kunde reallinjen börja inrikta sig på sina egna mål. Det dröjde nu inte så länge innan reallinjen började tillväxa för att efter några årtionden rent av passera latinlinjen ifråga om lärjungeantalet. Men det dröjde rätt länge innan reallinjen i det allmänna medvetandet och sär-

skilt bland skol- och universitetsfolk fick samma anseende som den äldre linjen.

Man måste nog säga, att 1878 års reallinje inte i någon högre grad realiserade de önskemål, som hade legat linjens pionjärer närmast om hjärtat. Den lägre medborgerliga bildningen hade just inte fått något. Det skulle dröja ytterligare tre decennier innan man fick realskoleexamen eller, som den senare kom att heta, realexamen. Och den högre medborgerliga bildningen hade blivit ungefär det som var gemensamt för de två linjerna, som för övrigt var för sig och vardera inom sitt område hade ambitionen att förbereda till vetenskapliga studier, om också reallinjen ännu hade en bra bit kvar, innan den fick sina anspråk härför godkända. Handels- och den lägre tekniska utbildningen fick sina egna gymnasier vid sidan om läroverken. Det var den gamla skolans anda, lärosätt och lärostoff, som levde kvar på reallinjen i de nya högre allmänna läroverken. Den var inte för den skull någon dålig eller misslyckad linje. Tvärtom torde den ha löst sin viktiga samhällsuppgift som utbildare av blivande högskoletekniker, läkare och ämbetsmän på ett mycket gott sätt. Den var väl just vad vårt land på den tiden behövde, men det var bara det, att de människor som i början av seklet drömde om ett realgymnasium knappast skulle ha varit nöjda med utgången av den strid de tagit upp.

Man kan kanske tänka sig, att 1960-talets gymnasium på något sätt realiserar deras drömmar. Om det gymnasiet är funktionsdugligt återstår dock att se.

Undervisningen i matematik och naturvetenskap

Matematiken hade sedan urminnes tider ett gott anseende. Redan Platon var övertygad om matematikens stora betydelse för den som ville studera filosofi. Såväl Reuterdahl som F. F. Carlson erkänner om också inte utan reservationer detta ämnes vikt och förtjänst. Vid det gamla svenska gymnasiet var det också representerat av en ordinarie lektor, Matheseos lector, som i likhet med övriga lektorer som regel var ledamot av domkapitlet. För oss i dag kan detta synas egendomligt men i gångna tider sköttes ju all högre undervisning av präster eller blivande präster. Förhållandena kan illustreras med att C. H. Forssell, som skrivit en i början av 1800-talet mycket använd lärobok i matematik, blev kyrkoherde och teol. dr., och att Almquist, som skrev Nya elementarskolans lärobok i matematik, blev prästvigd och tjänstgjorde som präst: han var regementpsastor vid Livbeväringen. Att innehavarna av matematiklektoraten strävade efter prästerlig befordran och i de flesta fall också fick ett "fett" pastorat måste dock ha inverkat på deras intresse för undervisningen i detta ämne. Först när matematikundervisningen efter mitten av århundradet kom i händerna på specialister som A. M. Kjelldahl, K. P. Nordlund och F. W. Hultman började utvecklingen av undervisningsmetodiken på allvar.

I 1820 års stadga var matematiken väl försedd med undervisningstimmar, åtminstone på det lägre stadiet. I lärdomsskolan var rent av en fjärdedel av lektionstiden anslagen åt detta ämne. Hur mycken tid som ägnades åt det på gymnasiet framgick ej av stadgan. Om hela matematiklektorns tid användes till matematik skulle det bli 9 veckotimmar för gymnasiet i dess helhet.

I 1859 års stadga hade de fyra högsta avdelningarna på latinlinjen sammanlagt 16 veckotimmar matematik. Det stora antalet timmar sammanhänger med att de som ville fortsätta med matematik och naturvetenskap vid universitetet var tvungna att gå latinlinjen. Som jämförelse kan nämnas, att enligt 1928 års timplan hade latinlinjen av det fyraåriga gymnasiet endast fyra obligatoriska matematiktimmar. På reallinjen fick matematiken redan från början d v s genom 1856 års stadga ett ordentligt an-

tal timmar, men någon riktig matematikläsning kunde det knappast bli förrän studentexamensfordringarna lämpades efter kursplanen och det skedde ej förrän 1864, då studentexamen förlades till läroverken.

Den fysik som skulle läsas på gymnasiet ingick av ålder i matematikkursen och detta var ännu fallet i 1820 års skolordning; på lägre stadium förekom över huvud taget inte fysik. Men vanligen blev det mycket litet bevänt med fysikstudiet på gymnasiet. I Rödings "Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia" berättas¹⁾ att det i ett kollegieprotokoll från 1821 står, att Math. lector icke ansåg sig kunna hinna med någon undervisning i fysik. Men eforus, sedermera ärkebiskopen C. F. af Wingård, menade, att läraren icke kunde befrias från att "läsa" detta ämne, men att det kunde ske i kortare kurser och därigenom mera tid vinnas till viktigare lärostycken. Risker för att lärjungarna på denna grund skulle misslyckas i studentexamen var ju inte stor.

Fysikens frigörelse från matematiken gick långsamt. I 1843 års revision kursplaneförslag står bland momenten i åttonde klassens matematikkurs: Fysik efter Vieth (en översättning av en tysk lärobok, som utkommit med sin tredje upplaga 1840).²⁾ Revisionen rapporterar, att undervisning i elementär fysik endast förekommit vid gymnasier i Växjö och Härnösand.³⁾ På det senare stället var det gymnasieadjunkten som "föredrog" de första grunderna av fysiken samt läran om tiden samt, med särskilt tillstånd, naturalhistorien.⁴⁾ I Gävle och Stockholm hade man läst "globlära" och föredragit elementen av astronomin, i Linköping elementär mekanik och slutligen i Strängnäs och Härnösand läran om tiden.⁵⁾ Revisionen anger tre orsaker till att fysikundervisningen i så stor utsträckning uteblivit. Den första var bristen på tid, den andra att ämnet icke ingick i studentexamen och den tredje och vanligaste, att man ansåg det meningslöst att läsa fysik, då man inte kunde göra några experiment.⁶⁾

I V. Vendels "Karlstad gymnasium 1821—50" berättas:⁷⁾ "I Karlstad förekommer ämnet fysik i båda avdelningarna av gymnasiet läsåret 1829—30, följande året 'avhandlades' kronologien och computus ecclesiasticum och året därpå den senare jämte de första grunderna av fysiken. Efter ett par års paus kommer ämnet upp igen läsåret 1833—34 för att sedan, med undantag av "tideräkningen", som förekom 1835—36, helt och hållet försvinna, tills det för civila och praktiska linjen återinfördes 1849—50." Och ändå fanns vid denna skola den Geijerska donationen till ett "aecomie, physices et historiae naturalis"-lektorat. Och det var här som Agardh var eforus.

I memoarer och skolminnen från tiden före 1850 kan man finna ett och annat om vad den tidens skolungdom ansåg sig ha fått av undervisning i naturvetenskap. Louis de Geer, som tillbringade sin skoltid åren 1828—

36 dels i Linköping, dels i Uppsala, skriver:⁸⁾ "Naturvetenskaperna utgjorde då icke ännu föremål för undervisning i Uppsala men på Linköpings gymnasium lästes något, som väl skall räknas dit, såsom kemi, vilket förekom på nedre auditorium, medan jag var där, men inskränkte sig till uppräknandet av en lista på urämnen och metaller o s v utan all förklaring om vad därmed förstods. Detta jämte ett par timmars enskild lektion i botanik, som jag erhöll av en informator för mina yngre bröder, var all den undervisning jag fått i naturvetenskaperna."

Carl Steffenburg, som tillhörde Västerås gymnasium under åren 1819—22, berättar i sina minnen,⁹⁾ att matematiklektorn J. P. Fröberg efter slutad lektion kunde berätta för sina lärjungar om nya naturvetenskapliga upptäckter. Bland annat talade han om Örstedes då nyss gjorda upptäckt av elektricitetens och magnetismens förhållande till varandra. Däremot hörde Steffenburg aldrig ett ord om botanik under sin skoltid.

Svårigheterna att skaffa lärare till undervisningen i de olika grenarna av naturvetenskapen lade stora hinder i vägen för utvecklingen av undervisningen i dessa ämnen. I början gällde det egentligen endast att få lärare i botanik, men även detta visade sig svårt t o m i Stockholm. Naturligtvis var den dåliga betalningen en viktig faktor härvidlag. I Karlstad ordnades lärarfrågan på samma sätt som i Stockholm genom att en intresserad person ställde sig gratis till förfogande under tiden 1829—37.¹⁰⁾ Rektor Boivie vid Uppsala katedralskola beklagar någon gång i början av 1830-talet,¹¹⁾ att skolan ej kunde ge någon undervisning i naturalhistoria, varför de som ville ha med detta ämne i studentexamen var tvungna att skaffa sig privat undervisning. 1843 års revision meddelar¹²⁾ att katedralskolan i Uppsala visserligen saknar anslag till lärare i naturvetenskap men att, genom eforus försorg och frikostighet att avlöna en sådan, denna brist blivit avhjälpt under det föregående läsåret. Anmärkningsvärt är att eforus var af Wingård, som vid slutet av debatten om skolfrågan i prästeståndet vid 1844—45 års riksdag gjorde ett mycket fränt angrepp på reformivrarna och mycket aktivt medverkade vid tillkomsten av den särskilda skrivelsen från prästeståndet.

I Skara vände man sig till den där belägna veterinärinrättningen för att få en timlärare i naturalhistoria;¹³⁾ denna anordning bibehölls dock endast till 1829, då lektorn i matematik började undervisa i naturalhistoria och gymnastik.

1832 års revision meddelar att fyra av landets tolv gymnasier saknar lärare i naturvetenskap. Typiskt för tidens sätt att se på läraren i naturvetenskap är ett uttalande av revisionen. Den föreslår nämligen att denna lärare vid behov borde biträda som andra gymnasiadjunkt.¹⁴⁾ Det betydde att han skulle undervisa i moderna språk och vikariera för vilken

som helst av lektorerna. Dessutom föreslås att han skall rätta alla scripta för första avdelningen, alltså även latinskrivningarna.

Hur lärarbeståndet i naturvetenskap utvecklade sig efter 1839 har förut omtalats. Några notiser om de motigheter som mötte de skolor som på ett tidigt stadium ville skaffa sig lärare i kemi skall dock få rum här. Vid Athenaeum i Gävle var kemien obligatoriskt läroämne. År 1849 begärde skolan¹⁵⁾ anslag hos K. M:t för att ordna kemilaborationer och sätta kemiinstitutionen i stånd. Anhållan avslogs med den motiveringen, att det inte fanns någon kemilärare anställd vid skolan. Athenaeum förfogade dock sedan 1842 över en lektor i "matematiken och naturvetenskaperna", detta lektorat ombildades 1852 till ett lektorat i matematik, fysik och kemi.¹⁶⁾ Från Karlstad begärde man,¹⁷⁾ likaledes 1849, 100 Rdr d v s ungefär en tiondel av en lektorslön för att avlöna en lärare i kemi. Avslaget motiverades här med att kemi inte var upptaget bland läroämnena i skolordningen.

1856 års stadga ändrar ämnesrubriken naturalhistoria till naturvetenskap och därigenom blev också lärostoffet utvidgat till att utom botanik och zoologi också omfatta fysik och kemi. I 1859 års timplan läses fysik i latinlinjens fyra högsta avdelningar och på reallinjen förekommer fysik redan i klass 5. Att fysiken kommer in så relativt sent, särskilt på latinlinjen motiveras av den kommitté som föreslagit detta med själva ämnets karaktär: det är svårt och teoretiskt.¹⁸⁾ Kommittén önskade, att undervisningen skulle åtföljas av experiment men tillägger: såvida läroverkets instrumentsamling tillåter detta.¹⁹⁾ I varje fall menar den dock att undervisningen skall vara i huvudsak teoretisk och den vill inte ha in någon tillämpad fysik i skolkursen. Den säger uttryckligen:²⁰⁾ "Undervisningen om naturkrafternas användning för praktiska ändamål tillhör de tekniska läroanstalterna."

F. F. Carlson var ordförande i den nyss omnämnda kommittén. Han förstod uppenbarligen vad som krävdes för att undervisningen i realämnen skulle kunna utvecklas. Undervisningsmateriel i fysik var dyr och skolorna hade mycket små medel att röra sig med. Där det fanns någorlunda ordentlig fysikmateriel berodde det på donationer eller en entusiastisk lärares arbete. På 1856—58 års riksdag motionerade därför Carlson om att skolorna skulle få behålla en större del av de terminsavgifter som införts 1849,²¹⁾ och använda pengarna bl a till anskaffning av undervisningsmateriel. Motionen bifölls. Samtidigt med att man började få lektorer i de naturvetenskapliga ämnena fick man alltså möjlighet att tillgodose de mest skriande behoven av materiel.

Naturligtvis gick det inte så fort att få det hela i ordning. Censorerna vid 1866 års studentexamen avslutar sin berättelse på följande sätt:²²⁾

”Slutligen anse sig censorerna böra anmärka att studiet i fysik, med undantag för några få läroverk, ännu icke synes hava uppnått den ståndpunkt; som med den nådiga läroverksstadgan avses. Orsaken därtill ligger till stor del däruti, att många läroverk ännu nästan helt och hållet sakna och de flesta av de övriga äro ofullständigt försedda med de experimentella hjälpmedel, som för undervisning i detta ämne äro nödvändiga.”

Denna påminnelse var nog behövlig. På högsta ort hade man knappast intresse för att driva på utvecklingen. I de ”Anvisningar och råd till 1859 års läroverksstadga” som kom 1865 d v s sex år efter det att stadgan utkommit, blir fysik och kemi rätt styvmoderligt behandlade. Man påpekar,²³⁾ att undervisningen i dessa ämnen skall åtföljas av experiment men tillägger en reservation: om läroverkets instrumentsamling tillåter det. Man säger vidare, att undervisningen åsyftar ”en klar och sammanhängande uppfattning” och därför till sin huvudkaraktär måste vara teoretisk. Ibland förefaller lärarnas eget intresse för undervisningen i naturvetenskap inte vara så stort. Vid början av det femte allmänna lärarmötet (1866) meddelar lektor Hultman,²⁴⁾ att naturvetenskapliga sektionen hade alltför få deltagare för att kunna föra några förhandlingar, varför deltagarna från denna sektion övergått till den matematiska sektionen.

Men det fanns ljuspunkter. I mitten av 60-talet lyckades lektor Floderus vid Uppsala katedralskola av rektor och kollegium utverka ett anslag på 2000 Rdr för att ordna en institution för fysik och kemi i en lokal vid Svartbäcksgatan.²⁵⁾ Och vid Stockholms gymnasium ordnades vid ungefär samma tid ett ”fysiskt kabinett” med hjälp av rikliga anslag från skoldirektionen i Stockholm.²⁶⁾ Slutligen kan nämnas, att i Pedagogisk tidskrift 1866 publicerades en lista över vid den första fysikundervisningen behövlig materiel. Listan var sammanställd av P. A. Siljeström och E. Edlund.²⁷⁾

Att undervisningen i de genom 1856 års stadga tillkomna nya ämnena — fysik och kemi — liksom i de nytillkomna momenten inom matematikkursen innebar nya metodiska problem var man inom de intresserade lärarkretsarna helt medveten om. Vid en diskussion i Stockholms lärarsällskap 1867 konstaterade man,²⁸⁾ att den klassiska undervisningen visade sin nytta genom den överlägsenhet som lärjungarna på den klassiska linjen ägde över realisterna. Men detta tillskrev man inte denna gång det bristande formella bildningsvärdet hos naturvetenskaperna utan ville i stället finna orsaken däri att realisterna fått en mindre pedagogisk undervisning än latinarna. Och detta i sin tur ansåg man bero endera på de förnämliga undervisningstraditionerna inom de klassiska språken eller på att det var mycket svårare att undervisa i matematik och naturvetenskap än i de klassiska språken.

Siljeström, vars uppfattning om fysikundervisningens uppgift tidigare omnämnts, vill att lärjungarna själva skall upptäcka naturlagarna²⁹⁾ och därför är experimentet huvudsaken för honom. Lärjungelaborationerna, som han sett praktiserade vid en studieresa i Tyskland, är för honom en viktig del av fysikmetodiken. Dylika laborationer var icke något helt nytt för Sverige. Redan 1849 önskar lektor Bergius vid Nya elementarskolan i Stockholm i en uppsats i Tidskrift för lärare och uppfostrare³⁰⁾ med titeln ”Är tiden inne, att åt naturvetenskaperna anvisa deras rätta plats inom skolan?” att man skall ”låta lärjungarna själva i början anställa enklare och lätta försök och efter gjorda framsteg övergå till mera invecklade och svåra”. Och nyss ovan omtalades att Athenaeum begärt anslag till kemiska laborationer.

När man kommer fram till år 1869 kan sektionen för naturalhistoria och kemi vid sjätte allmänna svenska läraremötet uttala³¹⁾ om kemiundervisningen, ”att lärjungen till en början borde vänjas vid de första handgreppen och enklare operationer, men att i sjunde klassen laborationerna även borde gå ut på smärre kvantitativa analyser, vilka lärjungen själv kunde verkställa under lärarens ledning”.

Sammanfattning

Samhällets behov sätter målet för skolan. Att det begynnande 1800-talets skola i första hand var en prästskola var därför helt naturligt, särskilt som adeln praktiskt taget aldrig satte sina barn i de offentliga skolorna. Karaktäristiskt är att det var först 1839 som det bestämdes, att det vid landets gymnasier *måste* finnas lärare i moderna språk, fastän franska mer än 50 år tidigare var hovets och aristokratiens språk.

Det såsmåningom uppkommande behovet av studerat folk inom andra områden av samhället än kyrkan tillgodosågs till en början genom att man lade den vidare utbildningen ovanpå prästutbildningen. Ännu långt in på 1800-talet behövde den som inte syftade mot en högre prästerlig befattning inte tillbringa mer än några månader vid universitetet, innan han kunde få börja sitt yrkesarbete. När det gällde ämbetsmän i högre ställning, vetenskapsmän, läkare och lärare var gymnasieundervisningen, trots att den var så klart inställd på prästutbildning, inte så omöjlig: de behövde ordentliga kunskaper i latin och den teologiska orienteringen kände de knappast som en belastning.

Men tiderna förändrades. Latinet var inte längre det språk som användes överallt. Nya vetenskaper började studeras och fick allt större betydelse och allt viktigare samhällsfunktioner saknade underlag i den existerande skolan. Det sista gällde framför allt handel och industri, men ägde sin riktighet också på många andra områden. Skulle de nya kraven på skolan framkalla nya skolor eller skulle man i stället försöka forma om de skolor man hade? För människorna i vårt land i början av 1800-talet var kanske inte denna frågeställning aktuell, men det är en fråga som man ställer, när man i dag ser tillbaka på de dåtida förhållandena.

I själva verket kom lösningen av problemen att sökas efter båda linjerna. Under 1800-talet uppstod t ex särskilda tekniska skolor, både för den lägre och för den högre tekniska undervisningen, och särskilda handelskolor. Dessa skolor hade, åtminstone till en början, knappast något med läroverken att göra utom att en del av den ungdom som börjat i dessa senare — och ofta misslyckats — övergick till de skolor som mera direkt siktade mot det praktiska livet.

Ett mycket ambitiöst och i stort sett lyckat försök att ge både något av

vad den gamla skolan givit och det som handel och industri behövde gjordes under 1840- och 50-talen i Gävle i den skola som fick namnet Athenaeum. Förtjänsten av att denna skola kunde bli verklighet får väl i första hand tillskrivas J. O. Wallin. Visserligen hade han inte själv annat än i mindre grad varit idégivaren men genom sin auktoritet som ärkebiskop möjliggjorde han den, och genom sin syn på hela skolproblematiken gav han den en ideologisk bakgrund.

Om de tekniska och liknande skolorna och om Athenaeum behövde ingen strid stå: de inkräktade icke på de gamla skolornas område. Men det är självklart, att de som arbetade inom den lärda skolan skulle reagera mot kraven att denna skola även skulle tjäna andra ändamål än de hävdvunna. De måste uppfatta något sådant som en fara för denna skolas bestånd, i varje fall i de gamla formerna. F. F. Carlson som från slutet av 1840-talet och åtminstone tre årtionden framåt förde den gamla skolans talan, gör det hela tiden under parollen: utveckla de nya skolor som vi behöver utan att skada den gamla som vi har. Både som ecklesiastikminister och politiker värnade han om det traditionella gymnasiet och hjälpte fram och stödde tekniska skolor, folkskolor, flickskolor m m.

Det första försöket att tillgodose den nya tidens krav inom den traditionella skolan var den gamla skapologistklassen. Man ville ge en enkel och lättillgänglig undervisning i räkning, geografi m m, tillräcklig för dem som skulle få sysselsättning inom handel och industri. Man läste de ämnen som direkt behövdes i det praktiska livet. Det var dessa ämnen som på denna tid kallades realämnen.

Genom 1820 års skolordning utvidgades apologistklassen till tre- eller fyrtklassiga apologistkolor, som helt skildes från latinskolorna, de skapologistkolorna. Apologistkolorna hade till uppgift att tillgodose det "borgerliga" bildningsbehovet. Man fick alltså härigenom ett parallellskolesystem. Försöket slog inte väl ut i alla avseenden. Även om lärjungetillströmningen till apologistkolorna blev god kunde de dock inte förvärva sig något synnerligen gott anseende. De föräldrar som hade möjlighet att låta sina barn gå i lärdomsskolan föredrog detta och som följt härav kom apologistkolan att till en del rekryteras av dem som inte hade råd att gå i den finare skolan eller misslyckats i den. En del lägre apologistkolor sjönk också ned till att bli en slags folkskolor. Och lärarna vid apologistkolan flyttade, i den mån de hade kompetens därtill, över till lärdomsskolan så snart ett tillfälle yppade sig.

Apologistkolan av 1820 gav i många avseenden för litet. Lägre ämbetsmän, militärer, grosshandlare, industriledare m fl hade visserligen inte behov av något latin med väl av den allmänbildning som bibragtes gymnasielärjungarna. Så uppstod tanken att låta vissa lärjungar få dispens från

läsningen av de klassiska språken och på den tid som på detta sätt blev ledig läsa sådant som kunde tillhöra en högre medborgerlig bildning. Nya elementarskolan uppstod 1828 som ett försök att bli realiserad denna idé. Det visade sig emellertid snart att det mötte ganska stora svårigheter att skaffa denna extra undervisning. Den reducerades därför snart till ett minimum. Man kunde utan risk göra detta, därför att i studentexamen krävdes inga större kunskaper i något ämne av dem som ej deltagit i undervisningen i klassiska språk än av dem som gjort detta. På detta sätt, man kan kanske säga genom universitetens passiva motstånd — studentexamen verkställdes nämligen vid universiteten och det var dessa som bestämde fordringarna — hindrades den nya linjen i hög grad i sin utveckling. Universiteten hade ju heller icke något eget intresse av denna linje. Latinkunskap krävdes för alla akademiska examina utom bergsexamen och räknades därför in bland de för universitetsstudier nödvändiga förkunskaperna.

Det gjordes emellertid också ett försök att skapa en självständig och fristående "modern linje". Det skedde 1839 genom upprättandet av de fullständiga apologistskolorna. Dessa utgjordes av fyrklassiga apologistskolor påbyggda med ett par klasser. Dessa påbyggnadsklasser skulle svara mot gymnasierna, till vilka lärjungarna från lärdomsskolorna gick vidare. Som mål för undervisningen vid dessa nya skolor sattes studentexamen utan klassiska språk. Några speciella resurser med avseende på lärare eller undervisningsmateriel gavs inte och den provskola som skulle uppstå i Västervik fick inga av de privilegier som möjliggjort Nya elementarskolans framgång. Lärarna vid dessa skolor hade ofta ambitionen att undervisa sina lärjungar extra i latin och därigenom ytterligare betona skolornas ställning av lillebror i förhållande till gymnasierna.

De fullständiga apologistskolornas saga blev kort. Redan år 1849 tog den slut. Detta år infördes nämligen Nya elementarskolans dispensmodell i de nya elementarläroverk, som skapades genom sammanslagning av apologistskolor, lärdomsskolor och gymnasier och som några årtionden senare döptes om till högre allmänna läroverk. Man möter på många håll under de kommande årtiondena ett beklagande av att apologistskolorna inte fick bli kvar och utveckla sig självständigt. Men statsmakterna var inte beredda att satsa på dem. Det skulle ha ställt sig alldeles för dyrt att upprätthålla verkliga realläroverk vid sidan av de klassiska. Det fanns heller icke inom de tongivande pedagogiska och politiska kretsarna några människor som var villiga att arbeta för dem på samma sätt som man trettio år tidigare gjort för Nya elementarskolan. Detta berodde nog till en del på att man inte kunde säga vad de som tog studenten utan klassiska språk skulle ägna sig åt efter examen. Det fanns ingen plats för dem vid universiteten och "det praktiska livet" ställde så många och så olikartade krav

att ingen kunde med säkerhet säga vad man skulle lära sig i denna skola för att ha riktig nytta av det i sin kommande verksamhet.

Genom de nya skolordningarna av 1856 och 1859 fick emellertid realinjen en egen profil. Men den betecknades i stadgorna som en linje för dem som "befriats" från läsningen av de klassiska språken, och av ekonomiska skäl fanns det inga möjligheter att ge de fåtaliga lärjungarna på denna linje en egen undervisning: de var hänvisade till att parasitera på latinlinjen för att använda en dåtida formulering. Sakligt sett blev det inte så mycket med den egna profilen. Det blev mest som det gamla gymnasiet med litet annorlunda kurser. Därtill bidrog i hög grad den omständigheten, att några förändringar i kraven i studentexamen i de för de båda linjerna gemensamma ämnena icke infördes förrän 1864, då studentexamen förlades till läroverken och kraven rimligtvis måste rättas efter de kurser, som var föreskrivna för vardera linjen.

En ny ansats till utveckling av självständiga realläroverk gjordes 1858, då vissa femklassiga elementarläroverk försågs med fyra högre klasser, i vilka skulle meddelas "fullständig" undervisning i alla ämnen utom de klassiska språken. Anledningen till att läroverken konstruerades på detta sätt var emellertid inte så mycket en önskan att främja reallinjen som ett sätt att spara pengar. Regeringen hade nämligen föreslagit att dessa läroverk skulle bli fullständiga på båda linjerna, men riksdagen menade att, om man gjorde dem fullständiga endast på reallinjen behövdes det inga lektorer utan man kunde nöja sig med kolleger, vilket var betydligt billigare. Läroverken ifråga blev — med undantag av läroverket i Västervik — icke långlivade i den ursprungliga formen: det ena efter det andra av dem försågs under de närmast kommande åren med latinlinje.

Reallinjen förde ett tynande liv under 1860- och 70-talen. I de lägre klasserna var linjen visserligen väl besökt men en mycket stor del av lärjungarna slutade på ett tidigt stadium. Antalet lärjungar i de högsta klasserna visade under slutet av 1860-talet och början av 1870-talet en kraftigt fallande tendens. 1872 hade 31 högre läroverk endast 318 lärjungar tillsammans i de fyra högsta avdelningarna av reallinjen. Det blir i medeltal 2,5 lärjunge per klass. Och detta trots att linjen även rekryterades av rätt många som misslyckats med latinet och därför gick över till den mindre krävande linjen.

Realarna var verkligen illa ställda. De missaktades av kamraterna på den andra linjen, ofta också av lärarna. Deras studentexamen, inte sällan betecknad som "lilla studentexamen", gav dem icke möjlighet till ordentliga universitetsstudier samtidigt som det fanns en tendens hos näringslivets män att anse dem för överkvalificerade eller för gamla att komma ut i den enklare praktiska verksamheten.

Den stora avgången från de lägre klasserna och den allmänna och långt ifrån ogrundade åsikten om reallinjen som mycket lättare än latinlinjen — dess karaktär av dispenslinje fanns ju kvar i 1859 års skolordning — samverkade till att göra det naturligt att man ville försöka dels att skapa en avgångsmöjlighet någonstans mitt i skolan, dels att avkorta linjen med ett eller annat år. Och alla de svårigheter som orsakades av samundervisningen av de två linjerna, vilka visserligen drabbade realarna mest men på många håll också latinarna, gjorde kvaren på skilda skolor för de olika bildningslinjerna allt starkare. Detta sista krav drevs särskilt av den gamla skolans vänner. De såg däri en möjlighet att få tillbaka latinet som begynnelsespråk.

Under F. F. Carlssons första period som ecklesiastikminister hade reallinjens problem varit uppe i många sammanhang. De utgjorde huvudfrågan vid 1868 års rektorsmöte, vilket sammankallats av departementschefen. I riksdagen kom de upp gång efter annan och detta resulterade slutligen i att 1870 års riksdag begärde en utredning. Det var Gunnar Wennerberg, vilken detta år efterträdde Carlson som ecklesiastikminister, som tillsatte utredningen och på sommaren 1872 fick ta emot dess betänkande. I detta betänkande föreslogs bl a att reallinjens lärjungar skulle läsa latin under fyra år och att linjen vid flertalet läroverk skulle avkortas med två år. Då detta knappast kunde lösa läroverksfrågorna blev Wennerberg mer eller mindre tvingad till att på egen hand försöka finna en lösning.

Redan till 1873 års riksdag var Wennerberg klar med sitt förslag. Latinet sköts upp så att det skulle börja först i fjärde klassen. Därigenom bereddes en möjlighet att göra sådana kursplaner för de tre första klasserna att dessa tre klasser bildade liksom ett avslutat helt för sig. På detta sätt kunde kravet på att skolan skulle ge en någorlunda användbar lägre medborgerlig utbildning tillgodoses. Och eftersom alla skulle läsa detsamma behövde denna realbildning icke stämpas som något som bara var till för dem som inte orkade med att läsa latin. Förslaget tillmöteskom de av riksdagen uttlade önskemålen. Särskilt inom borgarståndet och sedan inom andra kammaren hade kravet på en skolreform just haft sin udd mot latindominansen.

Vidare ville Wennerberg liksom kommittén avkorta reallinjen men han och kommittén ville inte göra det på samma sätt. Wennerberg önskade icke ordna en sorts kursavslutning efter övre sjätte klassen, vilket var innebörden i kommitténs förslag att för flertalet skolor göra reallinjen två år kortare än latinlinjen. Han föreslog i stället att reallinjen överallt skulle bli ett år kortare än latinlinjen d v s sluta med nedre sjunde klassen (7:1). Han föreslog också att man skulle dra in flertalet reallinjer; endast sju stycken skulle få vara kvar. Wennerberg hade valt ut skolor, där under

de föregående åren ett relativt stort antal lärjungar hade valt reallinjen. Detta sista förslag kan synas riktat mot reallinjen och hindra dess utveckling. Men detta var inte meningen. Wennerberg ansåg, att det var ett livsvillkor för reallinjen att få egen undervisning — han ville helt förbjuda samundervisning mellan linjerna på högstadiet — och han trodde inte att det var ekonomiskt omöjligt att realisera detta annat än i ett litet antal skolor. Egen undervisning innebar för Wennerberg också att realarna skulle få egna lärare d v s sådana som hade reallinjens särskilda ämnen som sina huvudämnen och inte sådana som hade sitt huvudintresse inom de klassiska språken och bara stack emellan med några timmars undervisning i turkunkskap eller moderna språk.

Med anledning av den diskussion som förts under de närmast föregående åren föreslog Wennerberg till sist att det skulle finnas tre läroverk med endast reallinje över femte klassen, d v s organiserade enligt 1858 års förordning. Ett fanns kvar av de ursprungliga: Västervik. De nya ville han placera i Stockholm och Sundsvall.

Kamrarna kunde endast ena sig om ett enda av dessa förslag, nämligen uppskjutandet av latinet till fjärde klassen. Men detta beslut var särdeles betydelsefullt. Det blev det ännu mer därigenom att Wennerberg ögonblickligen ingrep med en förordning, som förde beslutet till verkställighet redan från och med höstterminen 1873. Som hans kritiker sedan påpekade hade han därigenom låst den kommande utvecklingen. Vid 1877 års riksdag gjordes dock ett försök genom en motion i första kammaren att på nytt få upp diskussionen om latinet i de lägsta klasserna. Men motionen avslogs.

Genom förordningen av den 6 juni 1873 fick faktiskt reallinjen en ny start. Det dröjde ju några år innan verkan av beslutet började märkas i de högre klasserna. Men redan 1877 hade en stark förskjutning i förhållandet mellan antalet realister och latinare i fjärde och femte klasserna till realisternas förmån ägt rum. Också i sjätte klassen hade antalet realister ökat betydligt.

Vid 1873 års riksdag hade förslaget om ett realläroverk i Stockholm fallit. Redan till 1874 års riksdag återkom Wennerberg med förslaget. I enlighet med vad andra kammaren beslutat föregående år föreslog han nu att realläroverket i Stockholm skulle vara helt latinfritt, inte ens i fjärde och femte klasserna skulle där förekomma någon undervisning i detta språk. Riksdagen beviljade nu medel till de första klasserna av detta läroverk.

Men övriga frågor rörande reallinjen kvarstod alltjämt olösta. Det blev inte Wennerberg som fick kontrasignera den nya skolordningen utan F. F. Carlson, som 1875 änyo blev ecklesiastikminister. Det dröjde emellertid

ända till år 1878 innan den nya stadgan var färdig. Den blev inte sådan Wennerberg tänkt sig den. 1877 års riksdag hade gått med på Carlsons förslag att dra in högsta klassen d v s 7:1 och 7:2 av reallinjen vid sju läroverk och de fyra högsta, 6:1, 6:2, 7:1 och 7:2 vid ytterligare tre läroverk.

Vid 1877 års riksdag framfördes två andra önskemål av betydelse för reallinjens möjligheter till utveckling. Det ena var att latinkravet i alla akademiska examina skulle tas bort och det andra att de båda linjerna skulle få helt skild undervisning. Det första av dessa önskemål hade ju inte med skolordningen att göra men det hade det andra. Ändå inflöt i 1878 års läroverksstadga en bestämmelse om att om "särskilda förhållanden efter Efori prövning" det påkallade kunde lärjungar på de olika linjerna undervisas tillsammans.

I stort sett kan man väl säga att 1900-talets reallinje är färdigbildad i och med 1878 års stadga. Reallinjen betecknas inte längre som dispenslinje: realisterna har inte längre "befriats" från studiet av klassiska språk. De två linjerna är formellt helt jämställda. I fjärde och femte klasserna läser de två linjerna exakt samma kurser utom det att när den ena linjen läser latin, läser den andra engelska. Från och med sjätte klassen blir skillnaderna i kurserna stora.

En för reallinjen betydelsefull sak inträffade 1876, alltså under F. F. Carlsons andra ecklesiastikministertid. Då bestämdes det nämligen att studentexamen på denna linje berättigade till inträde vid Tekniska högskolan utan inträdesprövning.

Den reallinje, som nu mycket snabbt kom att dra till sig stora skaror ungdom och inom några årtionden, i varje fall kvantitativt, överflyglade latinlinjen hade emellertid mycket liten likhet med den som största delen av "realbildningens" förespråkare drömt om under förra delen av seklet. Förändringen åskådliggöres tydligt av betydelseförskjutningen i ordet realämnen. Från början menade man ju härmed moderna språk, geografi, bokföring och i någon mån också naturvetenskap. Men senare blir det biologi, fysik, kemi och matematik som blir de speciella realämnena. Den grund för en borgerlig verksamhet, som man i de politiskt verksamma kretsarna inom borgarståndet och andra kammaren önskade att få inom läroverket, fick man aldrig, men det erkännande av naturvetenskaperna som lika viktiga och bildande som de gamla språken, vilket man inom mera akademiskt inriktade kretsar önskade, det fick man. Därför kom läroverken efter 1878 års stadga att på båda linjerna ge en förberedelse för dem som skulle fortsätta med akademiska eller liknande högre studier men knappast att ge en utbildning för dem som efter avslutad skolgång ville gå mera direkt ut i en praktisk verksamhet.

Noterna hänvisar till de i litteraturförteckningen angivna arbetena. Därvid har följande förkortningar använts:

Prop	proposition
SU	statsutskottets utlåtande
Utl	utlåtande
FK	första kammaren
AK	andra kammaren
RS	riksdagsskrivelse
SF	svensk författningssamling
Bet	betänkande
K Dir	kungl direktionen över Stockholms stads undervisningsverk
1 sta, 2 dra o s v	mötesberättelserna från resp allmänna svenska lärarmöten
lärarmöten	Årsböcker i svensk undervisningshistoria
ASU	Tidskrift för lärare och uppfostrare
Tflou	Pedagogisk tidskrift
PT	

<i>Inledning</i>	3 H Almquist s 33
1 2dra lärarmötet s 76	4 Bet s 6 f
	5 Bet s 36
	6 Bet s 25 ff
	7 Bet s 33
	8 Bet s 35
	9 Bet s 37
	10 Bet s 37
	11 Bet s 62
	12 Bet s 38
	13 Bet s 38 f
	14 Bet s 51
	15 Bet s 58
	16 Bet s 57
	17 Bet s 60 f
	18 Bet s 61
	19 Bet s 158 f
	20 Grubbes res s 7
	21 Grubbes res s 19
	22 Grubbes res s 12
	23 Grubbes res s 14
	24 Grubbes res s 15
	25 Grubbes res s 16
	26 Grubbes res s 21
	27 Grubbes res s 20
	28 Grubbes res s 20
	29 Grubbes res s 31
	30 Grubbes res s 31
	31 Järta s 5
	32 Järta s 74

<i>1820 års skolordning</i>	
1 K Dir:s prot 22.11.1825	
2 K Dir:s prot; skrivelse från rektor 14.12.1828	
3 Elfstrand s 90	
4 Elfstrand s 38	
5 Elfstrand s 49	
6 Elfstrand s 46 ff	
7 1820 års stadga, kap 3 § 3	
8 1820 års stadga, kap 6 § 9	
9 Sedermera professorn J E Wikström	
10 Brev till K Dir	

<i>En skola för präster</i>	
1 Wrangel s 92	
2 Otryckt manus	
3 Sylvan och Kuylensstierna s 17	
4 s 20 och s 24	
5 Anderberg s 28	
6 Anderberg s 31	
7 Jubileumsuppl III s 367	
8 Bet s 161	
9 Wennäs s 44	

<i>Den stora uppfostringskommittén</i>	
1 Wennäs s 21 ff	
2 Bet s 2	

- 33 Järta s 74
- 34 Järta s 75
- 35 Järta s 88 f
- 36 Järta s 125 f
- 37 Geijer s 9
- 38 Geijer s 29
- 39 Geijer s 49
- 40 Geijer s 43
- 41 Geijer s 50

Nya bestämmelser för studentexamen

- 1 Sjöstrand III s 317
- 2 s 127

Dispenslinjen vid Nya elementarskolan

- 1 Wijkmark s 63 ff
- 2 Sjöberg s 31
- 3 Sjöberg s 46
- 4 Sjöberg s 32
- 5 Ericsson, H

En högre borgarskola: Athenaeum i Gävle

- 1 Wallin: Tal vid ...
- 2 Elfstrand s 143
- 3 Elfstrand s 153 f
- 4 Elfstrand s 197
- 5 Elfstrand s 154
- 5 Elfstrand s 179
- 7 Elfstrand s 196
- 8 Tflou 1850 s 153
- 9 Elfstrand s 205
- 10 Elfstrand s 208

Den högre apologistskolan

- 1 SF 1839: 37
- 2 Se t ex Järta s 24
- 3 Kajerdt s 9
- 4 Wennås s 42 ff
- 5 Wennås s 44
- 6 Wennås s 47
- 7 Wennås s 48
- 8 SF 1839: 37 s 14
- 9 s 8
- 10 s 43
- 11 s 30; Bil Litt C
- 12 s 31
- 13 s 36; Bil Litt C
- 14 s 32; Bil Litt C
- 15 s 42; Bil Litt C
- 16 s 43
- 17 Kajerdt s 10
- 18 1 sta lärarmötet s 49 f

Ur den offentliga debatten

- 1 Wennås s 16
- 2 Jubileumssuppl IV s 385
- 3 Jubileumssuppl III s 282

- 4 Jubileumssuppl III s 445 ff
- 5 Bet s 85
- 6 Rodhe s 160
- 7 RS nr 216, 452 och 453
- 8 Rodhe s 149
- 9 Wennås s 48
- 10 Wennås s 132 och 185 ff
- 11 Warne (2) s 338, Wennås s 125, 1sta lärarmötet s 30 och s 90

- 12 s 44
- 13 s 58
- 14 s 81
- 15 s 72 ff
- 16 s 74
- 17 s 74
- 18 s 77
- 19 s 78
- 20 s 85
- 21 s 86
- 22 s 87 ff
- 23 s 90
- 24 s 93

- 25 Warne (2) s 337
- 26 Tflou 1847—48 s 149
- 27 1:a lärarmötet s 6
- 28 1:a lärarmötet s 8
- 29 1:a lärarmötet s 11
- 30 1:a lärarmötet s 21
- 31 1:a lärarmötet s 30
- 32 1:a lärarmötet s 31
- 33 1:a lärarmötet s 39
- 34 1:a lärarmötet s 73
- 35 1:a lärarmötet s 7
- 36 1:a lärarmötet s 60
- 37 1:a lärarmötet s 112
- 38 1:a lärarmötet s 13
- 39 1:a lärarmötet s 15
- 40 1:a lärarmötet s 13 f
- 41 Warne (2) s 5

- 42 Wennås s 60
- 43 Tflou 1847—48 s 168
- 44 1 sta lärarmötet s 119
- 45 PT 1867 s 87
- 46 Taube del 3 s 207
- 47 Minnesskrift ... s 33
- 48 Rodhe s 107
- 49 Rodhe s 103
- 50 Reuterdahl s 79
- 51 Reuterdahl s 82
- 52 Carlson s 21 ff
- 53 Carlson s 76
- 54 Carlson s 78
- 55 Wennås s 278
- 56 Sjöberg (1) s 23
- 57 s 24
- 58 Agardhs res s 88
- 59 Tflou 1850 s 33
- 60 Tflou 1847—48 s 280

- 61 Jmf Carlssons uttalande i prop till 1877 års riksdag, se nedan s 118
- 62 Rodhe s 140

- 63 Warne (2) s 348 ff
- 64 Tflou 1847—48 s 287

1844—45 års riksdag

- 1 Warne (2) s 123 f
- 2 Warne (2) s 187 f
- 3 Warne (2) s 193 f

Riksdagen 1847—48 och 1849 års cirkulär

- 1 Wennås s 49
- 2 Prop s 19
- 3 Prop s 28
- 4 Prop s 18
- 5 Prop s 29
- 6 Prop s 84
- 7 Warne (2) s 420
- 8 Warne (2) s 425
- 9 RS nr 232
- 10 Warne (2) s 534 f
- 11 Warne (2) s 538
- 12 Warne (2) s 428
- 13 SF 1849: 52
- 14 Wennås s 67
- 15 2:a lärarmötet s 18
- 16 2:a lärarmötet s 87
- 17 2:a lärarmötet s 111
- 18 2:a lärarmötet s 112
- 19 2:a lärarmötet s 113
- 20 2:a lärarmötet s 72
- 21 2:a lärarmötet s 85
- 22 2:a lärarmötet s 74
- 23 2:a lärarmötet s 70
- 24 2:a lärarmötet s 79
- 25 2:a lärarmötet s 20
- 26 2:a lärarmötet s 24
- 27 2:a lärarmötet s 99
- 28 3:e lärarmötet s 164
- 29 3:e lärarmötet s 165, 169 f
- 30 3:e lärarmötet s 208
- 31 3:e lärarmötet s 213
- 32 3:e lärarmötet s 196
- 33 3:e lärarmötet s 213
- 34 Siljeström (1) s 852
- 35 Siljeström (1) s 856
- 36 Siljeström (1) s 854
- 37 Siljeström (1) s 869
- 38 1843 års revision s 56
- 39 Siljeström (1) s 896
- 40 Siljeström (1) s 899
- 41 Siljeström (1) s 899 f
- 42 Siljeström (1) s 901
- 43 Siljeström (1) s 902 ff
- 44 Siljeström (1) s 902
- 45 Siljeström (1) s 905
- 46 Siljeström (1) s 906
- 47 Siljeström (1) s 920
- 48 Siljeström (1) s 922

1856 och 1859 års skolstadgor

- 1 Wennås s 115 ff
- 2 Wennås s 119

- 3 Wennås s 122
- 4 Wennås s 139
- 5 Wennås s 144
- 6 Wennås s 129
- 7 Wennås s 152
- 8 Wennås s 157 ff
- 9 Thomander s 94
- 10 Wennås s 156
- 11 Anjou s 4
- 12 Anjou s 33
- 13 Anjou s 34
- 14 Anjou s 32
- 15 Anjou s 32
- 16 Anjou s 33
- 17 Wennås s 169
- 18 Wennås s 170 f
- 19 Anjou s 36
- 20 Riksdagsbeslut 27 jan 1858
- 21 Wennås s 179 ff
- 22 Prop nr 1, bil 7
- 23 Utl nr 148
- 24 RS nr 222
- 25 Prop nr 1 s 22
- 26 Asping s 1
- 27 Asping s 15
- 28 Ärg 1859—61 s 127 ff
- 29 Bet s 43 ff
- 30 Bet s 45
- 31 Bet s 46
- 32 Bet s 30 och 46
- 33 Bet s 47
- 34 Bet s 31
- 35 Bet s 48
- 35 Bet s 49
- 37 Bet s 50
- 38 Bet s 51
- 39 Bet s 51 f
- 40 Bet s 52
- 41 Bet s 55
- 42 Bet s 57
- 43 Bet s 65
- 44 Asping s 16
- 45 PT 1869, suppl s 6
- 46 PT 1870 s 114
- 47 Bet 23.7.72 s 88
- 48 Bet 23.7.72 s 147

Reallinjens första decennier i sifferbelysning

- 1 Bet 30.11.1859 s 11
- 2 Bet 23.7.72, Bil K
- 3 Bet 23.7.72, Bil K
- 4 s 105
- 5 PT 1875 s 278 ff
- 6 PT 1866 s 256, 382 f; 1867 s 336 f; 1869 s 32
- 7 Hagström K A s 150
- 8 Fler uppgifter nedan s 123 f
- 9 s 107

Om reallinjens anseende

- 1 Skrivelse till K Dir 24.1.1862
- 2 PT 1871 s 6
- 3 PT 1874 s 107
- 4 Bagge P s 33
- 5 PT 1874, tillägg s 19
- 6 PT 1866 s 165
- 7 RS nr 39

Diskussionen kring reallinjens problem

- 1 Bet 23.7.72 s 90
- 2 PT 1871 s 85
- 3 4:e lärmötet s 219 f
- 4 4:e lärmötet s 233
- 5 4:e lärmötet s 270
- 6 4:e lärmötet s 272
- 7 4:e lärmötet s 271
- 8 4:e lärmötet s 272
- 9 4:e lärmötet s 273
- 10 5:e lärmötet s 86
- 11 6:e lärmötet s 158
- 12 6:e lärmötet s 180
- 13 7:e lärmötet s 138
- 14 PT 1865 s 299
- 15 PT 1868, bihang s 10
- 16 PT 1870 s 233 ff
- 17 PT 1870 s 243 f
- 18 PT 1870 s 245

Statsmakterna och reallinjen under 1860- och 70-talen

- 1 Motion nr 26
- 2 Wennås s 212
- 3 Wennås s 218
- 4 SF 1865: 31
- 5 Wennås s 281
- 6 Wennås s 293
- 7 Wennås s 294
- 8 Wennås s 295
- 9 Wennås s 296
- 10 Rundbäck s 34
- 11 Wennås s 301
- 12 Wennås s 302
- 13 Wennås s 304
- 14 Bet 23.7.72 s 14
- 15 Bet 23.7.72 s 2
- 16 Bet 23.7.72 s 93
- 17 Bet 23.7.72 s 94
- 18 Bet 23.7.72 s 72
- 19 1843 års revision s 94
- 20 Sjöberg (2) s 36
- 21 Bet 23.7.72 s 329
- 22 Bet 23.7.72 s 87
- 23 Bet 23.7.72 s 124
- 24 Bet 23.7.72 s 125
- 25 Rundbäck s 30
- 26 Bet 23.7.72 s 145 ff
- 27 Röding s 66
- 28 Wennås s 301
- 29 Bet 23.7.72 s 138

- 30 Bet 23.7.72 s 138 f
- 31 Bet 23.7.72 s 140
- 32 Bet 23.7.72 s 177 f
- 33 Reservation s 82
- 34 Se ovan s 53
- 35 Prop nr 29 s 23
- 36 Prop nr 29 s 24
- 37 Prop nr 29 s 55
- 38 Prop nr 29 s 29
- 39 Prop nr 29 s 52
- 40 Prop nr 29 s 37
- 41 Särsk. utsk. utl nr 1
- 42 Särsk. utsk. utl nr 1 s 37
- 43 Särsk. utsk. utl nr 1 s 34
- 44 FK IV s 70
- 45 FK IV s 182
- 46 FK IV s 233
- 47 FK IV s 254
- 48 AK V s 96 ff
- 49 AK V s 306
- 50 RS nr 84
- 51 SF 1873: 52
- 52 Prop nr 34 s 4
- 53 SU utl 20 b
- 54 RS nr 39
- 55 Se ovan s 97
- 56 FK III s 275
- 57 FK III s 292
- 58 1877 FK 20 s 26
- 59 1878 FK 29 s 31
- 60 1874 AK V s 49
- 61 FK III s 292
- 62 AK V s 53
- 63 RS nr 39
- 64 Bet 22.12.74 s 90
- 65 SF 1875: 23
- 66 Prop nr 1 s 52
- 67 Prop nr 1 s 54
- 68 Prop nr 1 s 55
- 69 Prop nr 1 s 60
- 70 SU utl nr 21
- 71 FK 20 s 33
- 72 FK 20 s 37
- 73 AK 30 s 20
- 74 AK 30 s 25
- 75 AK 30 s 30
- 76 AK 30 s 37
- 77 RS nr 50
- 78 Motion nr 29 i FK
- 79 Utl nr 8
- 80 FK 29 s 1
- 81 FK 29 s 27
- 82 FK 29 s 38
- 83 FK 29 s 50
- 84 FK 29 s 51
- 85 SF 1878: 143

Undervisning i matematik och naturvetenskap

- 1 Röding s 21
- 2 1843 års revision Bil Litt C

- 3 1843 års revision s 12
- 4 1843 års revision s 41
- 5 1843 års revision s 12
- 6 1843 års revision s 12
- 7 Vendel (2) s 38
- 8 ASU 40 s 9
- 9 Steffenburg s 57
- 10 Olsson s 18
- 11 Samuelsson S s 348
- 12 1843 års revision s 27
- 13 Beckman s 366
- 14 1832 års revision s 72
- 15 Tflou 1849 s 287
- 16 Elfstrand s 167
- 17 Tflou 1849 s 240

- 18 Bet 17.12.1858 s 32 ff
- 19 Bet 17.12.1858 s 51
- 20 Bet 17.12.1858 s 51
- 21 Se ovan s 77
- 22 PT 1866 s 265
- 23 Anvisningar och råd s 23
- 24 5:e lärmötet s 36
- 25 Samuelsson S s 396
- 26 Norinder s 40
- 27 PT 1866 s 225
- 28 PT 1867 s 402
- 29 Tflou 1847—48 s 275
- 30 Tflou 1849 s 76 ff
- 31 6:e lärmötet s 237

Litteratur

Otryckta källor

Kungl. direktionen över Stockholms stads undervisningsverk, protokoll
Fil dr F R Aulins memoarer, manuskript i min ägo

Tryckta källor

Officiellt tryck

Riksdagens protokoll
Svensk författningssamling
Sveriges statskalender
Kataloger och årsredogörelser från läroverk
1820 års skolordning ÅSU 9; Anvisningar och råd därtill ÅSU 22
1856 och 1859 års stadgar för elementarläroverken ÅSU 11
Anvisningar och råd till 1859 års stadga, Stockholm och Örebro 1856
1878 års skollag ÅSU 22

Övrig litteratur

Adn, Ett litet bidrag till reallinjens statistik. PT 1876
Adn, Hr Keys fordran på reform av naturvetenskaplig undervisning. PT 1875
Adn, Studier över det nya skollagsförslaget. PT 1875
Agardh K A, Försök till rättfärdigande av det nya skolsystemet. Stockholm 1844
Almquist C J L, Om svenska uppfostringsväsendet. Stockholm 1840
Almquist H, August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana II. Historisk tidskrift 1918
Almquist S, Gunnar Wennerberg. Stockholm 1917
Almquist S, Karl Petter Nordlund. Stockholm 1919
Anderberg R, Grunddragen av svenska tekniska undervisningsväsendets historia. Stockholm 1921
Andersson N J, Naturalhistoriens vikt och behandling i elementarläroverket. Tflou 1850
Anjou L A, Mina statsrådsminnen. Tidskrift för kristlig tro och bildning. Visby 1892
Arctander A, Några upplysningar om Privata nya elementarskolan på Söder. Stockholm 1849
Arctander A, Plan för Privata nya elementarskolan på Söder. Stockholm 1847
Arrhenius J, Om undervisningen i botanik vid elementarläroverken. Tidskrift för Sveriges läroverk 1859
(Aspling J L), Läroverkreformerna. En historisk-kritisk översikt. Stockholm 1857
Bagge A, Nyköpings läroverks bibliotek I. Nyköping 1883
Bagge P F L, Minnen från Skara skola. Stockholm 1922
Beckman N, Vår skolas historia II. Göteborg 1921
Bergius A T, Är tiden inne, att åt naturvetenskaperna anvisa deras rätta plats inom skolan? Tflou 1849
Bjerstedt Å, Självständighetsmotivet. Ett grundtema i P A Siljeströms pedagogik. Malmö 1965
Björling C, Katarina skola. Stockholm 1913
Bohman L, Ett landsortsläroverk. Studier kring Visby gymnasium. ÅSU 125
Camenae Arosiensis. Västerås 1923
Carlson F F, Om svenska elementarläroverken och deras förbättring. Stockholm 1843
Cramér J N, Avskedet från skolan eller 91 teser i läroverksfrågan. Visby 1858
Dahm O E L, Några skolans behov. Tflou 1850
Dalsjö M, Översikt av den svenska skollagstiftningens historia i vårt århundrade. PT 1871
Ekholm R, Serta Lincopensis. Linköping 1963
Eklund J A, Biskop Paulus Genberg. Uppsala 1925
Elfstrand D, Gefle elementarskola och Athenaeum. Stockholm 1928

Ericsson H, Hillska skolan 1830—46. Stockholm 1885
Fredén G, Hvitfeldtska läroverkets historia. Göteborg 1947
Fryxell A, Förslag till enhet och medborgerlighet i den allmänna undervisningen. Tryckt i Verdandi 1890
Fåhraeus R, Läroverksreformernas historia i Sverige sedan förra århundradets början. Stockholm 1922
Geijer E G, Några anmärkningar om uppfostran och undervisning. Stockholm 1827
Gilljam G F, Historik över Stockholms gymnasium 1871—1880. I gymnasiets årsberättelse 1879—80
Gumaelius G W, Inbjudningsskrift till den högtid som Karolinska högre allmänna läroverk i Örebro . . . Årsredogörelse 1864
Hagström K A, Strängnäs stifts herdaminne, del I. Strängnäs 1897
Hagström N, Studentexamen genom tiderna. PT 1936
Hasselberg G, Frösö trivialskola. Lund 1935
Hazelius J A, Om läroverksfrågorna. Stockholm 1846
Hazelius J A, Om studentexamen och elementarläroverkens brister. Stockholm 1843
Hedin A, Om latinherraväldet. Stockholm 1883
Hedlund S A, Till undervisningsfrågan. Göteborg 1868
Heurlin C I, Självbiografiska anteckningar i Gamla studentminnen från Lund. Utg av E Wrangel. Lund 1918
Holmberg A, Elementarister. Stockholm 1919
Hult H F, Om de båda bildningslinjernas förening vid elementarläroverken. PT 1874, Tillägg
Hult H F, Om elementarläroverkens ställning till staten. PT 1875
Hult H F, Undervisningsväsendet i Sverige före och efter 1849. PT 1876
Hult H F, Vad behöva våra elementarläroverk? PT 1873
Husén T, Anders Berg under folkskolans pionjärår. Göteborg 1949
Högre Realläroverket i Göteborg 1868—85, 1886—1936. Göteborg 1936
Järta H, Om Sveriges läroverk. Stockholm 1846
Kajerdt R, Inbjudningsskrift till invigningen av Vesterviks högre elementarläroverks nya lärohus år 1870
Kaleen G, Huvuddragen av den svenska handelsundervisningens historia. Tierp 1952
(Kumlin L F), Elementarlärarnas ställning förr och nu. Stockholm 1856
Landquist J, Pedagogikens historia. Lund 1965
Larsson K, Realbildningens genombrott i Sverige. PT 1949
Leonardson P G, Redogörelse för reformen av elementarläroverket i Strängnäs. Strängnäs 1856
— lg —, Ett förslag att taga vara på. PT 1874
— lg —, Hans Järta som pedagog. PT 1874
Lindblom A, Från Jakobs kyrkoskola till Vasa läroverk. Stockholm 1926
Linder C W, Några ord om skolfrågan i Norden. PT 1868, suppl.
Lindhult H A, Redogörelse och kursprogram för Realgymnasium i Göteborg. Göteborg 1855
Lindman C, Minnen från skoltiden i Strängnäs. Stockholm 1913
Lundberg C, Några hägkomster från min ungdoms och mannaålders dagar. Stockholm 1919
Melander S E, Förteckning över avhandlingar och uppsatser . . . i årsredogörelserna 1858—82 och 1883—1909. Lund 1909—12
Minnesskrift vid Växjö gymnasiums 300 årsjubileum. Växjö 1943
Nordlund K, Linjedelningen vid de svenska gymnasierna. Stockholm 1921
Norinder A V, Tal . . . för att fira 50de årsdagen av Stockholms gymnasiums invigning. Stockholm 1871
Norra Latin 50 år. Stockholm 1930
Olsson O, En åttioårs minnen. Karlstad 1930
Petri-Liljekrantz H, C J L Almquists pedagogiska verksamhet. PT 1923
Rabe G R D, Om latinet som skolstudium. Tflou 1847—48
(Ramström C O), Om undervisningen i Sverige. Uppsala 1833
Ramström C O, Förmedlingsförslag emellan det gamla och det nya skolsystemet. Stockholm 1847
(Reuterdaahl H), Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Stockholm 1853

Rodhe E M, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. Lund 1908
 Rundbäck A, Om bristerna i elementarläroverkens nuvarande organisation jämte förslag till deras ändamålsenliga ombildning. Stockholm 1870
 Rundgren C H, Minnesteckning över Fredrik Ferdinand Carlson. Stockholm 1888
 Rusén L E, Om anledningarna och uppkomsten till den ännu pågående striden mellan realism och humanism i undervisningsväsendet. Tidn för Sveriges läroverk 1863—65
 Röding R, Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia. Årsredog. 1899, 1918, 1919 och 1921
 Samuelsson G, Malmö högre allmänna läroverk förgoss ar. Lund 1963
 Samuelsson S, Högre allmänna läroverket i Uppsala. Uppsala 1952
 Sandberg E, Schola Falunensis. Falun 1958
 Sandy, Om realbildningen vid Sveriges elementarläroverk. PT 1874
 Schlyter G R, Några ord om läroverkens anordning, särskilt om latinets ställning som grundläggande språk. PT 1873
 Silfverstolpe F O, Anförande till statsrådsprotokollet den 9.11.1847 jämte förslag till stadga. Tflou 1847—48
 Siljeström P A, Statistiska upplysningar rörande svenska elementarläroverket. Tryckt i Handlingar och skrifter. . . Stockholm 1884
 Siljeström P A, Om läroverksreformen. Tryckt i Handlingar och skrifter. Stockholm 1884
 Siljeström P A, Om naturvetenskapens studium vid elementarläroverk. Tflou 1847—48
 Sjöberg G, Bidrag till Nya elementarskolans historia under de första femtio åren. Stockholm 1878 och 1884
 Sjöberg G, Striden mellan det gamla och det nya skolsystemet under förra hälften av detta århundrade. Stockholm 1882
 Sjöstrand D, Maria skola. Stockholm 1882
 Sjöstrand W, Pedagogikens historia III: 2. Lund 1865
 Stavenow L, F F Carlson. I Biografiskt lexikon
 Steffenburg C, Minnen från skolan och gymnasium. Falun 1876
 Stockholmsdjäknar och södralatinare. Stockholm 1955
 Storskolan i Kalmar. Red A Roosval och W Swahn. Kalmar 1923
 Stridsberg O A, Anteckningar till en historik över Klara skola i Stockholm 1648—1880. Stockholm 1880
 Strängnäs högre allmänna läroverk 1626—1926. Strängnäs 1926
 Studentexamen 100 år. Stockholm 1963
 Svahn O, Våra översittare. Stockholm 1898
 Svedelius C, Norra Real 1876—1926. Stockholm 1927
 Sylvan P och Kuylensstierna O, Minnesskrift med anledning av K högre artilleriläroverkets och krigshögskolans å Marieberg samt artilleri- och ingenjörshögskolans etthundraåriga tillvaro. Stockholm 1918
 Tarschys K, Svenska språket och litteraturen. Stockholm 1955
 Taube S, Gunnar Wennerberg. Stockholm 1913—16
 Tegnér E, Samlade skrifter. Jubileumsupplaga, Stockholm 1882
 Thomander J H, Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter. Stockholm 1853
 Torén K, Beträktelser över allmän elementarbildning. Stockholm 1851
 Wallin J O, Tal vid invigningen av Uppsala katedralskolas nybyggnad 1837. Stockholm 1837
 Wallinska skolan. Till sekelminnet. Stockholm 1931
 Warne A, Agardh och läroverksfrågan. ÅSU 93
 Warne A, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet. ÅSU 99—100
 Warne A, Striden om de s k småläroverken. ÅSU 113
 Vendel V, Gymnasielivet i Karlstad . . . 1842—52. I Värmland, årsbok 1923
 Vendel V, Karlstad gymnasium 1821—50. Karlstad 1928
 Wennäs O, Striden om latinväldet. Uppsala 1966
 Wijkmark H, Från Nya elementarskolans ungdomstid. Stockholm 1928
 Wrangel E (utg), Gamla studentminnen från Lund. Lund 1918
 Åström A, Privatskolväsendets, särskilt flickskolornas, yttre utveckling sedan början av 1800-talet. Stockholm 1922
 Ödman N P, Ur flydda tiders skolliv. Stockholm 1909

Personregister

Personregister

Agardh C A 19, 23, 49, 56, 123
 Almquist C J L 122
 Almquist J M 59
 Almquist S 31
 Andersson N J 57, 100
 Anjou L A 74ff
 Annerstedt R 50f, 65f, 75
 Asping J L 77, 83
 Aulin F R 19, 71, 95f
 Aulin L A A 53, 100
 Bagge P F L 95
 Bergius A T 51f, 67, 69, 127
 Berlin N J 106
 Berzelius J J 23
 Björnstjerna C M E 104
 Blomstrand F T 100
 Boive P G 124
 Borg F E 76
 Braun G von 119
 Brilioth Y T 53
 Brodén J I 53, 100
 Broocman C U 43
 Brändström P 22
 Callerholm C W 76, 78
 Carlson F F 51, 53ff, 75ff, 101, 104, 106, 108, 112f, 115, 118f, 122, 125, 129, 132f
 Cramér J N 49
 Dahlström J A 61
 Dahm O E L 106, 112, 119
 Dalsjö M 95, 98
 De Geer L G 123
 Drysen J A 117
 Edlund E 76, 126
 Ekendahl C 51, 65f
 Elfstrand D 35
 Elfving J I 50, 69
 Ericsson J 20
 Ericsson N 20
 Falk A P 68
 Floderus M M 106, 126
 Forssell C A 52, 66
 Forssell O H 122
 Fryxell Axel F 27
 Fröberg J P 124
 Geijer E G 15, 23f, 28, 43f, 46f, 53
 Genberg P 63f, 74
 Gilljam G F 84

Grubbe S 23f, 26f, 46
 Gumaelius O J 66, 68
 Hamilton H L H 106
 Hartmansdorff J A von 22f, 37f, 51, 63
 Hazelius J A 100
 Hedlund S A 100
 Hedrén J J 49
 Hellsten K A 31
 Hemesle N 58
 Heurlin C I 19, 34, 38f, 45, 49, 53, 59, 107
 Hollander A G 51
 Holmström H O 49
 Hult H F 96
 Hultman F V 122, 126
 Hultström C S 40, 46, 50
 Järta H 23f, 27f, 44, 47
 Kaleen G 5
 Karl XIV Johan 12
 Kjelldahl A M 122
 Kolmodin C F 106, 110
 Kumlin L F 77
 Lefrén J P 20
 Linder C W 83, 106, 119
 Lindman C F 76
 Linné C von 91
 Ljungberg N W 100
 Lundberg J G 94
 Lundbergson J 51
 —ly— 107
 Lyttkens I 119
 Nilson A W 68
 Nordlund K P 122
 Nordqvist J 49
 Nordström S G 5
 Nordvall A L 100
 Olbers E G F 101f
 Oskar I 59
 Pettersson A Z 49
 Platen B von 20
 Platon 122
 Pontén J O 91f
 Posse A R F 116
 Rabe G R D 50f, 53, 68f, 75f, 100
 Reuter Dahl H 54, 74, 122
 Ribbing S 104, 106, 119
 Rodhe E M 54, 57
 Rosenstein C von 23
 Rothman J S 91

Rundbäck A 84, 105, 107f, 111, 113
Runsten J B 45
Rydin H L 114
Röding G R 123
Sandy 93, 95
Schöreder E A 49
Serenius J 91
Silfverstolpe F O 59, 61, 63
Siljeström P A 57f, 68f, 126f
Sjöstrand W 5
Sommelius G M 68, 104, 108
Sondén A F 61
Sporsén P 49
Steffenburg C 124
Svedbom P E 61, 65, 68
Svedelius C 9
Säve J A 73

Söderberg J C 49
Tegnér E 19, 21, 23, 34, 43f, 53
Thomander J H 74
Törnebladh H R 106, 113
Wachtmeister H 104
Wahlberg C A 106
Wahrenberg E R 69
Wallin J O 21, 23, 34f, 129
Vendel V 123
Wennerberg G 21, 31, 53, 106, 110—
119, 132f
Wennås O 5
Westerlund L 10, 51, 61
Wingård C F af 23, 36, 38, 45, 53, 123f
Wikström (Wykström) J E 18
Zeidritz C E 61
Örsted H C 124